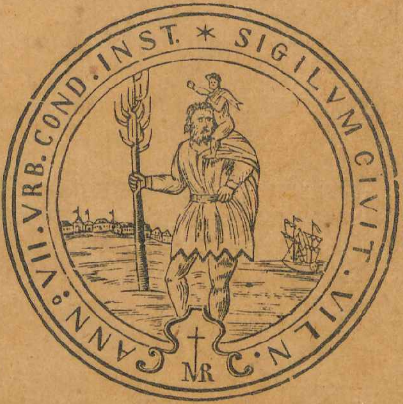
Dr. Władysław Zahorski

PRZEWODNIK PO WILNIE

WYDANIE NOWE

NAKŁADEM
KSIĘGARNI JÓZEFA ZAWADZKIEGO
W WILNIE.

SPECJALNA

POLIKLINIKA

WENERYCZNYCH CHORÓB:

SYFILIS (914), MOCZOPŁCIOWE, BIAŁE UPŁAWY, NIEMOC PŁCIOWA, SKÓRNE itp.

Godziny przyjęć mężczyzn od g. 8½—10 i 4—7 w.
" " kobiet od 11 do 1 codzień.

Ulica LUDWISARSKA Nr 14, 6
(róg BONIFRATERSKIEJ).

Dr. Władysław Zahorski

PRZEWODNIK
PO WILNIE

WYDANIE NOWE

NAKŁADEM
KSIĘGARNI JÓZEFA ZAWADZKIEGO
W WILNIE · 1921
DRUK JÓZEFA ZAWADZKIEGO W WILNIE.

SKOROWIDZ OGŁOSZEŃ.

Agromotor, Narzędzia rolnicze XVII
Aleksandrowicz E. Introl. XIII
Bank Rolniczo-Przemysłowy . . . . . . 4 str. okł.
Bank Tow. Spółdz. . 3 str. okł.
Bank Wschodni . . . II
Boniszko S., Żurn. mód XIII
Borkowski W., Materjały piśmienne XXI
Centrala Stowarzysz. Rol.-Handlowych VI
Drukarnia J. Zawadzkiego XXIII
Gazeta Wileńska . . . XIV
Gazeta Krajowa XV
Goldbarg i Wolfson, Lecznica dentyst. XIX
Jurkiewicz i Szalkiewicz, Księgarnia XXII
Krakowski S., Galanterja żelazna XXII
„Lithuanica", Wydawnictwa XXIV
Lithuanian Sales Corporation VII
Łastowski J., Biuro leśne XXII
Mikulscy W. i K. Księgar. XXIII
Moczulak J., Zakł. ogrod. XX
Narbutt W., Skład aptecz. XII
Piech i Syn, Zakład krawiecki XIX
„Pac", Dom Handlowy . I
Pierwsza Wileńs. Spółka Parcelacyjna V
Plebańczyk, Zakł. ogrod. XII
Poliklinika—Szpital litew. XVIII
Poliklinika chor. wener. XVI
Polonia i Vita, Towarz. asekuracyjne . . . III
Prużan J. M., Skład apteczny XX
Rudnicki S., Cukiernia . X
Rydlewski A., Zegarmistrz XX
Rymkiewicz K., Obicia papierowe XX
„Silva", Biuro Leśne i Miernicze V
Spółka parcel.-osadnicza IV
Sutkowscy Br., Dom handlowy VIII
Strukiewicz L., krawiec damski XXII
Szczuka L., Tow. kolonj. IX
Sztrall B., Cukiernia . IX
Sztral K., Cukiernia . . XI
Szwarc-Zeldowicz, Kobieta-lekarz XVIII
Tuczyński S., Towary kolonjalne XXI
„Warszawianka" Restauracja XI
Zeldowicz D., Lekarz . . XVIII
„Ziemia Wileńska", tygod. XIV

SKOROWIDZ

(liczby oznaczają stronice)

Akademja duchowna . . 32
Alumnat papieski 46
Antokol 75
Apteka uniwersytecka . 36

Archiwa:

Centralne 44
Djecezalne 26
Juryzdykcji rządowych 50
Katedralne 103
Miejskie 50
Tow. Przyj. Nauk . . . 59

Arsenał 75
Aula uniwersytecka . . . 36
Barak dla chor. zakaźn. . 84
Belmont 110
Biblioteka publiczna . . 43
„ Tow. Przyj. Nauk 59
„ Uniwersytecka . 43

Bramy dawne:

Ostra 17
Subocz 26
Wileńska 57
Zamkowa 67

Burbiszki 177

Cerkwie:

Św. Aleksandra Newsk. 158
Przeczystej Bogarodzicy 157
Św. Ducha 153
Św. Michała 158
Św. Mikołaja 153
Św. Paraskewy 156
Św. Trójcy 154
Romanowska . . . 53. 158
Znamieńska 158

Chiny 76
Cielętnik 67

Cmentarze:

Bernardyński 165
Ewangielicki 168
Prawosławny 169
Rossa. 163
Św. Piotra (Antokolski) 167
Św. Stefański 167
Żydowski 169

Collegium Czartoryskiego 53
„ Kalwińskie . 54
„ Medicum . . 24
„ Nobil. Pijarów 47
Cytadela . . . . —

Domy niektóre:

Biskupów 25
Dzieciątka Jezus . . . 27
Franka 23
Kapitulne 25
Kardynalja 23
Kliniki 21

Miejski № 10 18
Ościka 21. 28
Professów jezuick. . . 28
Rektorski 25
Dzieje Wilna 2
Dziedziniec Uniwersytecki 35

Figury:

P. Jezusa na Antokolu 145
P. Jezusa na Snipiszkach 81
P. Jezusa na Zarzeczu . 77
Matki B. Niepok. Pocz. 102
Sw. Jacka 53

Góry:

Bekieszowa 72
Ponarskie . . . . . . —
Rajska 140
Szeszkinie 173
Trzykrzyska . . . . . —
Zamkowa 69
Zbawiciela 137
Gradusy (Scala Christi) . 120
Herb m. Wilna 2
Instytut Jędrz. Śniadeckiego 55
„ Maryjski . . . 47
„ Naúczyc. żydowsk. 64
„ Szlachecki 47
Jaszuny 179
Kalwarja 174

Kaplice katolickie:

Kaplica na cment. Bernardyńskim . . . 165
„ na cment. Rossa . 163
„ N. P. M. Niep. Pocz. 51
„ Ostrobramska . . 114
Kaplica Scala Christi . . 129
„ Suzinowska . . . 51
„ w Ponarach . . 173

Kaplice prawosławne:

„ Repninowska . . 172
„ św. Aleks. Newsk. 63
„ św. Michała (Murawjewa) . . . 153
Kardynalja 23
Karlsbad 170
Karolinka 172

Klasztory:

Augustjanów . . . 32. 140
Bazyljanów 155
Bazyljanek 18
Benedyktynek 134
Bernardynów 124
Bernardynek 79
Bonifratrów 134
Dominikanów 48
Franciszkanów . . 49. 133
Jezuitów 28
Kanoników Lateraneńs. 144
„ Regularn. . 140
Karmelitów Trzewiczkowych 136. 142
„ Bosych . . 118
Klarysek 129
Marjawitek 152
Misjonarzy 137
Pijarów 47
Trynitarzy 148. 174
Wizytek 139
Kliniki 21
Kolegium kalwińskie . . 54
Komendantura m. Wilna. 22
Komisarjat generalny . . 63

Komis. rządz. Litwy Środkowej 63
Konsystorz katolicki . . 25

Kościoły:

Katedralny św. Stanisława 85
św. Anny 122
św. Bartłomieja 140
św. Ducha 121
ś. ś. Franciszka i Bernardyna 124
ś.ś. Jakóba i Filipa . . 150
św. Jana 104
św. Jerzego 136
św. Katarzyny 134
św. Kazimierza 113
św. Krzyża (Bonifratrów) 133
św. Michała 129
św. Mikołaja 132
Pana Jezusa 148
ś.ś. Piotra i Pawła . . 142
Pocieszenia N. P. Maryi 140
św. Rafała 149
Serca Jezusowego (Wizytek) 139
św. Stefana 152
św. Teresy 118
św. Trójcy 141
Wniebowstąp. Pańsk. . 137
Wszystkich Świętych . 142
W Trynopolu 174

Kościoły nieistniejące:

Wniebowzięcia N. P. M. 50
ś.ś. Józefa i Nikodema 18
św. Marcina 70
św. Teresy na Rybakach 83

Kościół Ewang.-Reform. 159
„ Ewang.-luterski . 161
Krzyżaki (Zielone jeziora) 176
Kuczkuryszki 178
Lantwarów 179
Lecznica ginekologiczna . 60
Lochy na Bakszcie . . . 27
Loża masońska 32
Ludność Wilna 1
Lutnia 61
Łukiszki 83
Markucie 170
Meczet mahometański . 162
Mickuny 178
Mogiła Giedymina . . . 76
Mogiła Zyg. Sierakowskiego 71

Monastery prawosławne:

Św. Ducha 153
Św. Trójcy 154

Mosty:

Zielony 80
Zarzeczne 77
Zwierzyniecki 83

Muzea:

Starożytności 43
Tow. Przyjaciół Nauk . 59
Niemież 177
Nowa Wilejka 178
Obserwat. astronom . . . 44
Obraz M. B. Ostrobramsk. 117

Ogrody:

Bernardyński 73
Botaniczny 73

Pałace:

Barbary Radziwiłówny 61
Biskupi 25. 39
Brzostowskich . . . 19. 46
Chodkiewiczów 22
Flemingów 29
Oskierczyński 56
Ogińskich 47
Paców 22
Radziwiłła Bogusława . 60
Radziwiłłów (Kardynalja) 23
Sapieżyński 77
Słuszków 76
Papiernia 178

Place:

Plac egzekucyj w r. 1863 . 64
„ Katedralny 66
„ Łukiski 64
„ Św. Michalski . . 37
„ Napoleoński 39
„ Ratuszowy 19
Poczta i telegraf 23

Pomniki w kościołach:

Gasztolda 100
Gosiewskiego hetm. . . 114
Holszańskiego biskupa 100
Mickiewicza 108
Odyńca 108
Sapiehów 131
Strojnowskiego rektora 109
Syrokomli 110
Tyszkiewicza biskupa . 93
Wawrzeckiego 93
W. Ks. Witolda . . . 91
Ponary 173
Pośpieszka 77
Przytułek Dziec. Jezus . 26
Puszkarnia 77. 178
Ratusz 21
Rybiszki 177
Rynek drzewny 54
„ owocowy 79
Wilja 66
Wilenka 66
Sala miejska koncertowa 18
Saska Kępa 80
Sąd Wojenny 63
Seminarjum katolickie 32 58
„ prawosławne 155

Skwery:

Katedralny 67
Pałacowy 42
Św. Jerski 63
Zamkowy 67
Stacja meteorologiczna . 54

Świątynie pogańskie:

Mildy 142
Perkunasa 66
Ragutisa 156
Wszystkich bogów . . 77
Synagogi 162
Szeszkinie 173

Szkoły:

Chemiko-techniczna . . 55
Duchowna prawosław. 32
Junkierska 54
Realna 64

Szpitale:

Bonifratrów 39
w Wilejce (obłąkanych) 178
Sawicz 32
Św. Jakóba 65
Św. Trójcy 48
Zakaźny w Zwierzyńcu 84
Sztab wojenny 22
Taryba 63

Teatry:

Dawniejsze 56
W Ratuszu 21
Polski w Lutni 61
Letni w ogrod. Benard. 74
Żołnierski 21

Towarzystwa:

Dobroczynności 57
Doraźnej pomocy lek. . 48
Lekarskie 45
Lutnia 61
Popierania pracy społ. 61
Przyjaciół Nauk . . . 59
Troki 179
Tivoli 76
Trynopol 174
Uniwersytet 1. 33

Ulice i zaułki:

Adama Mickiewicza . . 60
Antokolska 75
Bakszta 26
Bernardyński zauł. . . 38
Biskupia 39
Bogusławski zauł. . . 60
Dominikańska 46
Elizy Orzeszkowej . . 64
Kalwaryjska 174
Konarskiego Szymona. 52
Królewska 38
Lelewela 58
Literacki zauł. 31
Łukiska 83
Mostowa 58
Nadbrzeżna 60
Niemiecka 28
Nowogródzka 55
Ofiarna 64
Ostrobramska 17
Pióromont 82
Pohulanka W. 52
Połocka 79
Ponomarski z. 79
Popowszczyzna . . 76. 79
Pozawalna 54
Rybaki 82
Sawicz 32
Skopówka 37
Snipiszki 80
Subocz 26
Szlak Batorowski . . . 79
Św. Jańska 33
Św. Kazimierza z. . . 28
Św. Michalski z. . . . 37
Św. Stefańska 152
Tadeusza Kościuszki . 75
Trocka 49

Uniwersytecka. 45
Wielka 18
Wileńska 56
Wiłkomierska 178
Węgierski z. 55
Zakretowa 53
Zamkowa 18
Zarzecz 77
Zwierzyniec 83
Żydowska dzielnica . . 30
Werki 175
Wingry, źródła 55
Wirszupa 77
Wojenne pole 174
Zakręt 171
Zameczek 172
Zarząd miejski (Magistrat) 42
Zamek dolny 65
„ górny 79
„ na Bakszcie . . . 26
„ na Śnipiszkach . 81
Zielone jeziora 176
Żelazna Chatka 171

Omyłki w druku

na str. 148 wiersz 12 wydrukowano „Mikołaja“, powinno być „Michała“

„ „ 150 „ 19 „ „Tomasza“, powinno być „Tobiasza“

DZIAŁ INFORMACYJNY.

(Wskazówki praktyczne).

APTEKI. Miejska ul. Wileńska 23. Ajzensztadta ul. W. Stefańska 2, Augustowskiego ul. A. Mickiewicza 10, Chomiczewskiego ul. W. Pohulanka 19, Chróścickiego ul. Otrobramska 25, Domańskiego ul. Dominikańska 14, Frumkina ul. Niemiecka 25, Homeopatyczna T-wa Homeopatycznego ul. Zawalna 6, Niementowskiego ul. Dominikańska 7, Jundziłła ul. A. Mickiewicza 33, Mańkowicza ul. Nowogródzka róg Piłsudskiego, Mikutowicza ul. Wileńska 8, Ottowicza ul. Wileńska 49, Paka ul. Antokolska 54, Rostkowskiego ul. Kalwaryjska 4, Rodowicza ul. Ostrobramska 4, Siekierżyńskiego ul. Zarzeczna 20, Sokołowskiego ul. Tyzenhauzowska 1, Szyrwinta ul. Niemiecka 15, Wysockiego ul. Wielka 23, Zajączkowskiego Zwierzyniec, ul. Wesoła 22, Żemojtelowej róg Szopena i W. Stefańskiej, Żydowskiego Tow. Opieki nad biednymi ul. Ostrobramska 15.

CUKIERNIE. K. Sztrala ul. Wielka 28 i A. Mickiewicza 22; B. Sztrala ul. A. Mickiewicza 14; Radeckiego ul. Wielka 73; „Bronisława" ul. Wielka 66; Rudnickiego róg Niemieckiej i Wileńskiej; „Biruta" A. Mickiewicza 6.

HOTELE, PENSJONATY, POKOJE UMEBLOWANE. Hotele pierwszorzędne: „St. Georges'a" (Żorża) ul. A. Mikiewicza 20; „Bristol" ul. Ad. Mickiewicza 22; „Imperjal" ul. Niemiecka 35; „Italia" ul. Wielka 69; Sokołowskiego ul. Niemiecka 1.

Hotele drugorzędne: Francuski ul. Wielka 72; Hana ul. Wielka 46; Szlachecki ul. Ostrobramska 4. Polski ul. A. Mickiewicza 14; Wiktorja ul. Wielka 74; Niszkowskiego ul. Bakszta 2 i inne.

Pensjonaty: Cywińskich, ul. Benedyktyńska 2.

Pokoje umeblowane: Fedorowicza Pl. Katedralny 6; Malinowski ul. Wileńska 25.

JADŁODAJNIE. Tania kuchnia Pol. Tow. Hyg. Tan. Jadłodajni Zawalna 5, Jadłodajnia Hygieniczna Pol. Tow. Tanich Kuchen Wileńska 27, Tania kuchnia przy Centrali Chrześc. Związk. Zawod. ul. Ś-to Jańska 21.

KAWIARNIE. Warszawianka ul. Wileńska 28, przy cukierniach Sztrala przy ul. A. Mickiewicza 14 i 22, Zakopianka ul. A. Mickiewicza 16, Wilnianka ul. Mickiewicza 2, Biruta ul. A. Mickiewicza 1.

KĄPIELE I ŁAŹNIE. Agresta róg Mostowej i Bogusławskiej, Straussa, Zarzecze ul. Popławska 1. Szarskiego ul. Trocka 20.

KSIĘGARNIE I CZYTELNIE. Księgarnia J. Zawadzkiego ul. Wielka 27, W. Makowskiego ul. S-to Jańska, J. Zapaśnik ul. Dominikańska 4, Kultura ul. Wileńska 36, Polska Składnica książek i pomocy nauk. ul. Biskupia 12, Księgarnia Stowarzyszenia Naucz. Polsk. ul. Królewska 1. Czytelnie: przy księg. Makowskiego, Żukowskich ul. Wileńska 26 oraz przy księg. Zapaśnika.

MUZEA I BIBLIOTEKI. Muzeum i biblioteka Tow. Przyj. Nauk, ul. Lelewela 4, (zwiedzać można za każdorazowem porozumieniem się z jednym z członków Zarządu Tow.). Bibljoteka Uniwersytecka, ul. Uniwersytecka 5, do zwiedzania sobotami od 1—3.

POCZTA I TELEGRAF. Urząd pocztowy Wilno I, Wielka 21, od 8 rano do 8 wiecz. W święta od 11—12. Urząd poczto-

wy Wilno II na dworcu kolejowym. Telegraf Ś-to Jańska 29 czynny cały dzień.

POLICJA. Komenda główna — Dominikańska 3. Cyrkuł I — Bazyljańska 6; Cyrkuł II — Tyzenhauzowska 2; Cyrkuł III — Mickiewicza 42; Cyrkuł IV — Kalwaryjska 6; Cyrkuł V — Piwna 15; Cyrkuł VI — Zarzeczna 16; Cyrkuł VII — Garbarska 5; Podecyrkuł VII (Antokolski) — Antokol 27; Cyrkuł VIII — Tombakowa 5; Cyrkuł IX — Wesoła 33a.

REDAKCJE CZASOPISM POLSKICH. „Rzeczpospolita" ul. A Mickiewicza 11, „Gazeta Wileńska" ul. A. Mickiewicza 7, „Gazeta Krajowa" ul. A. Mickiewicza 4, „Słowo Wileńskie" ul A. Mickiewicza 1, „Głos Wileński" ul. Dominikańska 4, „Ziemia Wileńska" ul. A. Mickiewicza 7, „Dom Żołnierza" ul. A. Mickiewicza 1.

RESTAURACJE. Hotelowe z dobrą kuchnią: przy hotelu „St. Georges'a" ul. A. Mickiewicza 20; przy hotelu „Bristol" ul. A. Mickiewicza 22; przy hotelu Niszkowskiego ul. Bakszta 2. Prócz tego polecenia godne: Rest. Resursy Obywatelskiej (dawniej Klubu Szlacheckiego) od maja do jesieni w letnim pawilonie z ogrodem u stóp góry Trzykrzyskiej (dojazd od ogrodu Bernardyńskiego — b. dobra kuchnia); rest. Naruszewicza ul. Wielka 86; rest. Myśliwska ul. A. Mickiewicza 9; rest. „pod Niedźwiedziem" ul. A. Mickiewicza 1 (Plac Katedralny).

SZKOŁY WYŻSZE I ŚREDNIE. Uniwersytet Stefana Batorego. Rektorat, dziekanaty, sekretarjat, kwestura i intendentura, Zamkowa 11. I Gimnazjum męskie im. Zygm. Augusta, M. Pohulanka 11. II Gimnazium męskie im. Lelewela Gubernatorska 1. Gimnazjum żeńskie im. Orzeszkowej, ul. Orzeszkowej 7. Gimnazjum żeńskie A. W. Czarnowskiej, ul. Sierakowskiego.

TEATRY SALE KONCERTOWE I KINA. Teatr Polski w Sali „Lutnia" ul. A. Mickiewicza 6, oraz Teatr Żołnierski w gmachu Ratuszowym (Teatr Miejski). Teatr Letni w ogrodzie Bernardyńskim (nie jest co roku czynnym). To samo da się powiedzieć o Teatrze Polskim (dramatycznym) na W. Pohulance 9. Sala Miejska, Ostrobramska 5. Sala Koncertowa, Dąbrowskiego 5. Jedyne polskie kino „Jutrzenka" ul. Wielka 94.

WŁADZE I URZĘDY. Magistrat m. Wilna, Dominikańska 2. Starostwo Grodzkie (Referat pasportowo - przepustkowy), Biskupia 6. Sądy (Apelacyjny, Okręgowy, oraz Sądy pokoju), A. Mickiewicza 36. Tamże kancelarje rejentów.

UWAGI OGÓLNE.

Wilno, niegdyś stolica W. Księstwa Litewskiego, położone jest w dolinie przy ujściu Wilenki do Wilji i z trzech stron otoczone malowniczemi wzgórzami, których początek stanowi góra Zamkowa, znajdująca się już w obrębie miasta. Okolice Wilna, również jak Wilja słusznie słyną z piękności i malowniczości.

Ludność. Wilno w r. 1914 liczyło około 235 tys. mieszkańców. Wojna jednak wpłynęła na znaczne tej liczby zmniejszenie. Spis ludności dokonany w r. 1920 wykazał, iż w tym czasie było w Wilnie 128476 mieszkańców, w tem Polaków — 72067, Żydów — 46506, Rosjan — 4049, Litwinów — 2900 i innych narodowości — 2954.

W Wilnie zarówno za czasów Rzeczpospolitej, jak panowania rosyjskiego, tak i obecnie znajduje się główny zarząd krajem, kurja biskupa katolickiego, archirej prawosławny, synod ewangelicki, konsystorze rozmaitych wyznań. Od r. 1919 wznowiony został Uniwersytet Wileński, który ma wydziały: teo-

logiczny, humanistyczny, prawniczy, lekarski, przyrodniczo-matematyczny i sztuk pięknych, oraz studjum farmaceutyczne. Oprócz tej wyższej uczelni Wilno posiada sporo polskich szkół średnich i niższych i kilka szkół litewskich i białoruskich, kilka teatrów, oraz liczne towarzystwa i związki o charakterze naukowym, społecznym i dobroczynnym.

Wychodzi tu kilkanaście pism codziennych polskich, litewskich, białoruskich, rosyjskich i żydowskich.

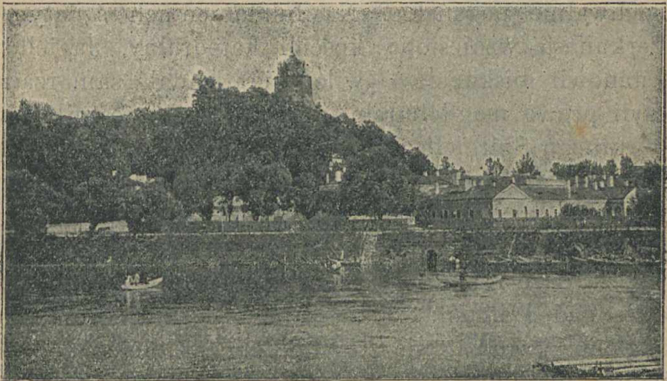
Herb m. Wilna wyobraża św. Krzysztofa niosącego przez rzekę na ramieniu Dzieciątko Jezus.

Rzut oka na przeszłe dzieje Wilna.

Początek Wilna ginie w mrokach dziejowych. Wiadomo tylko, że już na kilka wieków przed przeniesieniem tu stolicy W. Księstwa Litewskiego, wśród puszczy przy ujściu Wilenki do Wilji była dość ludna osada słowiańska, zwana *Wilnia* albo *Wilda*.

Książe Swintorog napastowany przez krzyżaków, około r. 1272 przeniósł ze Żmudzi święte Romowe w dolinę nad Wilją i tu w miejscu, gdzie dziś stoi katedra wybudował drewnianą świątynię Perkunasa, za którą wyznaczył zgliszcze na palenie zwłok książęcych. Odtąd miejscowość ta otrzymała nazwę doliny Swintoroga.

W r. 1320 W. Ks. Lit. Gedymin przenosi z Trok do Wilna stolicę, na górze Turzej wznosi zamek warowny, zaś u stóp jej zamek drewniany zwany niższym, przeznaczając go na mieszkanie książąt i dworu. Gedymin sprowadza do Wilna z krajów ościennych rzemieślników i zawiązuje z sąsiadami

Góra Zamkowa (niegdyś Turza).

stosunki handlowe, to też Wilno wzrasta, zaludnia się, zabudowuje i nabiera znaczenia politycznego, szczególniej za Olgierda.

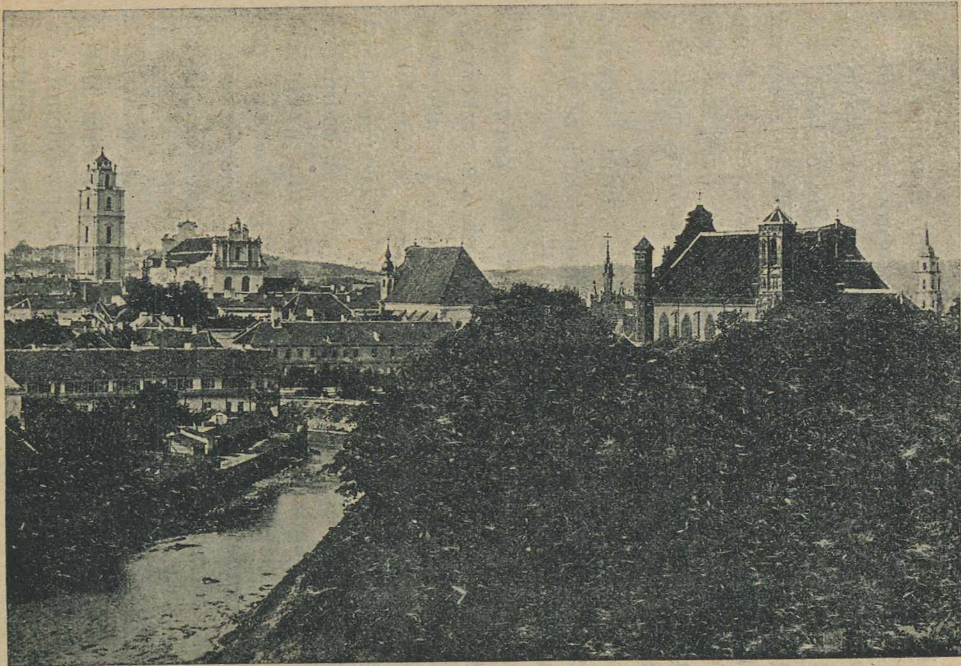
Prawie od początku swego istnienia Wilno musiało wytrzymywać częste najścia Krzyżaków, którzy nie mogąc zdobyć dzielnie bronionych zamków, pa-

lili miasto i wyrzynali jego mieszkańców. Głód, morowe powietrze i pożary niejednokrotnie nawiedzały Wilno i dziesiątkowały jego ludność.

Władysław Jagiełło, zostawszy przez małżeństwo z Jadwigą królem polskim, przyjechał razem z królową do Wilna i tu w r. 1387 w dolinie Swintoroga nad Wilją odbył się chrzest wilnian i zburzono bałbochwalnie pogańskie. Na fundamentach świątyni Perkunasa wzniesiono kościół katedralny. Jagiełło ustanowił biskupstwo wileńskie, nadał samorząd czyli prawo magdeburskie i mianował namiestnikiem okrutnego Skirgiełłę. Witold, pragnąc odebrać mu władzę, połączył się z Krzyżakami, którzy w r. 1390 w liczbie 40 tys. napadli na Wilno i wyrznęli 14 tys. mieszkańców, ale zamków zdobyć nie mogli. Potem jeszcze parę razy Krzyżacy bezskutecznie usiłowali owładnąć Wilnem. Spokój zapanował, gdy w r. 1392 Jagiełło pogodził się z Witoldem i mianował go namiestnikiem swoim z tytułem Wielkiego Księcia Litewskiego. Pod rządami Witolda Wilno szybko wzrastać zaczęło w liczbę mieszkańców i zamożność.

W r. 1413 zostało utworzone województwo Wileńskie i ustanowiona osobna metropolja dla wyznawców obrządku wschodniego.

Istotna pomyślność Wilna zaczęła się za Aleksandra Jagiellończyka i dosięgła szczytu za Zygmuntów. Był to złoty wiek Wilna. Znakomicie rozwi-

Ogólny widok na kościoły śródmieścia.

nęły się handel i rzemiosła, założono mennicę i aptekę, miasto oprowadzono murem obronnym o pięciu bramach. Zygmunt I nadał Wilnu przywileje, uwolnił kupców wileńskich od myta, nadał cechom nowe prawa. Za jego panowania stanęła tu pierwsza papiernia i założono szpitale przy kościołach Marji Magdaleny i św. Trójcy, oraz szkoły przy kościele Katedralnym i św. Jana. Powstały drukarnie słowiańska i polska.

W r. 1522 w Wilnie nadano Statut Litewski. Ale w tym czasie miasto kilkakrotnie srodze ucierpiało od pożarów i morowej zarazy.

Zygmunt August, który od r. 1544 prawie stale mieszkał z dworem w Wilnie wiele się przyczynił do jego rozwoju i pomyślności. Król przebudował i z przepychem urządził zamek dolny, obdarzał Wilno przywilejami, budował i założył ludwisarnię. Król pozwolił miastu wysyłać posłów na sejm, urzędnikom magistratu nadał szlachectwa, a mieszczan przypuścił do wszystkich swobód krajowych, zakładał szkoły, popierał handel i sztuki piękne, to też miasto kwitło, przybyło mu sporo świątyń, gmachów okazałych i fabryk, a ludność wzrosła do 100 tysięcy.

Za panowania tego króla zaczęła się w Wilnie i w kraju szerzyć reforma kościelna. Nauki Lutra i Kalwina zyskiwały coraz to więcej zwolenników i groziły poważnem niebezpieczeństwem kościołowi

Ogólny widok na ogród Bernardyński i śródmieście.

katolickiemu. Wtedy w r. 1569 biskup Walerjan Protasewicz sprowadził do Wilna Jezuitów, którzy rozpoczęli walkę z reformą i przedewszystkiem ujęli w swe ręce wychowanie młodzieży. W tym celu założyli oni kolegjum, które Stefan Batory w r. 1579 przekształcił na Akademję.

Przez cały wiek XVII klęski nie przestawały trapić Wilna. Pożary i morowe powietrze czyniły w mieście wielkie spustoszenie, a walka religijna pomiędzy katolikami a inowiercami nie mało przyczyniały się do upadku miasta.

Krwawemi głoskami zapisał się w jego dziejach rok 1655-ty kiedy Wilno zostało opanowane przez wojska moskiewskie. W jednym dniu wymordowali oni 20 tysięcy osób, zaś miasto zrabowali i spalili. Dopiero w r. 1661 Michał Pac odzyskał Wilno. Jan III w r. 1678 zrównał Wilno we wszystkich prawach z Krakowem.

Wojny szwedzkie również dały się Wilnu we znaki, ponieważ Szwedzi dopuszczali się tu gwałtów i rabunków. W r. 1773 zakon Jezuitów został zniesiony, zaś Akademję wileńską przekształcono na Szkołę Główną Litewską.

Po rozbiorze Polski, Litwa z Wilnem została do Rosji przyłączona i w r. 1794 utworzono gubernję wileńską. W tym że roku wybuchło w Wilnie powstanie: pułkownik Jakób Jasiński na czele 400 pow-

stańców opanował miasto i wziął do niewoli przeszło 1000 rosjan, ale w d. 31 lipca Wilno znowu przeszło w ręce Rosjan po dwumiesięcznem szturmowaniu miasta. W r. 1795 zniesiono samorząd m. Wilna i wprowadzono rosyjską ustawę miejską.

W r. 1803 cesarz Aleksander I przekształcił szkołę główną litewską na Uniwersytet Wileński, który wkrótce zajaśniał świetnym blaskiem i wykształcił liczne zastępy światłych i dzielnych obywateli kraju. Powstawały towarzystwa, instytucje naukowe, społeczne, dobroczynne, wydawano w Wilnie kilka czasopism i drukowano sporo ksiąg, w czem szczególnie zasłużył się wydawca i księgarz uniwersytecki Józef Zawadzki.

W r. 1817 Mickiewicz, Zan i Czeczott zawiązali Towarzystwo Filomatów, z połączenia którego z „Promienistymi“ powstał związek „Filaretów“. Ten jednak został wykryty, a członkowie jego uwięzieni i wysłani w głąb Rosji.

Nadszedł pamiętny r. 1812. Wojska rosyjskie opuściły Wilno spaliwszy za sobą most Zielony, a potem d. 28 Czerwca Napoleon poprzedzany przez ułanów polskich wszedł do Wilna. D. 1 lipca cesarz ustanowił tymczasowy rząd narodowy, a wyjeżdżając z Wilna d. 16 lipca pozostawił tu ciało dyplomatyczne i oddziały wojska. Strasznym był odwrót przez Wilno zdziesiątkowanej armji francuskiej. 60 tysięcy

zrozpaczonych, głodnych i skostniałych od zimna żołnierzy zalało miasto i rzuciło się rabować kościoły, domy i sklepy. Zapełniły się chorymi szpitale i klasztory, ludzie marli tam tysiącami. D. 30 listop. zajął Wilno gen. Kutuzow i cesarz Aleksander podpisał tu powszechną amnestję.

Ciężkie były dla Polaków rządy cara Mikołaja I, to też doprowadziły one do powstania w r. 1831, w którem Litwa czynny wzięła udział. W Wilnie utworzył się komitet centralny, a młodzież uniwersytecka, szkolna i rzemieślnicza szła walczyć za wolność. D. 7 czerwca 1831 armja Giełguda stoczyła w Ponarach pod Wilnem nieszczęśliwą bitwę, cofnęła się na Kowno i przeszła do Prus.

Mikołaj strasznie mścił się za to powstanie i zemsta jego szczególnie dotknęła Litwę i Wilno, gdzie rozpoczęło się prześladowanie wszystkiego, co polskie. Zamykano kościoły, klasztory, szkoły. W r. 1832 zamknięto Uniwersytet, pozostawiając tylko wydział lekarski jako akademję medyko-chirurgiczną, oraz Akademję duchowną ale i te w r. 1841 usunięto z Wilna.

Miasto zalano szpiegami, więziono i wysyłano w głąb Rosji za byle co.

W 1838 wykryto w Wilnie *związek ludu polskiego* założony przez emisarjusza Szymona Konarskiego, który d. 15 lutego 1839 r. został rozstrzelany na Po-

hulance, a większość związkowców zesłano na Sybir lub do katorgi. D. 25 lipca 1840 r. zniesiono Statut Litewski i wprowadzono prawo cywilne rosyjskie.

Powstanie 1863 r. miało dla kraju i Wilna opłakane następstwa. Już w r. 1861 rozpoczęły się demonstracje patryotyczne. D. 6 sierpnia 6 tys. osób udało się na Pohulankę na spotkanie Francuzów, ponieważ rozeszła się po mieście pogłoska, że tego dnia wejdą oni do Wilna. Tu na lud bezbronny rzucili się kozacy i wiele osób zabili i zranili. — W Wilnie utworzył się miejscowy rząd narodowy, który kierował powstaniem, zaś na czele sił zbrojnych stanął Zygmunt Sierakowski.

W połowie maja 1863 przybył do Wilna z dyktatorską władzą Murawjew i niebawem więzienia i klasztory wileńskie zapełniły się podejrzanymi o sprzyjanie powstaniu. Rozpoczęły się egzekucje na placu Łukiskim. Ogółem stracono w Wilnie 37 patrjotów, zaś setki mężczyzn i kobiet wysłano do Katorgi, na Sybir, lub w głąb Rosji. Rząd rosyjski dążył do zgniecenia wszelkich objawów polskości. Polacy zostali wyjęci z pod prawa, i oddani na łaskę zgraji urzędników moskiewskich. Prześladowano język polski, zamykano i przerabiano na cerkwie kościoły katolickie, zawieszono jedyne pismo polskie „Kurjer Wileński", zamknięto teatr polski. A jednak ta okrutna polityka eksterminacyjna nie dopięła za-

mierzonego celu i nie zabiła ducha polskiego w społeczeństwie, które wzięło się do pracy podziemnej. Powstały liczne potajemne szkółki, w których uczono dziatwę po polsku i wpajano miłość Ojczyzny. Przemycano z Galicji książki polskie. Młodzież szkolna uczyła się po za szkołą historji i literatury polskiej. Urządzano w domach prywatnych przedstawienia amatorskie, wygłaszano odczyty i t. d. Społeczeństwo polskie odgrodziło się murem od Rosjan i nie podtrzymywało z nimi żadnych stosunków towarzyskich, nie bywało w ich domach, teatrach, zabawach, klubach.

Po przegranej przez Rosję wojnie z Japonją prześladowanie polskości na Litwie nieco osłabło. W r. 1905 pozwolono w Wilnie na polskie przedstawienie teatralne, zniesiono zakaz mówienia po polsku, wreszcie udzielono konwencję na pismo polskie i w d. 1-go września ukazał się pierwszy numer „Kurjera Litewskiego".

Ruch rewolucyjny, który ogarnął Rosję w r. 1905 odbił się również na Wilnie, które przyłączyło się do strajku ogólno-rosyjskiego. Miasto na cały tydzień zostało odcięte od świata z powodu przerwania kominikacji, ustał ruch kołowy, sklepy stały zamknięte, a wieczorami ulice tonęły w ciemnościach; codziennie odbywały się tłumne wiece. Rewolucjoniści, pra-

wie wyłącznie żydzi, usiłowali steroryzować miasto rzucając bomby i zabijając policjantów.

Rewolucja jednak została stłumiona i więzienia wileńskie zapełniły się aresztowanymi. Niektórzy z nich zginęli na szubienicy.

W latach następnych już wychodziło w Wilnie kilka pism polskich. D. 8 paźdz. 1908 r. uroczyście otwarto w Wilnie stały teatr polski Nuny Młodziejowskiej, powstały towarzystwa: muzyczne „*Lutnia*“ i gimnastyczne „*Sokół*“, a w marcu 1907 r. *Towarzystwo Przyjaciół Nauk*. Tegoż roku wprowadzono do szkół wykład języka polskiego.

Ale już w r. 1907 rząd carski zaczął znowu wprowadzać ograniczenia i szykanować Polaków. Wysłano z Wilna biskupa Roppa i kilku księży, zabroniono używania języka polskiego na zebraniach Towarzystw, wreszcie zamknięto „Oświatę“ i „Sokoła“.

Gdy w r. 1914 wybuchła wojna europejska, w serca polaków w Wilnie wstąpiła nadzieja na lepszą przyszłość. Uwierzono odezwie W. Ks. Mikołaja Mikołajewicza i życzono zwycięztwa Rosji. W Wilnie otwarto i utrzymywano kosztem społeczeństwa polskiego kilkanaście szpitali dla rannych i chorych żołnierzy rosyjskich. Polki gorliwie pracowały, jako siostry miłosierdzia.

Rosja została przez Niemcy pokonana i na początku września 1915 r. wojska rosyjskie opuściły

Wilno do którego d. 19 września wkroczyły wojska niemieckie. Trzyletnia gospodarka niemiecka na długo będzie ludności wileńskiej pamiętną. Treść jej stanowiły bezwzględność i brutalność względem Polaków, ustawiczne rekwizycje, podatki, ograniczenia, oszukaństwa, areszty, roboty przymusowe, wreszcie rabunek. Na wiosnę 1917 r. w Wilnie był głód. Ludzie puchli z głodu, padali na ulicach i umierali.

W końcu grudnia 1918 r. Niemcy opuścili Wilno, ale nadciągała z Rosji komunistyczna armja czerwona. Miejscowa Organizacja Wojskowa zorganizowała obronę miasta i próbowała stawić opór. Młodzież szkolna i robotnicza w d. 4 i 5 stycznia 1919 r. stoczyła z bolszewikami bitwę na przedmieściach Wilna ale musiała ustąpić.

Dnia 5 stycznia bolszewicy owładnęli miastem i rozpoczęły się straszne dla ludności chrześcijańskiej rządy żydowsko-bolszewickie, które trwały 3 miesiące. Więziono osoby wskazywane przez żydów, niby sądzono je i rozstrzeliwano, brano zakładników i wywożono ich z Wilna, wyrzucano mieszkańców z mieszkań i zabierano ich dobytek, dokonywano ustawicznych rewizji, chwytano młodzież do czerwonej armji. Słowem, nie było gwałtu i okrucieństw, których niedopuszczaliby się bolszewicy względem znękanej i doprowadzonej do rozpaczy ludności wileńskiej.

I oto, gdy zdawało się, że już znikąd nie mo-

żna było oczekiwać ratunku, nagle d. 19 kwietnia 1919 r. rano w Wielką Sobotę jak piorun z jasnego nieba spadła na bolszewików 1-sza Dywizja Legjonów Polskich generała Rydza-Śmigłego, pod dowództwem pułk. Beliny i zdobywając dom za domem, ulicę za ulicą opanowała Wilno. D. 20 kwietnia wjechał do Wilna Naczelnik Państwa Wódz Naczelny Józef Piłsudski entuzjastycznie przez ludność witany.

Kraj oczyszczony od najazdów odetchnął pełną piersią i zaczął żyć własnem życiem. Dla rządzenia krajem ustanowiono Komisarjat Generalny i Zarząd Cywilny Ziem Wschodnich z siedzibą w Wilnie.

Dnia 11 października 1919 r. uroczyście został otwarty przez Naczelnika Państwa Uniwersytet Wileński, którego rektorem został znakomity uczony przyrodnik prof. Michał Siedlecki. Grono wybitnych profesorów, przybyłych z Krakowa, Lwowa i Warszawy wznowiło szczytne tradycje dawnej wszechnicy wileńskiej, to też młodzież, tak męska, jak również żeńska tłumnie garnęła się do tego przybytku wiedzy i prawdy.

Ale na horyzoncie znowu zaczęły gromadzić się czarne chmury; znowu zbliżyły się ku Wilnu dzikie hordy bolszewickie, siejąc po drodze zniszczenie i mord.

Przerażona ludność tłumnie opuszczała miasto, szukając schronienia w Królestwie, Wielkopolsce i na

Pomorzu. D. 13 lipca nieszczęśliwe Wilno po raz wtóry wpadło w ręce bolszewików, których dwumiesięczny pobyt krwawemi głoskami zapisał się w dziejach Wilna i był nieprzerwanem pasmem mąk i udręczeń jego mieszkańców. Wreszcie bolszewicy ustąpili oddając miasto litwinom, którzy względem ludności polskiej zachowali się tak samo, a może jeszcze gorzej, jak bolszewicy.

Tym razem na ratunek nękanej ludności pośpieszył generał Lucjan Żeligowski i d. 9 października na czele litewsko-białoruskiej dywizji opanował Wilno, wypędził litwinów i ustanowił t. zw. Litwę Środkową z Tymczasową Komisją Rządzącą.

O dalszych losach Wilna ma roztrzygnąć plebiscyt.

ULICE, PLACE i DOMY.

Wilno tem się różni od innych miast, że gdy w tych ostatnich stare dzielnice zwykle znajdują się na uboczu, tu najstarsza część zajmuje środek miasta. Ulice pryncypalne na pierwszy rzut oka nie przedstawiają nic osobliwego, ale dość jest zagłębić się w boczne zaułki, wejść na dziedzińce niektórych kamienic, aby znaleźć się w otoczeniu XVII w. Ujrzymy się wśród załamań muru, ark, łuków, stylowych ganków, galeryjek i t. d. Odrębną cechą wązkich i krzywych zaułków stanowią arki poprzeczne, nadające im charakter wschodni. Takie arki można widzieć na Skopówce, zaułku Bernardyńskim, ulicy Jatkowej i zaułku św. Kazimierza.

Szczególnie charakterystyczny wygląd ma dzielnica żydowska, zwana niegdyś „Czarnem miastem".

Ulica Ostrobramska.

Część tej ulicy od Ostrej Bramy do ul. Subocz zwała się do XVI w. Ostrym końcem. Za Ostrą bramą zabudowań już nie było, zaś do końca XVIII w. znaczną przestrzeń zajmował cmentarz.

Dom № 6 misjonarski narożny za Ostrobramą.

Był tu kościoł św. Józefa i Nikodema zniszczony przez pożar przy końcu XVIII w. i przerobiony na dom mieszkalny, który dotąd zachował wystawę frontową i attykę.

Dom № 11. Tu na 2-m piętrze w r. 1863 była trzymana pod domowym aresztem Apolonja Sierakowska i tu policmejster oznajmił jej, iż w tej właśnie chwili na Łukiszkach odbywa się egzekucja nad jej mężem Zygmuntem.

Dom № 7 przy bramie cerkwi św. Trójcy. Był to klasztor Pp. Bazyljanek wymurowany przez Pawła Sapiehę. Bazyljanki osiadły w Wilnie około r. 1600.

Dom № 5 znany jako № 10 (według starej numeracji) należy do miasta i został wzniesiony w r. 1902 na miejscu starożytnego „domu gościnnego“, który w r. 1501 Magistrat wybudował dla kupców z Moskwy i Nowogrodu w celu nadzoru nad nimi. Okazały gmach dzisiejszy posiada obszerną salę koncertową, w której oprócz widowisk odbywają się zebrania i wiece. **Tu** w r. 1920 podejmowano Naczelnika Państwa Józefa Piłsudskiego.

Ulice Wielka i Zamkowa.

Obie te ulice są najstarsze w mieście i mają wspólną numerację domów. Były one świadkiem wielu chwil historycznych, widziały polskich i ob-

cych monarchów, tędy do Wilna wjeżdżających, wojska polskie, krzyżackie, szwedzkie, francuskie i moskiewskie. Tędy kroczyły wspaniałe procesje i pochody.

Dom № 94 przy kościele św. Kazimierza przebudowany przez budowniczego Knackfussa w stylu neo-klasycznym, należał na początku XIX w. do marszałka szlachty Brzostowskiego, który ugaszczał tu powracających z wygnania konfederatów barskich, a w r. 1812 podejmował Napoleona I. W tym domu jakiś czas mieszkał książe Bassano (Murat) również jak Jomini, gubernator Wilna.

W r. 1834 rząd rosyjski oddał dom archijerejowi prawosławnemu. Mieszkał w nim i tu umarł osławiony renegat i prześladowca unitów metropolita Józef Siemaszko.

Dom № 84 z drugiej strony kościoła w XVII w. należał do biskupa Eljaszewicza, który zapisał go kościołowi św. Kazimierza. W r. 1772 zajęto go na odwach. Tu w r. 1794 Jasiński, wziął do niewoli 1000 żołnierzy i oficerów rosyjskich.

Plac ratuszowy, dawniej rynek. Za czasów pogańskich tracono tu przestępców. Tu w XIV w. ścięto 7 Franciszkanów. Na tym placu Stefan Batory kazał ściąć magnata Ościka przed jego własnym domem. W r. 1655 ludność wileńska próbowała na rynku stawić opór kozakom Chowańskiego, ale zo-

Plac ratuszowy i teatr Miejski.

stała przez nich wymordowana. W r. 1794 przed kościołem św. Kazimierza powieszono jako zdrajcę hetmana Szymona Kossakowskiego.

W r. 1812 podczas odwrotu armii Napoleona, plac ratuszowy był zasłany trupami żołnierzy zmarłych z głodu i wycieńczenia.

Ratusz wznosił się pośrodku rynku, był piętrowy, miał wieżę z zegarem, salę posiedzeń burmistrzów, skład broni, salę sądową, archiwum, komorę dla tortur. W sieniach stały wagi miejskie i słup zwany „babą“, u którego smagano złoczyńców. Przed ratuszem z jednej strony stał pręgierz, zwany „Piłatem“, a z drugiej — szubienica. Przy końcu XVIII w. wieża zegarowa runęła, poczem profesor Gucewicz przebudował ratusz w stylu niedoklasycznym z domieszką renesansu i wystawił przed nim piękny portyk o sześciu kolumnach.

W r. 1845 obrócono ratusz na stały teatr polski, który po r. 1863 zamknięto i zastąpiono rosyjskim. W r. 1921 otwarto tu teatr żołnierski.

Dom № 60, pasaż, dawniejszy pałac Gasztoldów, a od XVI wieku Radziwiłłów, od których w r. 1803 nabył go Uniwersytet i urządził tu kliniki. Zarządzał niemi prof. Józef Frank, zaś po jego wyjeździe Jędrzej Śniadecki.

Dom № 43 w XVI w. należał do magnatów Ościków. Po ścięciu Grzegorza Ościka za zdradę

stanu, Stefan Batory darował jego pałac Kacprowi Bekieszowi. W XVII w. pałac przeszedł do Paców. Zatrzymywali się w nim monarchowie polscy i obcy, gdy do Wilna przyjeżdżali, między innymi Jan III i car Piotr Wielki.

W r. 1812 mieszkał tu Joachim Murat, król Neapolitański. W tym że roku hr. Ludwik Pac wydał w tym pałacu wspaniały bal dla Napoleona.

W r. 1822 w obszernej sali pałacu miewali swe zebrania Filareci. Około połowy XIX w. kamienica ta przeszła na własność rządu rosyjskiego, który przeznaczył ją na mieszkanie dowodzącego wojskami; potem mieścił się tu sztab główny. Niemcy, zająwszy Wilno w r. 1915 r., odnowili pałac i urządzili w nim stałą wystawę domów pracy. W kwietniu 1921 r. przeniesiono tu dowództwo miasta z b. pałacu Chodkiewiczów.

Dom № 54 w XVI i XVII w. należał do Chodkiewiczów i w r. 1600 mieszkała w nim księżniczka słucka Zofja Olelkiewiczówna, o którą toczył się spór z Januszem Radziwiłłem. Ten probował nawet zdobyć pałac szturmem.

W r. 1803 kamienicę tę kupił uniwersytet, po zamknięciu którego dostała się ona rządowi i była oddana pod zarząd okręgu naukowego i na mieszkanie kuratora. Od r. 1919 mieściło się tu dowódz-

two miasta Wilna, które ostatnio przeniesiono do kamienicy № 43.

Dom № 58 posiada w dziedzińcu na ścianie stare malowidło, wyobrażające dolny zamek królewski w Wilnie.

Dom № 37 na rogu zaułka Szwarcowego, znany pod nazwą domu Franka, ponieważ prof. Józef Frank mieszkał w nim na piętrze. W r. 1812 jego mieszkanie było zajęte na kasę wojskową francuską. Po wyjeździe Franka jego mieszkanie zajął Jędrzej Śniadecki i tu umarł w r. 1838. W dziedzińcu mieszkali profesorowie Tarenghi i Capelli.

Dom № 34 na rogu zaułka literackiego posiada dziedziniec, który zachował cechy XVII wieku.

Dom № 29 należał w 1-ej połowie XIX w. do rektora uniwersytetu Szymona Malewskiego, który tu mieszkał.

Dom № 21, zwał się dawniej „*Kardynalją*", jako należący do kardynała i biskupa Wileńskiego Jerzego Radziwiłła. Radziwiłłowie mieszkali na piętrze i tu urodził się Radziwiłł, zwany „Sierotką". Za Mikołaja Radziwiłła Czarnego w pałacu tym odbywały się nabożeństwa kalwińskie.

W r. 1812 mieszkał tu Wincenty hr. Krasiński dowódca pułku ułanów polskich gwardji Napoleona, oraz Dominik ks. Radziwiłł, który na czele 8 pułku ułanów pierwszy wszedł do Wilna poprzedzając Na-

poleona. W r. 1816 w Kardynalii mieszkał przez pewien czas Tomasz Zan.

W latach 30-tych w tej kamienicy od strony kościoła św. Jana była traktjernia Anny Hilsnerówny z pokoikiem na piętrze, o jednym oknie prawie naprzeciwko dzwonicy. W tym to pokoiku w roku 1831 zbierali się na narady patrjoci. Tu również w r. 1837—38 Emisarjusz Szymon Konarski spotykał się ze związkowcami. Ostatnią właścicielką Kardynalii była ks. Stefania z Radziwiłłów Wittgenstejnowa. W r. 1850 gmachy te kupiono na urząd pocztowy i telegraf.

Dom № 28 wprost ul. św. Jańskiej jest pamiątkowy z tego względu, że mieszkał w nim na wyższem piętrze J. I. Kraszewski.

Domy №№ 26 i 24 należały do Uniwersytetu, zaś za czasów Akademji Medyko-Chirurgicznej przeznaczono je na *Collegium medicum*. Mieszkali tu również profesorowie Józef Jundziłł, Łohojko, Pelikan oraz August Becu, ojczym Juljusza Słowackiego, który także przez jakiś czas z matką i ojczymem tu mieszkał w oficynie na lewo na piętrze. W dziedzińcu znajdował się niewielki ogródek botaniczny. W r. 1843 rząd przeznaczył te domy na mieszkanie dla urzędników generał gubernatora. W r. 1919 wróciły one do wskrzeszonego uniwersytetu wileńskiego. Na pierwszem piętrze urządzono bursę i ja-

dłodajnię studencką; mieszka tu również kilku profesorów.

Dom № 17. W domu tym mieszkał znakomity przyrodnik i założyciel ogrodu Botanicznego, prof. Stanisław Jundziłł, pijar.

Dom № 11 był własnością Massalskich. Za czasów Uniwersytetu mieszkali tu rektorowie, skąd kamienica ta nosiła nazwę *Domu rektorskiego.* Po zamknięciu Uniwersytetu dom został zabrany przez rząd i mieściło się w nim 2-ie gimnazjum. Po wskrzeszeniu Uniwersytetu Wileńskiego w r. 1919, odzyskał on dawną własność i przeznaczył ten dom na sekretarjat, kwesturę, intendenturę oraz niektóre dziekanaty. Od strony Skopówki była szkoła malarska i miał mieszkanie Jan Rustem, tu również lokował się w r. 1812 książe Friuli Duroc.

Dom № 16. Kapitulny o nizkiej bramie i ciekawym dziedzińcu. W r. 1812 w domu tym mieszkał marszałek Oudinot.

Dom № 10 Biskupi jest b. stary, ale dzięki przeróbkom utracił dawny swój wygląd. Na piętrze znajduje się mieszkanie biskupów wileńskich. W obszernej sali jest galerja portretów biskupów. W r. 1812 lokował się tu Ks. Józef Poniatowski, w oficynie miał mieszkanie Ant. Odyniec.

Dom № 6 Konsystorza Rzymsko-Katolickiego posiada ciekawe pod względem architektonicznym

wyższe piętro. Tu zajmując dwa piętra w salach sklepionych mieści się *Archiwum dyecezalne*, które zawiera cenny materjał historyczny.

Dom № 4 jest godny uwagi ze względu na nader ciekawą ścianę szczytową.

Od ulicy Wielkiej i Zamkowej biorą początek następujące ulice i zaułki:

Ulice Subocz i Bakszta.

Ul. Subocz prowadzi przez Baksztę około kościoła Misjonarzy na przedmieście Popławy. Nazwę jej jedni wyprowadzają od słów „z ubocza", ponieważ leżała ona w stronie od pryncypalnej ulicy, zaś inni twierdzą, iż ulica ta dawniej zwała się „*Sobacza*", gdyż prowadziła ona ku noszącej tą nazwę bramie, nad którą mieszkał kat, a obowiązkiem jego pomocników było łapanie i tępienie psów.

Najwyższe miejsce tej dzielnicy z poprzeczną uliczką biegnąca wdół przy murze od najdawniejszych czasów zwie się *Bakszta* i jest najstarszą dzielnicą Wilna, bo już w XII wieku była tu osada słowiańska. Do tego wzgórza są przywiązane liczne stare podania o bazyliszku, o sobótkach czarownic, o skarbach zaklętych.

Już na początku XIV w. na wzgórzu była warownia drewniana z murowaną czworoboczną basztą. W r. 1390 krzyżacy zdobyli warownię, wymordowali

załogę i ścięli brata Jagiełłowego Kazimierza Korygajłłę. Od zameczka pozostała tylko istniejąca dotąd baszta z cegły i kamienia polnego zbudowana, oraz ślady muru obronnego. Pod basztą jest wejście z piwnicy do lochów podziemnych, albo korytarzy wysokich, sklepionych o grubych murach wyprowadzonych z głazów i większych cegieł. W ścianach są urządzone nisze, wentyle, znajduje się nawet studnia. Korytarz w części jest zasypany mułem i dla tego trudno orzec, dokąd on prowadził.

Przy końcu XVIII w. podziemie te służyły za schronienie zbójcom, których wyłapano i stracono.

Dom podrzutków „Dzieciątka Jezus“ zajmuje znaczną przestrzeń na wzgórzu Bakszta, gdzie w XIV w. był zameczek obronny.

Założycielką domu podrzutków była Jadwiga-Teresa księżna Ogińska, Wojewodzina Trocka, która skupiła place na Bakszcie i dała pieniądze na wzniesienie domu. Poświęcenia ukończonej budowy dokonał w r. 1791 arcybiskup Siestrzencewicz. Zarząd zakładu oddano Siostrom Miłosierdzia.

W r. 1812 musiano tu żywić 2000 żołnierzy francuskich, którzy poczynili w domu znaczne szkody. W r. 1863 wskutek starań renegata Józefa Siemaszki Murawjew odebrał zakład od Sióstr Miłosierdzia i oddał go pod zarząd urzędników. Przynoszone podrzudki były chrzczone na prawosławie. Śmier-

telność niemowląt w tym zakładzie „dobroczynnym“ przewyższała 96%.

Zaułek św. Kazimierza.

Wązka ta i krzywa uliczka zachowała wygląd starożytny i posiada arkę z korytarzem nad nią. Przy bramie znajduje się:

Dom № 3 w którym Ad. Mickiewicz spędził u znajomych ostatni wieczór przed przymusowem opuszczeniem Wilna i improwizował wiersz „Renegat“.

Koszary Kazimierzowskie z lewej strony placu i przedłużenia uliczki. Był to niegdyś słynny jezuicki Dom Professów. Po skasowaniu zakonu mieszkali tu księża-emeryci. Później rząd rosyjski zabrał ten dom i przeznaczył na koszary.

Ulica Niemiecka.

Ulica ta zwana w XV w. *Gasztoldowską*, a w XVI w. *Monetową*, gdyż była tu mennica, jest jedną z najstarszych ulic wileńskich. Tu właśnie osiedli sprowadzeni przez Gedymina z miast hanzeatyckich kupcy i rzemieślnicy.

Dom № 35 w XVI wieku należał do magnata litewskiego Grzegorza Ościka, który z rozkazu Stefana Batorego został ścięty przed własnym domem. Później odbywały się tu sądy Trybunału. W domu tym jakoby mieszkał przez pewien czas Adam Mickiewicz.

Dom № 31 kupiony w r. 1545 i przebudowany przez podskarbiego Hornostaja, który urządził tu mennicę. Zarządzał nią horodniczy wileński Ulryk Hozyusz. Ten miał dom naprzeciwko, w którym w r. 1504 urodził się kardynał Stanisław Hozyusz. W r. 1665 mennicę przeniesiono do Kowna.

Dom № 24 pamiątkowy z tego względu, że urodził się w nim Juljusz Klaczko.

Dom № 22 należał do Manasewiczów, a mieszkał w nim niepopularny marszałek szlachty Aleksander Domejko, na życie którego w r. 1863 sztyletnik Bieńkowski dokonał zamachu z rozkazu Rządu Narodowego, ale go tylko ranił. Bieńkowski był ujęty i powieszony na placu Łukiskim.

Dom № 9. luterański, w XVI w. należał do Morsztyna. Tu znalazł przytułek pierwszy kaznodzieja luterski Wiklef, albo Winkler. Później w dziedzińcu wybudowano kirchę. Dom ten zachował dotychczas starożytny wygląd.

Dom № 3 należał dawniej do poskarbiego Fleminga, potem do Brzostowskich. Tu na początku XIX w. mieściło się słynne kasyno, w którem odbywały się świetne zabawy. W tym domu mieszkał Stanisław Moniuszko.

Dom № 1 na rogu Trockiej, był w XVIII w. własnością znakomitego podskarbiego litewsk. Tyzenhauza. Na parterze przez pewien czas mieszkał szewc

patrjota Jan Kiliński i miał tu zakład szewski. Dom ten był przebudowany przez budowniczego Knekfusa w stylu klasycznym i posiada fryz o pięknych tryglifach i metopach.

Dzielnica Żydowska.

Typowa uliczka w dzielnicy żydowskiej.

Dzielnica ta zwana dawniej *Czarnem miastem* zasługuje by była zwiedzoną. Składa się ona z uli-

czek: Szklanej, Jatkowej, Żmudzkiej, Szwarcowego zaułka, uliczki św. Mikołaja i paru innych. Wązkie i krzywe uliczki z poprzecznemi arkami zachowały swój wygląd z przed paru wieków. Kamienice wysokie, niekiedy o paru tylko oknach, lub bez bram mają drzwi nizkie, żelaznemi sztabami okute. Sklepiki, to istne nory na parę łokci głębokie, w których jedyne okno jest połączone z drzwiami. Przy bramach zamiast słupka można spotkać wkopaną armatę, a dzwonki są zastąpione przez kołatki. Właściciele i właścicielki sklepików zwykle przesiadują na chodnikach. Ruch i gwar, jakie w tem Ghetto panują, nie dadzą się opisać. Przy ul. Żydowskiej znajduje się stara Synagoga, przedstawiająca ciekawy zabytek budownictwa XVII wieku (ob. Synagogi).

Zaułek Literacki.

Zaułek ten w XVIII w. nazywał się Ś-to-Michalskim. Obecną swą nazwę otrzymał od licznych księgarni i sklepów bukinistów, które tu były za czasów Uniwersytetu i Akademji.

Dom № 5 stanął na miejscu dawnej cerkwi św. Jana. i na pocz. XIX w. należał do Piaseckiego, ojca znanego Filarety, Kazimierza. U niego to za czasów studenckich mieszkał Adam Mickiewicz. Okno z jego pokoju umieszczone wysoko w nietynkowanym murze widoczne jest dla patrzącego z głębi uliczki.

Ulica Sawicz.

Przy końcu tej ulicy na rogu ul. Augustjańskiej znajdują się mury byłego klasztoru Augustjanów, zamkniętego w r. 1843. Dalej za kościołem N. P. M. Pocieszenia na rogu ul. Sawicz i Bakszty wznoszą się obszerne zabudowania, które również należały do Augustjanów. W r. 1803 Uniwersytet Wileński kupił od Augustjanów klasztor na pomieszczenie seminarjum głównego, w którem uczył się i mieszkał osławiony później renegat i Metropolita Józef Siemaszko, prześladowca Unji. Od r. 1833 do 1842 w gmachu tym mieściła się Akademja duchowna, po przeniesieniu której do Petersburga zabrał go rząd rosyjski i oddał prawosławnej szkole duchownej. Po odebraniu Wilna przez wojska polskie w r. 1919, gmach poakademicki wrócił do prawego właściciela, t. j. do uniwersytetu wileńskiego.

Szpital Sawicz (dom № 2) dawniej *Sióstr Miłosiernych* był fundowany w r. 1744 przez Biskupa Bogusława Gąsiewskiego, i zostawał pod opieką Sióstr Miłosiernych. Przez pewien czas prof. Józef Frank miewał tu wykłady kliniczne dla studentów. Dziś gmach szpitalny już nie odpowiada wymaganiom hygjeny i nauki.

Dom № 6 Römerów. Na początku XIX wieku w lewem skrzydle na piętrze mieściła się loża ma-

sońska „Gorliwy Litwin“. W głębi dziedzińca miał pracownię artysta malarz Szemesz, a także Edward Römer.

Dom № 8 Lachowicza. W tym domu, będąc uczniem gimnazjum, mieszkał przy rodzicach Naczelnik Państwa Józef Piłsudzki.

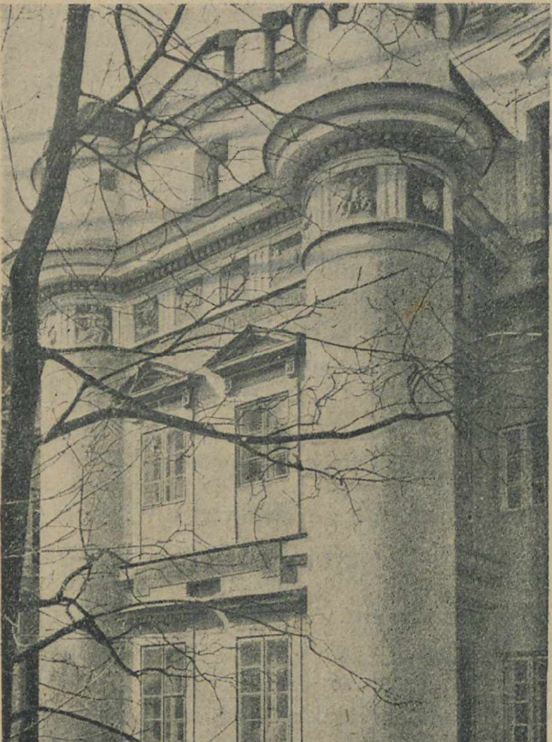
Ulica św. Jańska.

W pierwszej połowie XIX całą prawą stronę ulicy idąc od kościoła zajmowały kamienice należące do uniwersytetu. Przy dzwonicy była *księgarnia Józefa Zawadzkiego, słynnego wydawcy i księgarza uniwersyteckiego.*

Główny gmach Uniwersytetu.

Po zamknięciu Uniwersytetu Wileńskiego roku 1831 rząd zaborczy zagarnął jego gmachy, przeznaczając je na inne cele, ruszczył i usuwał wszystko, co mogło przypominać, iż tu był polski przybytek nauki. W gmachu głównym umieszczono pierwsze gimnazjum i czasowo szkołę realną. Inne budynki przy ul. Uniwersyteckiej i Biskupiej przeznaczono na archiwum, muzeum, bibliotekę publiczną, szkołę rysunkową, seminarjum nauczycielskie oraz na mieszkania dyrektora, nauczycieli i urzędników.

Po odzyskaniu Wilna przez Polaków w 1919 r.

Podwórze Astronomiczne Uniwersytetu Wileńskiego.
U góry płaskorzeźby ze znakami Zodjaku.

główny gmach po-Uniwersytecki kosztem Rządu Polskiego został odnowiony i doprowadzony możliwie do dawnego stanu.

D. 11 października 1919 r. odbyło się niezwykle uroczyste i wspaniałe otwarcie, raczej wskrzeszenie Uniwersytetu Stefana Batorego przez Naczelnika Państwa Józefa Piłsudskiego w obecności Marszałka Sejmu, Ministrów, Rektorów uniwersytetów polskich, kilku biskupów, Władysława Mickiewicza, nowomianowanych profesorów i licznych gości.

Uniwersytet ma wydziały: teologiczny, humanistyczny, prawniczy, lekarski, przyrodniczo-matematyczny i sztuk pięknych. Rektorem został prof. Michał Siedlecki.

W r. 1921 w Uniwersytecie było 30 profesorów, 40 zastępców i asystentów oraz około 1000 studentów i studentek.

Brama między kościołem a dzwonnicą prowadzi na obszerny dziedziniec uniwersytecki, na który wychodzi facjata kościoła św. Jana. Dziedziniec do koła otaczały dawniej piękne arkady, które moskale w części zamurowali, usunęli oni również znajdującą się w niszy na 1-em piętrze figurę Matki Boskiej i pamiątkową tablicę, ale te zostały odnalezione i ustawione na dawnem miejscu. Główne wejście do tego gmachu jest od ulicy św. Jańskiej. Na piętrze znajduje się przepiękna aula kolumnowa z galerją,

ozdobiona portretem Stefana Batorego. Z jasnych korytarzy są wejścia do audytorjów.

Na 2-giem piętrze największą jest sala Śniadeckich przerobiona z cerkwi gimnazjalnej. Tu wobec licznie zgromadzonych słuchaczy z miasta odbywają się wykłady powszechne z rozmaitych dziedzin nauki.

Dom № 20 w XVI w. należał do Hozyusza, a w 1631 przeszedł do Kolegjum Jezuickiego, które miało tu drukarnię, nosząca tytuł „królewskiej". Gdy w r. 1803 otwarto w Wilnie Uniwersytet, drukarnia stała się jego własnością. W ostatnich latach czasów rosyjskich w domu tym mieściła się szkółka Instytutu Nauczycielskiego. Obecnie dom należy do Uniwersytetu.

Dom № 18 na rogu Uniwersyteckiej. W XVII w. była tu apteka jezuicka, a na początku XIX w. apteka uniwersytecka, którą zarządzał prof. Jan Wolfgang.

Dom № 21 jest b. stary: w XVII w. należał do Radziwiłłów, a potem do ks. Kazimierza Sapiehy. Za rządów rosyjskich, mieszkał tu gubernator cywilny, w następujących latach zajmowały tę kamienicę rozmaite urzędy i biura. Od r. 1909 oddano ją klubowi rosyjskiemu, zaś od r. 1919 w domu tym mieści się polski centralny związek chrześcijańskich związków zawodowych, do którego należy 26 związków.

Od ulicy Zamkowej zaczynają się zaułki: Skopówka, Św. Michalski i Bernardyński.

Skopówka.

Wązka ta uliczka przy wylocie na ulicę Zamkową ma starożytną poprzeczną arkę. Domy z lewej strony ulicy należały do Uniwersytetu. Mieściła się tu szkoła malarstwa. W domu № 5 mieszkał i umarł historyk Teodor Narbutt.

Zaułek i plac Św-to Michalski.

Dom № 5 jest to obszerny gmach zwrócony frontem na placyk przed kościołem. W XVII w. był tu zbór kalwiński. Blizkość z kościołem i klasztorem Klarysek była powodem ciągłych zatargów i szykan, aż motłoch podburzony przez studentów jezuickich napadł na zbór, zrabował go i zburzył. W celu uniknięcia na przyszłość podobnych zajść Władysław IV w r. 1641 rozkazał przenieść zbór „za wały“. Na początku XIX w. z polecenia Uniwersytetu prof. Szulc przebudował zrujnowane mury i nowy gmach został przeznaczony na *Laboratorjum chemiczne.* Tu Jędrzej Śniadecki wykładał chemję i przez pewien czas mieszkał. Później był tu konwikt uczniów I-go gimnazjum, za okupacji zaś niemieckiej dom pracy, przytułek, wreszcie po odebra-

niu Wilna przez polaków, klub robotniczy, tania kuchnia i biuro Białego Krzyża.

Zaułek Bernardyński.

Najwęższa ta ze wszystkich ulic wileńskich ma przy wejściu z ul. Zamkowej arkę, czyli bramę. Domy przy tym zaułku są stare, zachowały stylowe bramy i ciekawe dziedzińce.

Dom № 8 Zawadzkich, należał na pocz. XIX w. do biskupa Jana Nepomucena Kossakowskiego, w r. 1805 mieszkał tu Tomasz Zan, zaś w r. 1812 w tym domu miał rezydencję ustanowiony przez Napoleona Rząd Tymczasowy W. Ks. Litewskiego. Tu również lokował się marszałek Lefebre, książe gdański z synem Józefem hrabiem Gdańskim generałem brygady, który tu umarł d. 15 grudnia 1812 r.

Dom № 11 jest b. stary i pamiętny z tego, że mieszkał w nim na parterze w dziedzińcu w niedużym pokoju Adam Mickiewicz, jak świadczy o tem tablica wmurowana nad bramą. Druga tablica z napisem: „Tu Adam Mickiewicz przepisywał Grażynę“, znajduje się w ścianie pokoju, zajmowanego przez wieszcza.

Ulica Królewska.

Od ulicy Zamkowej prowadzi do ogrodu Bernardyńskiego i ma po lewej stronie skwer zamkowy i ogród Botaniczny.

Dom № 3. Tu na piętrze mieszkał i umarł w r. 1862 Ludwik Kondratowicz (Wład. Syrokomla), okno jego pokoju znajduje się nad bramą.

Ulica Biskupia i Plac Napoleoński.

Cała ta miejscowość w XIV w. należała do Gasztolda, Namiestnika W. Ks. Olgierda. Przy wylocie ul. Biskupiej na plac katedralny była w XVI w. „Mokra Bramka", przy której znajdował się kościołek Marji Magdaleny i pierwszy w Wilnie szpital.

Szpital Bonifratrów znajduje się przy kościele Św. Krzyża, i do niedawna leczono w nim umysłowo chorych. Zakładem rządzili do r. 1845 Bonifratrowie. Obecnie szpital obrócono na przytułek dla ubogich staruszek.

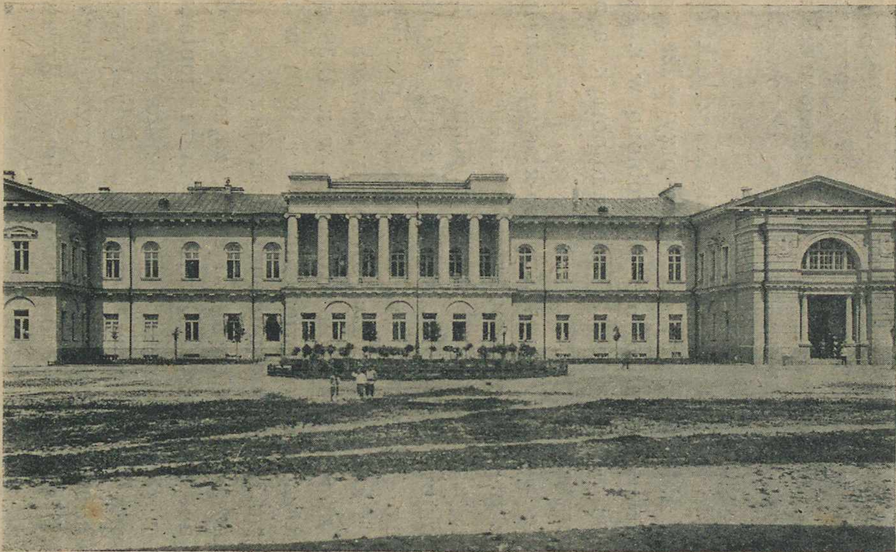
Pałac Biskupi znajduje się na rogu ulicy Uniwersyteckiej i placu Napoleońskiego, ku któremu zwrócony jest frontem i wraz z ogrodem zajmuje całą jego stronę. Za Olgierda w tem miejscu był dwór i ogrody Gasztolda, który osadził tu pierwszych Franciszkanów Minorytów. Ci jednak przez motłoch pogański zostali wymordowani. Pierwszy biskup wileński Andrzej Wasiłło przy końcu XIV w. na tem miejscu wybudował pałac biskupi, w którym aż do końca XVIII w. mieszkali biskupi wileńscy. W r. 1792 prof. Gucewicz z polecenia biskupa Ignacego Mas-

salskiego przebudował pałac w stylu neoklasycznym. Po przyłączeniu Litwy do Rosji rząd zabrał pałac biskupi na osobistą własność cesarza. Odtąd mieszkali tu generał-gubernatorowie. Chwilowo lokował się

Kościół Św. Krzyża i szpital Bonifratrów.

w pałacu Stanisław August w r. 1797, król francuski Ludwik XVIII, król pruski Wilhelm, oraz wszyscy cesarzowie rosyjscy, począwszy od Pawła I.

Pałac Biskupi. Widok od strony podwórza.

W r. 1812 pałac zajęty był przez Napoleona I który spędził w nim 3 tygodnie. Na tę pamiątkę d. 5 maja 1921 w zewnętrznej ścianie pałacu została wmurowana marmurowa tablica z odpowiednim napisem.

W tym pałacu zatrzymuje się Naczelnik Państwa Józef Piłsudski, gdy do Wilna przyjeżdża.

Gmach ten gruntownie przerobiono w r. 1832 zaś w 1903 w dziedzińcu dobudowano portyk, a nad bramą korytarz.

Pałac piętrowy w stylu neo-klasycznym jest jednym z piękniejszych budynków wileńskich. Tak od frontu, jak również od strony dziedzińca posiada piękne kolumnady. — Na piętrze znajdują się okazałe salony. W dziedzińcu na lewo jest parterowy budynek z kolumnadą. Był to dawny odwach pałacowy, w którym Szymon Konarski w r. 1838 spędził pierwszą noc po uwięzieniu. W r. 1901 w budynku tym urządzono muzeum Murawjewa.

Przed pałacem niewielki skwer zajmuje środek placu Napoleońskiego. Dawniej była tu fontanna, którą w r. 1898 usunięto i na jej miejscu postawiono pomnik Murawjewa-wieszatiela. Gdy Rosjanie w sierpniu 1915 r. opuszczali Wilno przed inwazją niemiecką, zabrali ze sobą spiżową figurę Murawjewa, tak że pozostał tylko cokół.

Za placem Napoleońskim przed pałacem bis-

kupim jest niewielki placyk kwadratowy, otoczony wysokiemi murami uniwersyteckiemi, z bramą prowadzącą na dziedziniec, na którym zwracają uwagę arki i potężne szkarpy. Tu znajdują się wydział rzeźby, dziekanat sztuk pięknych, oraz mieszkania niektórych profesorów.

Biblioteka Uniwersytecka. (Dom № 5) znajduje się na przeciwko bramy pałacu biskupiego. Za rządów rosyjskich była tu biblioteka publiczna, która powstała w r. 1864 ze skonfiskowanych księgozbiorów klasztornych, zakładów naukowych i prywatnych, między innemi dostała się tu biblioteka historyka Teodora Narbutta. Otwarto bibliotekę w r. 1867. Liczyła ona przeszło 200 tys. tomów, oraz bogaty oddział rękopisów. Rosjanie opuszczając Wilno wywieźli bardziej cenne i rzadkie dzieła; gospodarka niemiecka również nie pozostała bez śladu. Po odzyskaniu Wilna przez Polaków bibliotekę oddano wskrzeszonemu Uniwersytetowi.

Dawniej w tym samym gmachu mieściło się również *Muzeum starożytności*, założone w r. 1855 przez hr. Eustachego Tyszkiewicza, a potem zabrane przez rząd moskiewski, który usunął z muzeum pamiątki polskie. Wznowiony Uniwersytet Wileński przeniósł w inne miejsce pozostawione przez Rosjan okazy muzealne, tak że cały ten gmach został przeznaczony na bibliotekę, czytelnię i pracownie.

Czytelnia biblioteki Uniwersyteckiej mieści się na wyższem piętrze, zaś na parterze w byłej auli uniwersyteckiej znajduje się pracownia profesorska.

Archiwum, znajduje się w głównym gmachu uniwersyteckim, zajmując 5 sal i korytarz wprost facjaty kościoła św. Jana. Archiwum to jako centralne zostało założone wskutek ukazu carskiego w roku 1852. Znajdują się tu dawne akta sądowe, trybunalskie, archiwa klasztorne, ratuszowe i prywatne, jak n. p. ks. Sapiehów. W r. 1837 przewieziono do Wilna i oddano do archiwum 4822 księgi aktów grodzkich i ziemskich z Lublina. To też archiwum wileńskie jest b. bogate i liczy 26 tys. woluminów, w których jest około 13 miljonów aktów i dokumentów od XIV do końca XVIII w. Gdy po odzyskaniu Wilna archiwum przeszło w ręce polskie, akta lubelskie odesłano do Lublina.

Obserwatorjum astronomiczne o dwuch wieżycach, jest zwrócowe frontem ku placykowi przed pałacem biskupim i ma nad oknami znaki sześciu większych planet. Szczególniej godną uwagi jest ta część obserwatorjum, która wychodzi na mały dziedziniec wewnętrzny; ścianę zdobią dwie olbrzymie kolumny, mające postać baszt, oraz gzyms ze znakami zodjaku i tablica marmurowa z nadpisem łacińskim.

Obserwatoryum posiada piękną salę w dwa światła o 6-ciu filarach. Została ona jednak przez

Rosjan ogołocona ze wszystkich pamiątek polskich: portretów, popiersi, zegarów, przyrządów astronomicznych i t. p.

Obserwatorjum założyła w r. 1758 Elżbieta z Ogińskich ks. Puzynina, a dyrektorem od r. 1763 był sławny astronom Jezuita Marcin Poczobutt-Odlanicki. On to w r. 1788 przy starem obserwatorjum dobudował nowe od strony południowej. D. 8 czerwca 1876 r. wszczął się w gmachu pożar, który trwał 3 dni i sprawił niepowetowane szkody.

Ulica Uniwersytecka.

Towarzystwo Lekarskie, założone przez prof. Józefa Franka i Jędrzeja Śniadeckiego w r. 1805, mieści się w jednej sali sklepionej na parterze, którą otrzymało na własność w r. 1853. Za czasów Uniwersytetu było tu auditorjum farmaceutyczne. Profesor Farmacji Jan Wolfgang mieszkał na piętrze. Jeszcze dawniej w sali tej była apteka jezuicka. Sala niewielka, ozdobiona portretami i biustami profesorów roboty Kazimierza Jelskiego. Bibljoteka liczy około 18 tys. tomów. Z powodu ciasnoty pomieszczenia posiedzenia Towarzystwa nie mogą się w niej odbywać i miewają miejsce w czytelni bibljoteki Uniwersyteckiej.

W sąsiedztwie mieściła się dawniej *Redakcja*

„Kurjera Litewskiego“, a od r. 1875 rosyjski Instytut Nauczycielski.

Dom № 6 połączony z pałacem biskupim chociaż ma osobną bramę. W domu tym zamieszkali pierwsi Jezuici, sprowadzeni w r. 1569 do Wilna przez biskupa Protasewicza. Później mieściło się tu seminarjum djecezalne, założone w r. 1582 przez biskupa Jerzego Radziwiłła. Za generał-gubernatorów w gmachu tym była ich kancelarja i tajne archiwum. W 1921 r. umieszczono tu starostwo grodzkie.

Dom № 4 kapitulny. Był tu *Alumnat Papieski* czyli *Seminarjum dla Unitów*, założone przez Grzegorza XII-go. Dotąd zachowały się w dziedzińcu na wszystkich piętrach piękne arkady. W ostatnich czasach w celu pomnożenia dochodu z kamienicy zamurowano arki z prawej strony i przez to oszpecono dziedziniec i dano świadectwo niekulturalności gospodarzy domu.

Z drugiego dziedzińca otwiera się piękny widok na pałac biskupi i na obserwatorjum.

Ulica Dominikańska.

Ulica ta zwana dawniej *Św. Ducha* jest b. starą, bo już za Giedymina Dominikanie mieli tu swój klasztorek i drewnianą kaplicę.

Dom № 16 (na rogu Uniwersyteckiej). W XVII w. należał do hr. Brzostowskich, jak świadczy o tem

napis na tablicy wmurowanej od strony dziedzińca. Od Brzostowskich dom ten przeszedł do wojewodziny Nagurskiej, a dziś jest własnością spadkobierców ks. Ogińskich. W tej kamienicy na parterze więziono Targowiczan, a na pocz. XIX wieku na piętrze przez pewien czas mieszkali wraz po przyjeździe do Wilna Jan-Piotr Frank i jego syn prof. Józef Frank.

Dom № 13 niegdyś pałac Pociejów. Tu w r. 1794 został ujęty na strychu, gdzie się schował, ostatni Hetman Litewski Szymon Kossakowski. Ztąd skrępowanego powrozami powleczono go do cekhauzu, a w kilka dni potem powieszono przed Ratuszem.

Domy №№ 5 i 3. Dawniej należały do ks. Połubińskich, od których przeszły do ks. Sapiehów. W r. 1729 ks. Antoni-Kazimierz Sapieha darował je Pijarom, którzy mieli tu swój klasztor i założyli *Collegium Nobilium* w duchu znakomitego Konarskiego. W r. 1756 wskutek intryg Jezuitów kolegium zamknięto i pozwolono Pijarom utrzymywać tylko konwikt na 26 młodzieńców. W r. 1834 rząd rosyjski zabrał te kamienice i w 1848 otworzył tu *Instytut Szlachecki*, ale po r. 1863 zamknął go. Od r. 1870 aż do inwazji niemieckiej w 1915 w gmachu popijarskim mieścił się *Maryjski Instytut Panien*, przeważnie dla córek urzędników rosyjskich i wojskowych. Podczas trzyletniej okupacji niemieckiej, były tu rozmaite urzędy niemieckie, zaś po odebraniu Wilna

przez Polaków, umieszczono tu sekcję skarbową Zarządu Cywilnego Ziem Wschodnich i inne urzędy, a w r. 1920 komendę policji.

Dom № 8 jest b. stary. Był tu niegdyś szpital św. Trójcy przy kościele pod tem wezwaniem, fundowany w r. 1525 przez Zygmunta I, i pozostający pod zarządem Dominikanów, a potem Magistratu. Przy końcu XVIII w. szpital zamknięto, a fundusze jego przelano do generalnego szpitala św. Jakóba.

Domy № 4 i 2 są to gmachy *poklasztorne Dominikańskie,* które zajmują całą stronę ul. Dominikańskiej, część zaułka św. Ignacego, oraz część ul. Wileńskiej. Po kilkakrotnych pożarach dzisiejsze mury stanęły w r. 1753. W r. 1812 Francuzi zrabowali klasztor. W różnych czasach obracano go na więzienie dla politycznych. Więziono tu niektórych Filaretów, uczęstników powstania 1831 i 1863 oraz członków związku Konarskiego.

W r. 1863 stąd poszedł na śmierć ks. Stan. Iszora. W murach po-Dominikańskich mieściła się wtedy Komisja Śledcza. Część murów od zaułka św. Ignacego dotąd zachowała dawny wygląd więzienny.

W r. 1844 klasztor Dominikanów zamknięto i część jego między kościołem, a ul. Wileńską przeszła na własność miasta. Mieści się tu *Zarząd Miejski, Straż Ogniowa i Stacja Pogotowia Ratunkowego,*

które zostało założone w r. 1898 przez hr. Władysława Tyszkiewicza.

Ulica Trocka.

Za Giedymina była to „droga Trocka“, zaś miejsce, gdzie dziś wznoszą się mury Franciszkańskie, zwała się „*Piaski*“. W r. 1390 na Piaskach Krzyżacy mieli swój obóz i tu ponieśli porażkę od Oleśnickiego. — Przy kościele była dzwonnica, zwana „*Bramą Trocką*“, niezmiernie cenny zabytek dawnego budownictwa. Zburzył ją w r. 1872 osławiony budowniczy Czagin.

Mury Franciszkańskie.

Po męczeństwie pierwszych w Wilnie Franciszkanów, Piotr Gasztold sprowadził znowu 36 Minorytów i osadził ich na swej posiadłości na Piaskach, gdzie im klasztor i kościół wybudował. Tu Franciszkanie znowu byli umęczeni — w r. 1341 przez Tatarów i w r. 1406 przez kniazia Smoleńskiego Jerzego Światosławowicza. Zakon jednak dzięki różnym licznym dobrodziejom rósł w zamożność. W r. 1655 klasztor był świadkiem gwałtów i okrucieństw ze strony kozaków, którzy wymordowali szukających tu schronienia mieszkańców. W r. 1702 znowu dopuszczali się gwałtów i rabunku Szwedzi, wreszcie i Fran-

cuzi w roku 1812 nie oszczędzili klasztoru i doprowadzili go do stanu zupełnej ruiny.

Klasztor zbudowany w kwadrat zajmował ogromną przestrzeń, miał kilka wewnętrznych dziedzińców, liczne cele, piękny refektarz, bibliotekę i archiwum. Ostatnio odrestaurowano go gruntownie w r. 1778. W r. 1862 odbywały się tu demonstracje przed figurą Matki Boskiej, która stała w niszy na rogu kościoła, a obecnie znajduje się w Katedrze. W roku następnym część klasztoru wychodzącą na wewnętrzny dziedziniec zajęto na więzienie polityczne.

W r. 1864 władze moskiewskie zamknęły kościół i klasztor. Urządzono w murach poklasztornych archiwum, lombard miejski, salę licytacyjną, skład broni, a następnie giełdę pracy, ochronkę, przytułek sług św. Zyty, czytelnię im. Adama Mickiewicza i archiwum miejskie.

Kościół Wniebowzięcia N. Maryi Panny. Był to jeden z najstarszych i najokazalszych kościołów wileńskich. Po zamknięciu go, urządzono tu w latach 1872—76 *Archiwum ogólne juryzdykcji rządowych.* w jakowym celu kosztem 32 tys. rubli poczyniono niezbędne przeróbki we wnętrzu kościoła, który podzielono na 5 piętr. Znajduje są tu przeszło 700 tys. dokumentów, między któremi są bardzo cenne.

Kaplica Suzinowska stoi przy samej bramie od ul. Trockiej na miejscu mogiły umęczonych w XIV w. Franciszkanów. Początkowo stał tu słup z siedzącą na nim statuą Chrystusa ze związanemi rękami. Dzisiejszą kaplicę wybudował w r. 1708 Michał Suzin, przeznaczając ją na stawianie nieboszczyków przed pogrzebem. Po zamknięciu kościoła kaplica była opuszczona i chyliła się ku ruinie. Odnowiono ją w r. 1904 kosztem Magistratu.

Kaplica N. Panny Niepokalanego Poczęcia, znajduje się w dawnem parlatorjum klasztornem, gdzie Franciszkanie w r. 1706 ustawili w niszy figurę gipsową Matki Boskiej. Figurę w r. 1863 z rozporządzenia władzy zasłonięto deskami, zaś w r. 1890 generał gubernator Kochanow kazał Zarządowi miasta zniszczyć statuę, ale członek Zarządu Feliks Pietraszkiewicz zakrył ją ponownie deskami i tynkiem. Ten powoli odpadał i figura N. Panny częściowo się odsłaniała. W r. 1905 Ludwik Ostrejko ze składek odnowił statuę i dawne parlatorjum przerobił na kaplicę, którą poświęcił biskup Edward Ropp pod wezwaniem N. M. Panny Niepokalanego Poczęcia.

Obok kaplicy znajduje się wejście do korytarza klasztornego i na wewnętrzny dziedziniec.

Pohulanka.

Ulica ta otrzymała swą nazwę od restauracji zamiejskiej, która na pocz. XIX w. znajdowała się za rogatkami. Jeszcze przed laty 40 były tu przeważnie ogrody i dopiero w ostatnich czasach ulica się zabudowała.

Z ulicą tą są związane wspomnienia historyczne. Tu w r. 1794 stała artylerja rosyjska pod dowództwem Tuczkowa i ztąd ostrzeliwała miasto, które zdobył Jasiński, poczem uszła w góry Ponarskie. W r. 1812 przez Pohulankę wszedł do Wilna Napoleon, poprzedzony przez 8 pułk ułanów polskich ks. Dominika Radziwiłła. D. 15 lutego 1839 tędy wieziono na śmierć w prostych sankach zakutego w kajdany Szymona Konarskiego, który został rozstrzelany za rogatką na wzgórzu na lewo. Na tę pamiątkę, przedłużenie Pohulanki za rogatkami nazwano ulicą *Szymona Konarskiego.* W r. 1861 na kilkotysięczny tłum śpieszący Pohulanką na spotkanie Francuzów, o których ktoś puścił pogłoskę, że tego dnia wejdą do Wilna, rzucili się kozacy i wiele osób zabili i poranili. Dziś Pohulanka jest jedną z okazalszych ulic i posiada sporo piętrowych kamienic, między innemi gmach o 7 piętrach, w którym mieścił się przed wojną Zarząd Kolei Poleskich.

W środku Pohulanki na niewielkim skwerze

Rosjanie na pocz. bieżącego stulecia wznieśli *cerkiew Romanowską* o 5 wyzłoconych kopułach, za tą cerkwią jest wejście na *cmentarz luterański* (ob. cmentarze).

Figura św. Jacka.

Na rogu Pohulanki i ul. Sierakowskiego w końcu b. ogrodu Malinowskiego wznosi się słup wysoki z altaną, w której znajduje się krzyż z figurą Zbawiciela. Na słupie stoi miedziana figura św. Jacka z Monstrancją w jednej, a posążkiem Matki Boskiej w drugiej ręce. U spodu wprawiona jest starożytna nieco uszkodzona tablica marmurowa z długim, niezupełnie już czytelnym napisem. Pomnik ten został postawiony w r. 1430 na pamiątkę apostołowania na Litwie św. Jacka. Odnawiano go kilkakrotnie. Ostatniego gruntownego odnowienia dokonał ks. prałat Jan Kurczewski w r. 1901. Drewnianą, spróchniałą figurę zastąpiono zupełnie podobną wykutą z miedzi według modelu art. rzeźbiarza Bałzukiewicza. Figura ta wysoka 2 metry, waży 8 pudów.

Ulica Zakrętowa.

Kolegjum im. ks. Adama Czartoryskiego. Jest to obszerny gmach piętrowy, zajmujący znaczną część ul. Zakretowej i ul. Sierakowskiego. Do r. 1864 był tu oddział szpitala św. Jakóba. Tu w r. 1863 był

leczony od ran Zygm. Sierakowski i ztąd poszedł na śmierć. Potem, aż do opuszczenia Wilna przez Rosjan w r. 1915 w gmachu tym znacznie rozszerzonym mieściła się *szkoła junkierska*. W r. 1920 gmach oddano wskrzeszonemu Uniwersytetowi i przeznaczono na pracownie i gabinety wydziału przyrodniczego. Znajduje się tu urządzona jeszcze przez Rosjan najlepsza w kraju *stacja meteorologiczna*.

Ulica Pozawalna.

Nazwa tej najdłuższej w Wilnie ulicy pochodzi ztąd, że w XVII w. znajdowała się „poza wałami". Z prawej strony ulicy, idąc od Pohulanki, znajduje się *rynek drzewny* z halami dla handlu rybą. Tu w XVIII i na pocz. XIX w. przy wkopanym słupie chłostano publicznie złoczyńców. W r. 1905 w tem miejscu wojsko strzelało do manifestującego tłumu, przeważnie z żydów złożonego, raniąc i kładąc trupem kilka osób.

Dom № 11 Kolegjum Kalwińskiego, w XVI i XVII wiekach był tu cmentarz, zaś w r. 1640 po zburzeniu przez motłoch zboru na placu św. Michalskim, dekretem sejmu przeniesiono tu świątynię kalwińską, która przetrwała do 1835 r., kiedy ją zniesiono i wybudowano naprzeciwko, z drugiej strony ulicy dzisiejszy kościół. Dotąd w dziedzińcu i ogrodzie domu Kolegjum widoczne są ślady starego cmentarza.

Dom № 42 Szpital Żydowski został założony przy końcu XVIII w. przez żydowskie bractwo szpitalne, które ten dom kupiło i w r. 1805 gruntownie przerobiło. Na ulepszenie szpitala przeznacza się część dochodu „krobkowego". Obecnie gmach szpitalny już nie odpowiada swemu przeznaczeniu i wymaga kapitalnego remontu. Naprzeciwko szpitala znajduje się nowa synagoga żydowska (Ob. Synagogi).

Zaułek Węgierski.

Jest to uliczka, która łączy Pohulankę z ul. Nowogrodzką. Dawniej *Węgrami* zwała się cała miejscowość między bramą Trocką, a ul. Rudnicką, ponieważ tu w. ks. Olgierd miał jakoby osadzić po wojnie podolskiej jeńców wojennych Węgrów. Na początku XVIII w. stał tu pałac hr. Jana Hilzena, ale obecnie nic od tego pałacu nie pozostało. Przy uliczce znajdują się źródła węgierskie, albo t. zw. *Winkry*, które niegdyś należały do Dominikanów i zasilały całe miasto doskonałą wodą.

Ul. Nowogrodzka.

Dom № 22 Instytut Jędrzeja Śniadeckiego. Obszerny ten gmach został wzniesiony dla pięcioklasowej *Szkoły Chemiko-Technicznej*, którą otwarto w r. 1902. Od r. 1919 kamienica należy do Uniwersytetu Wileńskie-

go. Są tu nowo urządzone audytorja i pracownie: chemiczna, fizyczna, gabinety, prosektorjum anatomiczne, oraz mieszkania profesorów.

Ulica Wileńska.

Dom № 5 należy do Bractwa św. Marcina (Niemców Katolików) przy kościele św. Anny i był wybudowany dla Bractwa w r. 1640 przez Baltazara Hintera, jak świadczy o tem dobrze zachowana i umieszczona nad bramą czarna tablica z napisem niemieckim. Władysław IV przywilejem z d. 30 grudnia 1646 r. uwolnił ten dom od wszelkich ciężarów. Mieścił się tu przytułek i dom gościnny, czyli pielgrzymski. Dochód z kamienicy idzie na utrzymanie kościoła św. Anny i przytułku św. Marcina około cmentarza Bernardyńskiego.

Dom № 4 (brama z ulicy Akademickiej) wprost kościoła św Katarzyny. Był to dawniej *pałac Oskierczyński,* który potem przeszedł do Abramowiczów. W tym domu w drugiej połowie XVIII w. urządzony był pierwszy w Wilnie teatr publiczny, w którym w r. 1785 występował znakomity Wojciech Bogusławski. Teatr przetrwał tu do r. 1796, kiedy przedsiębiorca Morawski urządził znacznie okazalszy teatr w *Domu № 8* (gdzie obecnie apteka) przy tejże ulicy. Przy teatrze urządzony był gustownie ogród dla

spaceru publiczności. W tym samym czasie pałac Oskierczyński został przerobiony i przeznaczony na mieszkanie gubernatorów cywilnych. Podczas okupacji niemieckiej mieszkał tu gubernator Wilna Wegner, który tu umarł.

Dom № 23 Towarzystwa Dobroczynności. W XVI w. był tu pałac Radziwiłłów. Nosił on nazwę *Januszowskiego* i znajdował się już za bramą Wileńską. Mikołaj Radziwiłł Czarny czasowo urządził tu zbór kalwiński. Podczas wojen szwedzkich pałac został spalony. Na początku XIX w. ks. Dominik Radziwiłł darował te mury nowo-powstałemu Towarzystwu Dobroczynności, które w r. 1807 założył biskup wil. Jan Nep. Kossakowski przy udziale profesora Józefa Franka.

Towarzystwo Dobroczynności ma trzy wydziały: I-szy zarządza domem ubogich, w którym mieszka około 600 pensjonarzy mężczyzn i kobiet; II-gi udziela biednym wsparcia po za murami zakładu; III-ci wydział lekarski. Oprócz tego Towarzystwo posiada przy sąsiednim zaułku Dobroczynnym dwa domy tanich mieszkań, oraz 6 domów dochodowych w różnych dzielnicach miasta. Gmach towarzystwa jest olbrzymi, z obszernym dziedzińcem, ogrodem i kaplicą katolicką. W sali posiedzeń są portrety założycieli i dobrodziejów Towarzystwa: buskupa Kossa-

kowskiego, Tomasza Wawrzeckiego, prof. Józefa Franka, jego żony i innych.

Ulica Mostowa.

Ulica ta za Olgierda zwała się „Drogą Mostową“, jako do mostu na Wilji wiodąca. W XVI w. zwano ją Senatorską dla licznych pałaców. Była to jedna z najokazalszych ulic wileńskich, ale liczne pożary obróciły w gruzy pałace i do tego stopnia wygląd ulicy zmieniły, że jakiś czas nazywano ją „Świnią“.

Przy ul. Mostowej zachowało się jeszcze kilka starych kamienic i dworków, jak np. dworki pod № 1.

Dom № 12 Seminarjum Duchowne Katolickie przy kościele św. Jerzego, założone w r. 1582 przez kardynała i biskupa wil. Jerzego Radziwiłła. Początkowo mieściło się ono przy ul. Uniwersyteckiej w d. № 6 obok pałacu biskupiego. Zreformował Seminarjum biskup Zienkowicz.

Jest to obszerny gmach z ogrodem i dziedzińcem; ma on wejścia od ul. Mostowej i od zaułka św. Jerskiego przy kościele.

Ulica Lelewela.

Wązka ta uliczka jest przedłużeniem ul. Mostowej.

Dom № 4 Towarzystwo Przyjaciół Nauk założone w r. 1907 przez grono ludzi, początkowo mieściło się w małym pałacyku darowanym Towarzystwu przez hr. Józefa Przezdzieckiego na Nowym Świecie. W r. 1913 biblioteka, archiwum i zbiory muzealne zostały przewiezione do nowego gmachu przy ulicy Lelewela. Gmach ten stanął dzięki ofiarności ś. p. Hilarego Łęskiego. W r. następnym z Towarzystwem Przyjaciół Nauk zlało się Tow. Muzeum Nauki i Sztuki, założone przez hr. Władysława Tyszkiewicza.

Dom Towarzystwa P. N. piętrowy. Na parterze mieści się kancelarja, sala posiedzeń, archiwum, biblioteka oraz sala przyrodnicza. Na piętrze znajduje się 6 obszernych sal muzealnych.

Biblioteka liczy przeszło 80 tys. tomów, w liczbie których jest sporo inkunabułów i rzadkich dzieł.

Archiwum zawiera kilkadziesiąt tysięcy numerów, między innemi archiwum konsystorza prawosławnego, korespondencje wielu wybitnych osób, sporo przywilejów i pism królewskich.

Muzeum Towarzystwa stale się wzbogaca dzięki ofiarności naszego społeczeństwa i posiada działy: przyrodniczy, archeologji przedhistorycznej, numizmatyki, medalów i sfragistyki, historyczno-obyczajowy, etnograficzny, zbrojownię. W osobnym pokoju znajdują się zapisane Towarzystwu przez Elizę Orzeszkową składane jej dary jubileuszowe.

Muzeum posiada sporo obrazów malarzy polskich i obcych, zbiór sztychów i rycin oraz pamiątki po Mickiewiczu, Kościuszce, Syrokomli, Kraszewskim, Klaczce i innych. Dla zwiedzenia muzeum potrzebnem jest upoważnienie jednego z członków zarządu. Raz na miesiąc Towarzystwo miewa posiedzenia, na których bywają wygłaszane odczyty. Na posiedzenia te mają wstęp i goście, wprowadzeni przez członków Towarzystwa.

Zaułek Bogusławski.

Uliczka ta otrzymała nazwę od pałacu Bogusława Radziwiłła, który to pałac w XVII w. stał w miejscu, gdzie dziś znajduje się Lecznica ginekologiczna.

Ulica Nadbrzeżna.

Na początku XIX w. zwano ją bulwarem, ponieważ była wysadzona drzewami. W XVI w. cała ta miejscowość wraz z ul. Mostową i częścią Wileńskiej należała do Radziwiłłów, którzy tu mieli wspaniałe pałace. W miejscu, gdzie dziś znajduje się pałac Tyszkiewiczów i dwa następne domy, były ogrody Radziwiłłowskie, urządzone z przepychem i ozdobione posągami i fontannami. Oddzielało je od zamku dolnego koryto Wilenki, na którem był most kry-

ty. Wgłębi ogrodów wznosił się pałac *Barbary Radziwiłłówny Gasztoldowej*, która w nim mieszkała z matką. W tych ogrodach król Zygmunt August miewał nocne schadzki z piękną Barbarą.

Naprzeciwko pałacu na Wilji była wysepka (dziś ława piasczysta), zwana *Wyspą Łabędzią*, ponieważ tu chowały się łabędzie sprowadzone przez Zygmunta dla ukochanej Barbary, która codziennie łodzią na wysepkę do swoich ulubieńców jeździła. Pałac w ruinie przetrwał do r. 1828, kiedy został sprzedany i rozebrany; cegły użyto na budowę domu № 29 za Ostrą Bramą.

Ulica Adama Mickiewicza.

Ulica ta jedna z nówszych, nazwę swą otrzymała w r. 1920, zaś przedtem zwała się św. Jerską. Jeszcze w połowie ubiegłego stulecia były tu tylko nieliczne dworki drewniane, przedzielone długiemi płotami i ogrodami. Dziś jest to najokazalsza z ulic Wileńskich.

Dom № 6 Towarzystwa Popierania Pracy Społecznej. Dom ten został wybudowany przez znanego Filantropa Józefa Montwiłła. Mieściły się w nim założone przez tegoż *Szkoła rysunkowa*, *Bazar Rzemieślniczy i Towarzystwo Lutnia*, założone w r. 1904. Do Towarzystwa Popierania *Pracy Społecznej* należy znaj-

Ul. Adama Mickiewicza z widokiem na Katedrę.

dujący się w dziedzińcu teatrzyk, w którym odbywają się polskie przedstawienia teatralne.

Dom № 13 na rogu ul. Wileńskiej. Za czasów rosyjskich był tu *Sąd wojenny*, w którym w r. 1905 sądzono sprawy polityczne i zapadały częste wyroki skazujące na śmierć. W październiku tegoż roku przed tym domem wojsko strzelało do manifestującego tłumu i zabiło 5 żydów. Podczas okupacji niemieckiej gmach oddano Litwinom, którzy go odnowili dla pomieszczenia litewskiego Rządu Tymczasowego, czyli osławionej *Taryby*. Po odebraniu Wilna przez Polaków w domu tym mieścił się *Komisarjat Generalny*, zaś po odzyskaniu Wilna w październiku 1920 r. zajęła tę kamienicę, *Tymczasowa Komisja Rządząca Litwy Środkowej*.

Skwer Św.-Jerski.

Znajduje się z prawej strony ul. Adama Mickiewicza, gdzie ją przecina ul. Wileńska.

Na tym skwerze Rosjanie postawili w r. 1865 *pomnik-kaplicę* prawosławną pod nazwą *Św. Aleksandra Newskiego* na pamiątkę zabitych w powstaniu oficerów i żołnierzy rosyjskich, których imiona były wyryte na 5 białych marmurowych tablicach, wmurowanych w ściany kapliczki. W r. 1919 bolszewicy przed opuszczeniem Wilna zburzyli kaplicę aż do podstawy.

Ulica Elizy Orzeszkowej.

Ulica ta idzie z dwóch stron skweru Św. Jerskiego. Z prawej jej strony znajduje się brama z cmentarza kościoła Św. Jerzego. Przy tej bramie w czasie uroczystości Bożego Ciała bywa wznoszony czwarty ołtarz.

Dom № 9. Gimnazjum żeńskie im. Elizy Orzeszkowej. Na początku XIX w. dom ten należał do biskupa i profesora Dawida Pilchowskiego, który zapisał go na konwikt dla niezamożnych uczniów. Po r. 1863 kamienicę zabrał rząd i umieścił w nim w r. 1872 szkołę realną. Od r. 1920 znajduje się tu polskie gimnazjum żeńskie.

Dom № 7. Żydowski Instytut Nauczycielski, który w r. 1873 został przekształcony z dawnei szkoły rabinów.

Plac Łukiski.

Największy ten z placów wileńskich znajduje się przy ul. Adama Mickiewicza, która dawniej przerzynała go. Obecnie lewa część placu, dochodząca do wzgórz jest zabudowana.

W r. 1864 w lewej części placu Łukiskiego odbywały się egzekucje powstańców. W miejscu gdzie znajduje się zachodni róg gmachu sądowego nieco wgłąb ulicy *Ofiarnej*, stawiano szubienice i tu

tracono skazanych na śmierć powstańców, zaś przy wzgórzach za sądem wykonywano wyroki przez rozstrzelanie. Tu własnie zostali rozstrzelani ks. Stanisław Iszora, ks. Ziemacki, Tytus Dalewski, zaś na szubienicy znaleźli śmierć: Zygm. Sierakowski, Bolesław Kołyszko, Laskowicz, Ignacy Zdanowicz, bracia Rewkowscy, Dorminowski, Konst. Kalinowski i wielu innych. Wszystkich tu straconych było 37 osób.

Po odzyskaniu Wilna przez Polaków na placu Łukiskim odbywają się obchody narodowe, rewje i przeglądy wojsk, odprawianą bywa Msza polowa, poświęcane sztandary i t. d. D. 23 stycznia 1920 r. na przeciwko wylotu ul. Ofiarnej położono tablicę na pamiątkę powstania styczniowego. W tem miejscu ma stanąć *pomnik Wyzwolenia.*

Szpital Św. Jakóba znajduje się w głębi placu między kościołem a Wilją, zajmując obszerną przestrzeń. Pierwszy rosyjski wielkorządca kraju Repnin, skasował wszystkie w Wilnie szpitale, za wyjątkiem Sawicz i Bonifratrów, a wzamian otworzył w r. 1799 w murach klasztoru Dominikanów na Łukiszkach generalny szpital św. Jakóba, do którego rozkazał przenieść kapitały i dochody zamkniętych szpitalów. W ostatnich czasach przy szpitalu była szkoła akuszerek oraz w osobnym domu *szkoła felczerów.*

Plac Katedralny.

Za najdawniejszych czasów był tu gaj dębowy, w którym Swintorog wybudował *świątynią Perkunasa*. W środku wznosił się ołtarz ofiarny i płonął strzeżony przez waydelotów „wieczny ogień“. Dokoła stały posągi bóstw, a w środku kamienny posąg Perkunasa. Za ołtarzem znajdowała się sklepiona izba, w której przechowywano święte *Giwojty*, t. j. węże i żaby. Tu również odpoczywali ofiarnicy. Przed świątynią stała baszta okrągła, stanowiąca obecnie podstawę dzwonicy katedralnej. Z tej baszty kapłani ogłaszali ludowi wolę bogów i czynili postrzeżenia astronomiczne. Od południa do baszty przytykał dom arcykapłana Kriwe-Kriwejte. Za świątynią bliżej Wilji było *zgliszcze*, na którem palono zwłoki książęce, zaś pomiędzy nią, a górą Zamkową stał *Zamek dolny* wybudowany z drzewa. Cała ta miejscowość oblana wodami Wilji i Wilenki i opasana wysokim ostrokołem zwała się „*Krzywym Grodem*“.

Kazimierz Jagiellończyk zamiast drewnianego zamku wzniósł murowany. Ostatecznie przebudował go i z niebywałym przepychem urządził i ozdobił Zygmunt August.

Za mostem na Wilence, która wtedy płynęła dokoła placu katedralnego i wpadała do Wilii około

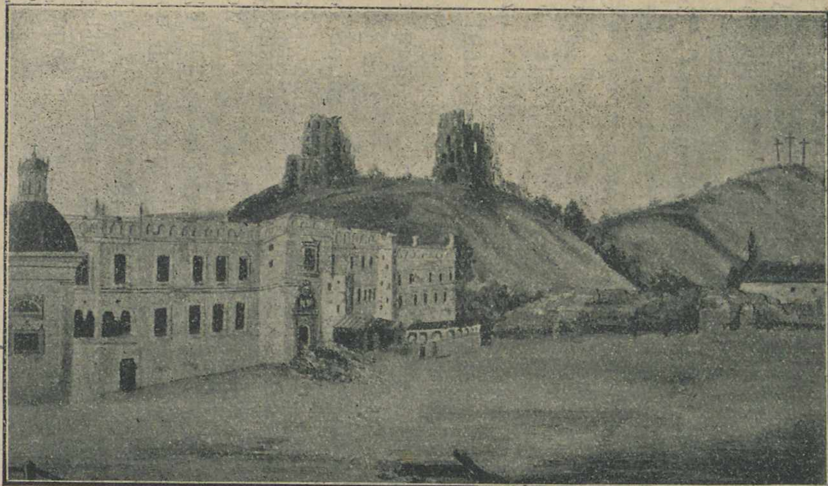
pałacu Tyszkiewiczów, znajdowała się głęboka i sklepiona *brama Zamkowa,* do której wiodła ulica tejże nazwy.

Zamek był obszerny, połączony z katedrą krytą galerją i miał trzy podwórza, dokoła których wznosiły się budynki dworzan, służby, więzienia i gmach Trybunału.

Zamek spalił się w r. 1610. Pożar był tak gwałtowny, że z trudnością zdołano uratować królowę Konstancję z maleńkim Janem Kazimierzem. Chociaż Zygmunt III i Władysław IV odnowili pałać, ale odtąd stale chylił się on ku upadkowi. Zburzono go w r. 1799. Na miejscu pozostałem po tym pałacu królewskim i zwanem przez mieszkańców *cielętnikiem*, założono w r. 1881 *skwer zamkowy*. W r. 1899 administracja miejscowa postawiła na skwerze niewielki pomnik z popiersiem bronzowem poety rosyjskiego *Puszkina*, przyczem koszta musiało ponieść miasto.

Na placu Katedralnym od dawnych czasów w d. 4-ym marca na św. Kazimierz odbywał się tradycyjny kiermasz, zaś w maju jarmark, czyli t. zw. „budy". Jeden i drugi w r. 1904 przeniesiono ztąd na plac Łukiski.

W tym że roku na placu urządzono skwer i postawiono w środku jego, naprzeciwko katedry *pomnik carowej Katarzyny II* wykonany przez rzeź-

Zamek dolny i górny (w ruinie). Na prawo góra Trzykrzyska.
Widok z połowy XVIII w.

biarza Marka Antokolskiego—żyda. Odsłonięcie pomnika miało miejsce w r. 1905.

Gdy Rosjanie w r. 1915 opuszczali Wilno przed inwazją niemiecką, zabrali ze sobą spiżową figurę Katarzyny, również jak popiersie Puszkina i figurę Murawjewa. Podczas okupacji niemieckiej d. 20 października 1918 r. konna żandarmerja i policja rzuciła się na tłum wychodzący z katedry i ustawiający się ze sztandarami do pochodu patrjotycznego. Wiele osób było pobitych i zranionych szablami.

Góra Zamkowa i zamek Górny.

Nad placem Katedralnym góruje *góra Zamkowa*, zwana dawniej „Turzą“, ponieważ do niej przywiązana jest legenda „o żelaznym wilku“, którego miał przyśnić Gedymin po zabiciu tura na tej górze.

Góra Zamkowa stała się ulubionem miejscem spaceru Wilnian, odkąd urządzono wygodne na nią wejście, gdyż roztaczające się ztąd widoki są zachwycające. Górę wieńczy ośmiokątna baszta murowana, jedyna pozostałość zamku Giedyminowego, oszpecona drewnianą nadbudówką, na której w pierwszej połowie XIX w. urządzony był telegraf optyczny. Dawniej była na górze jeszcze druga baszta, ale ją zburzył w zapędzie niszczycielskim jeden z gubernatorów wileńskich.

Na wschodnim krańcu góry czerwienieją zwaliska kościoła św. Marcina, wzniesionego w stylu gotyckim przez Wład. Jagiełłę w r. 1387 na miejscu gontyny pogańskiej.

Góra Zamkowa jest wspaniałym pomnikiem sześciowiekowej przeszłości Wilna. We wschodniej jej stronie zakopywano urny z popiołami spalanych zwłok książęcych. Giedymin dosypał górę od strony wschodniej, używszy na to ziemi z wykopanego za górą kanału łączącego Wilenkę z Wilją.

Zamek górny wzniesiony z kamienia i cegły przez Giedymina był potężną twierdzą, o której zdobycie próżno się kusili Krzyżacy.

W r. 1661 bronił się w niej najeźdźca okrutny kniaź Myszeckij, aż przez własną załogę został Polakom wydany i na rynku ścięty. Kryte schody łączyły zamek górny z dolnym i było z niego podziemne przejście ku Wilence.

Książęta nie mieszkali w tym zamku, a tylko utrzymywano w nim załogę. W XVI w. była tu zbrojownia i ludwisarnia. Pod wieżą znajdowało się ponure i ciemne więzienie głębokie na kilka sążni. Zygmunt August umieścił w zamku górnym swą bibljotekę, którą zarządzał Łukasz Górnicki. W połowie północnego zbocza góry znajduje się placyk, na którym w r. 1863 w nocy żandarmi grzebali zwłoki straconych na Łukiszkach uczestników po-

wstania. Tu między innymi był pogrzebany Zygmunt Sierakowski. Na wiosnę w r. 1921 w tem miejscu ustawiono krzyż drewniany wykonany według wzoru danego przez znakomitego rzeźbiarza Antoniego Wiwulskiego.

Powiadają, że nieco wyżej grzebano zwłoki straconych w r. 1831.

Wśród ludu istnieje podanie, że parę razy do roku o północy król Zygmunt-August zjawia się na górze i wsparty o mur baszty przygląda się ukochanemu miastu.

Góra Trzykrzyska.

Znajduje się ona za górą zamkową, przedzielona od niej kanałem Giedyminowym. W starożytności zwała się *Łysą* i służyła jako cmentarz pogański. Potem karano na niej śmiercią zbrodniarzy. Kiejstut, zdobywszy Wilno, kazał powiesić na łysej górze Wojdyłłę—szwagra Jagiełły. Za Olgierda motłoch pogański umęczył tu 7 Franciszkanów, przybiwszy ich do krzyżów. Czterech strącono do Wilenki, zaś trzy krzyże z ciałami męczenników ustawiono na górze. Na tę pamiątkę z rozkazu Jagiełły postawiono na miejscu męczeństwa trzy olbrzymie krzyże drewniane, które wznawiano aż do r. 1864, kiedy Murawjew kazał je zrąbać. W r. 1916 ustawiono

nowe krzyże, wykonane z żelaza i betonu według modelu Antoniego Wiwulskiego.

W r. 1863 na górze Trzykrzyskiej pogrzebano ciała niektórych uczęstników powstania, straconych na Łukiszkach, między innymi Ks. Ziemackiego. W połowie góry znajduje się letnia siedziba klubu szlacheckiego. Na tem miejscu w XVIII w. był dworek z woskownią Jezuitów, w której znakomity astronom i Rektor Litewsk. Szkoły Głównej Marcin Poczobutt, będąc braciszkiem jezuickim, doglądał bielenia wosku, robienia świec i warzenia miodu.

Góra Bekieszowa

znajduje się za górą Trzykrzyską nad Wilenką i najlepiej jest widzialna z ogrodu Bernardyńskiego. Góra otrzymała swą nazwę od imienia Kacpra Bekieszy, przyjaciela Stefana Batorego, zm. w Grodnie w r. 1580. Ponieważ Bekiesz, jako arjanin, nie mógł być pochowany na cmentarzu katolickim, przeto Batory pogrzebał go na szczycie góry i na mogile postawił pomnik w kształcie ośmiobocznej wieży. Wskutek osuwania się piasczystego zbocza góry, pomnik runął w r. 1843. Znalezioną w gruzach czaszkę i czapkę Bekiesza oddano do muzeum starożytności.

Jeszcze przed Bekieszem były na górze groby arjanów, które w r. 1574 zniszczyli studenci jezuiccy.

Ogród Botaniczny

leży u stóp gór Zamkowej i Trzykrzyskiej. Niegdyś były tu stajnie i ogrody królewskie. U wejścia do ogrodu stał młyn królewski, a nieco dalej pierwsza w Wilnie papiernia, założona w r. 1522.

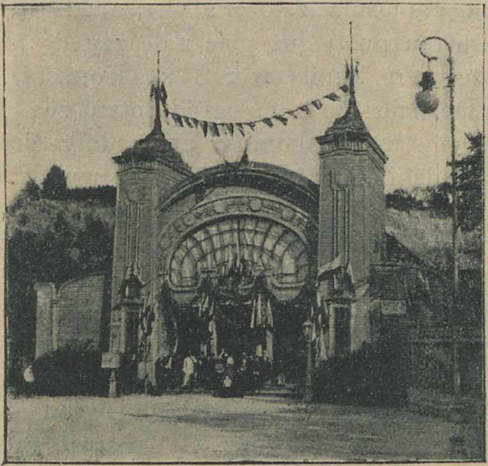
Cały ten pusty już plac należący do prof. Mikołaja Regniera kupiła w r. 1787 Komisja Edukacyjna, przeznaczając go na ogród Botaniczny, którego założycielem był znakomity przyrodnik prof. Stanisław Jundziłł. Ogród był świetnie urządzony, posiadał przeszło 3000 gatunków drzew i roślin, oraz cieplarnie. Zdobiły go kanały, altany i wiszące mostki.

W r. 1841 ogród przeszedł na własność rządu rosyjskiego. Rzadkie rośliny sprzedano, lub oddano uniwersytetom Kijowskiemu i Dorpackiemu. W ostatnich latach rządów moskiewskich ogród służył za przytułek muzie podkasanej. Był tu teatr drewniany (zniesiony przez Niemców w 1917), restauracja i caffé-chantan.

Ogród Bernardyński

znajduje się nad Wilenką u stóp gór Trzykrzyskiej i Bekieszowej. Za czasów pogańskich był tu gaj poświęcony, który od r. 1469 stał się własnością Bernardynów. W gaju tym zakonnicy mieli browar

i miodosytnię. Po skasowaniu w r. 1864 klasztoru ogród przeszedł na własność miasta, a po uporządkowaniu oddany został do użytku publicznego. Od

Teatr letni w ogrodzie Bernardyńskim.

r. 1906 w przebudowanym w stylu secesji drewnianym budynku powystawowym mieści się teatr polski.

PRZEDMIEŚCIA.

Antokol.

Jest to jedna z najstarszych dzielnic Wilna, bo już za Swintoroga jakoby były tu dworki. Antokol od ul. Arsenalskiej idzie wzdłuż Wilji, a następnie między wzgórzami dochodzi do Wirszupki. Część ul. Antokolskiej od Arsenalskiej do kośc. Św. Piotra w r. 1920 otrzymała nazwę *Ul. Tadeusza Kościuszki*.

Malownicze położenie Antokola było przyczyną, że nietylko magnaci budowali tu swe pałace, ale i mniej zamożna szlachta miała na Antokolu liczne dworki, których kilka przetrwało dotąd, chociaż w stanie zmienionym.

Pod górą zamkową znajduje się piętrowy dom rosyjskiego dowodzącego wojskami, od roku zaś 1920 przeznaczono go na kasyno oficerskie. Tu również wznoszą się mury dawnej *cytadeli* w której byli więzieni nasi patrjoci, począwszy od Tomasza Zana, uczęstnicy powstania listopadowego, związku Konarskiego, wreszcie powstańcy w r. 1863. — Od strony północnej u stóp góry znajdują się resztki dawnego *arsenału* założonego przez Zygmunta Augusta.

Tuż za górą Zamkową widać gmach należący niegdyś do Karola Radziwiłła, wojewody Wileńskiego,

a po skazaniu go na banicję, na skarb zajęty. W gmachu tym było *więzienie dla przestępców politycznych*, tak zw. *№ 14-ty*. W latach 1831 i 1863 więzienie to było przepełnione.

Pałac Słuszków obszerny dwupiętrowy, znajduje się na samym brzegu Wilji. Wybudował go w r. 1690 z niebywałym przepychem, nie żałując kosztów Dominik Słuszka, Wojewoda Połocki. W pałacu mieszkał czasowo król Jan III i car Piotr Wielki. Po śmierci Słuszki pałac zajęli wierzyciele. Przy końcu XVIII w. był tu browar, następnie zaś przerobiono go na koszary garnizonu Wileńskiego, a potem na więzienie, to też od dawnej świetności nic nie pozostało.

Dom № 14 posiada ogród, znany w pierwszej połowie XIX w. pod nazwą *Chiny*, ze słynną restauracją Bohla. Tu pod starym dotąd istniejącym wiązem lubił przesiadywać Adam Mickiewicz. Bywał on częstym gościem i w ogrodzie *Tivoli* (№ 18) u swych przyjaciół Titiusów, którzy tu mieli restaurację. W ogrodzie tym w altanie nieraz całe dnie spędzał historyk Mikołaj Malinowski.

Od ulicy Antokolskiej, nie dochodząc kościoła św. Piotra i Pawła w prawo prowadzi między wzgórzami malowniczemi droga na *Popowszczyznę*. Przy tej drodze z sprawej strony wznosi się wzgórze, mające kształt kopca, znane pod nazwą *Mogiły*

Giedymina. Według podania jest to kopiec usypany nad popiołami tego księcia, złożonemi tu w urnie.

Pałac Sapieżyński znajduje się przy ulicy tejże nazwy. Pierwotnie w tem miejscu była jakaś świątynia pogańska, jak niektórzy przypuszczają, niejako panteon litewski, poświęcony wszystkim bogom. Na miejscu tej gontyny Kazimierz Paweł Sapieha wojewoda Wileński i Hetman W. Lit. wybudował okazały pałac, którego wnętrze ozdobił freskami sławny malarz Dankers. W pierwszej połowie XIX w. pałac przerobiono na szpital wojskowy. Piękna brama ogrodu pałacowego znajduje się przy ulicy Antokolskiej.

Antokol kończy się miejscowością, zwaną *Pośpieszką*, zkąd dróżka prowadzi ku Wilji. Nad jej brzegiem dotąd są ślady fundamentów starego królewskiego pałacyku myśliwskiego, zwanego *Wirszupą*. Wybudował go Zygmunt I, a i Zygmunt August lubił tu z dworem przyjeżdżać. W XVIII w. przeznaczono Wirszupę na użytek arsenału i artylerji W. Ks. Lit. i dlatego otrzymała nazwę *Puszkarnia.*

Zarzecz.

Na przedmieście Zarzecz, znane pod tą nazwą już w XVI w. prowadzą trzy mosty.

Na początku Zarzecza znajduje się altana z Ukrzy-

Ogólny widok miasta od strony Zarzecza.

żowanym Zbawicielem. Postawiono ją około połowy XVII w. na miejscu cerkiewki Ś.Ś. Piotra i Pawła, zniszczonej przez pożar. Cmentarz cerkiewki zajmował prawie całą ulicę aż do kościoła św. Bartłomieja.

Dom № 12. Klasztor Panien Bernardynek Zarzecznych, założony w r. 1495 przez Barbarę Radziwiłłównę i Annę Olechnowiczównę. Klasztor był połączony z kościołem O.o. Bernardynów krytym mostem na Wilence. W r. 1794 w czasie bombardowania Wilna budynki klasztorne uległy zniszczeniu, ale odbudowano je w r. 1808. W r. 1864 klasztor Bernardynek skasowano, a zakonnice przeniesiono do klasztoru Pp. Benedyktynek.

Dom № 21 należał do profesora Instytutu Szlacheckiego, historyka Aleksandra Zdanowicza. Tu w r. 1863 został uwięziony syn jego Ignacy, członek Rządu Narodowego. Młody Zdanowicz zginął na szubienicy w grudniu tegoż roku.

Za rynkiem owocowym Zarzecz dzieli się na dwie ulice: na lewo znajduje się *Popowszczyzna*, której nazwa również jak zaułka *Ponomarskiego* była znana już w XVI w. Na prawo od rynku idąca *ul. Połocka* zwała się dawniej *Szlakiem Batorowskim*, gdyż tą drogą Batory szedł na Połock. Tędy również w r. 1495 wjechała do Wilna córka cara Iwana III, Helena, dla poślubienia Aleksandra Jagiellończyka. D. 1 czerwca 1794 r. tędy podstąpił do Wil-

na generał rosyjski Knoring i rozpoczął bombardowanie miasta.

Przy końcu ul. Połockiej znajduje się *Cmentarz Bernardyński* (ob. Cmentarze). Dalej jest malownicza miejscowość, zwana *Saską kępą*. Tu dnia 5 stycznia 1919 r. młodzież należąca do Polskiej Organizacji Wojskowej stoczyła walkę z nawałą bolszewicką, lecz przed przeważającą siłą dziczy moskiewskiej musiała ustąpić.

Śnipiszki.

Przedmieście to otrzymało nazwę od imienia mieszczanina Snipisa, któremu w. ks. Witold nadał za Wilją rozległe place.

Zielony most na Wilji łączy miasto ze Śnipiszkami. Zygmunt I. w r. 1536 polecił Ulrykowi Hozyuszowi, Horodniczemu wileńsk. zbudować most na Wilji i dochód „mostowy" przeznaczył na szpital św. Trójcy. Potem most kilkakrotnie przebudowywano. W r. 1812 wojska rosyjskie, cofając się przed Francuzami spaliły most. Przed laty 20 na miejscu dawnego drewnianego mostu, opartego na kilku murowanych izbicach, przerzucono przez Wilję most żelazny, kratowy, który nie posiada filarów i opiera się końcami na kamiennych podstawach przy obu brzegach rzeki. D. 5 września 1915 r. Ros-

janie, opuszczając Wilno przed inwazją Niemców usiłowali wysadzić most, ale tylko uczynili nieznaczne uszkodzenia, które Niemcy z łatwością naprawili i tędy do Wilna weszli.

Figura Pana Jezusa.

Tuż za Zielonym mostem na niewielkim zadrzewionym pagórku, wznosi się słup czworoboczny z altaną sklepioną, w której znajduje się malowana naturalnemi kolorami i słynąca cudami figura Chrystusa dźwigającego krzyż. Wzgórze jest sypane i według podania miało być wspólną mogiłą poległych w bitwie krzyżaków, inni mniemają je być mogiłą kilku tysięcy osób, zmarłych podczas zarazy morowej w r. 1710. W rzeczywistości za czasów wielkich książąt litewskich była tu mała warownia, broniąca przeprawy przez Wilję. Zameczek ten zburzony podczas wojen w XVII w., gdy w r. 1703 został wybudowany kościół św. Rafała, a przy nim klasztor. Jezuici w r. 1709 postawili na pagórku dzisiejszy słup i polecili snycerzowi wyrzeźbić figurę św. Jana. Ale w r. 1710 i następnych grasowała w Wilnie zaraza i miasto się wyludniło. Gdy Jezuici wrócili do Wilna, snycerz zamiast figury św. Jana prosił o przyjęcie figury Chrystusa krzyż dźwigającego, i opowiedział, że objawił mu się Zbawiciel i kazał wyrzeź-

bić swą figurę w takiej właśnie postaci, obiecując ochronić artystę z rodziną od zagłady. Gdy i jednemu z zakonników również okazał się Chrystus, który rozkazał, by statuę przyjęto, uczyniono to, i w r. 1720 ustawiono ją w altanie na słupie. Figura zaczęła słynąć cudami od r. 1847. W latach 1861-62 tu odbywały się patrjotyczne demonstracje. Tłumy ludu na klęczkach modliły się i śpiewały pieśni patrjotyczne.

Pióromont i Rybaki.

Znajdują się na prawym brzegu Wilji, zacząwszy od ulicy Kalwaryjskiej na prawo. Niegdyś stał tu jakiś pałacyk, a obecnie znajduje się gmach stacji elektrycznej. Przy końcu Pióromontu dawniej znajdował się cmentarz żydowski, którego ślady dotąd są widoczne. Dalej wprost ujścia Wilenki miejscowość na prawym brzegu rzeki nazywała się *Rybaki*, gdyż mieszkali tu rybacy. Była tu kapliczka i cmentarz, a za nim psiarnie królewskie, oraz huta szklanna. W r. 1577 Rektor Akademji Jezuickiej Stanisław Warszewiecki postawił na Rybakach dworek, w którym mieszkał Piotr Skarga i tu swe kazania układał. W r. 1701 karmelici postawili w tem miejscu drewniany kościołek św. Teresy, zaś w r. 1739 Ogińscy, zamiast drewnianego wybudowali kościół

murowany, który znano jako *kościół św. Teresy na Rybakach.* W r. 1837 wylew Wilji podmył fundamenty zamkniętego przez rząd rosyjski kościołka i do połowy go obalił, a w r. 1844 mury zostały ostatecznie rozebrane.

Łukiszki.

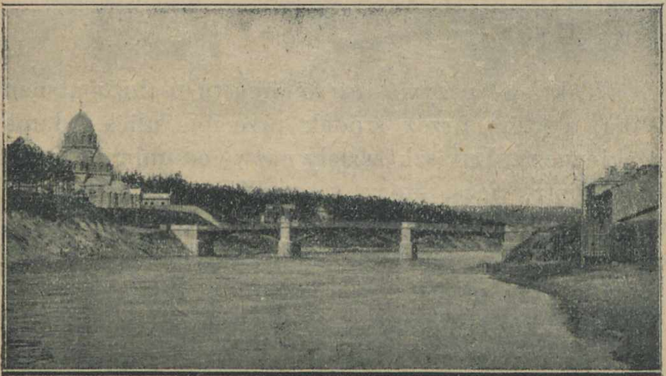
Tak się nazywa część miasta położona nad Wilją, a którą przez środek przecina ulica Adama Mickiewicza. Łukiszki wzięły nazwę od imienia kupca Łuki Pietrowicza, który tu w XIV w. w nadanej mu przez Witolda miejscowości założył osadę. W końcu tego przedmieścia około Zakrętu był pałac Mikołaja Radziwiłła Czarnego. Tu również Witold osadził Tatarów, którzy dotąd mają na Łukiszkach swój meczet, to też w XV w. dzielnicę zwano również *Tatarją*, albo *Łukiszkami tatarskiemi.*

Zwierzyniec.

Most na Wilji, zbudowany według systemu łukowego i mający 90 metrów długości, łączy ulicę Adama Mickiewicza ze Zwierzyńcem, który w r. 1901 został przyłączony do miasta.

Cała ta miejscowość, przedstawiająca rozległy las, należała ongi do Radziwiłłów, którzy tu hodowali sarny, zkąd i nazwa „Zwierzyniec“ pochodzi.

Po Radziwiłłach Zwierzyniec odziedziczył ks. Wittgenstejn, zaś od niego przeszedł do księżny Hohenloe, która sprzedała go Martinsonowi. Ten wyciąwszy znaczną ilość starych drzew, przeprowadził ulice

Most Zwierzyniecki.

i podzieliwszy Zwierzyniec na części, sprzedawał je osobom prywatnym, które pobudowały tu liczne wille i kamienice. W r. 1908 miasto wybudowało tu baraki dla chorych na choroby zakaźne.

KOŚCIOŁY WILEŃSKIE.

Katedra św. Stanisława.

Kościół katedralny fundował d. 10 marca 1387 Władysław Jagiełło na fundamentach zburzonej świątyni Perkunasa (ob. plac katedralny). Katedra cztery razy stawała się pastwą pożarów i była odbudowywana, zmieniając za każdym razem swój wygląd. Ostatniej przebudowy dokonał przy końcu XVIII w. Wawrzyniec Gucewicz, profesor budownictwa, i w r. 1801 biskup Kossakowski poświęcił nową katedrę.

Z kościołem katedralnym, czyli zamkowym ściśle są związane dzieje Wilna. Widział on w swych murach prawie wszystkich królów polskich, począwszy od Jagiełły, monarchów zagranicznych, wodzów, znakomitych mężów stanu, uczonych, pisarzy, ale także i wrogów: Krzyżaków, Szwedów, Moskali, Niemców. W katedrze koronowani byli mitrą wielkoksiążęcą Witold i jego następcy aż do Stefana Batorego. W r. 1562 tu odbył się ślub Katarzyny Jagiellonki z Janem, synem króla Szwedzkiego. W r. 1604 przed ołtarzem uroczyście poświęcono miecz Jana Karola Chodkiewicza, udającego się na wyprawę Szwedzką.

W latach 1655—1661 przez cały czas zajęcia Wilna przez Moskali katedra była niszczona i rabo-

Ogólny widok miasta z Katedrą i górą Zamkową.

wana. Witano tu uroczyście w r. 1664 króla Jana Kazimierza i Marję Ludwikę a w 1688 Jana III Sobieskiego.

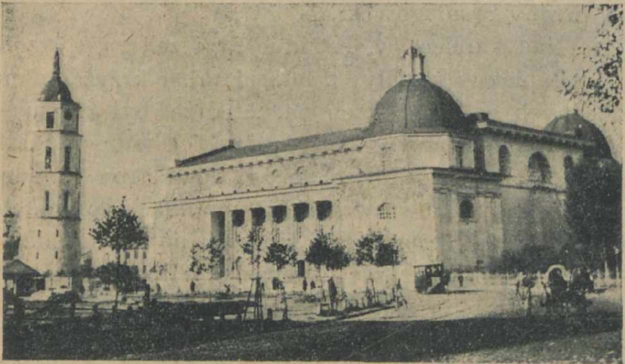
Katedra ma postać wydłużonego czworoboku z wystającemi na rogach kaplicami i jest zbudowaną w stylu neo-klasycznym, wprowadzonym przez Palladia z domieszką baroku, ale wewnątrz odczuwa się dawny rytm gotycki.

Nad kaplicą św. Kazimierza i zakrystją wznoszą się piękne kopuły z latarniami i krzyżami na złoconych gałkach. Dach na katedrze był z grubej blachy miedziannej, ten jednak Niemcy zdarli w r. 1917 i zastąpili tolem. Z obu stron katedra posiada kryte galerje o sześciu kolumnach doryckich. Tu w niszach stoją posągi gipsowe, od strony miasta —królów polskich, zaś od strony Wilji — świętych Towarzystwa Jezusowego, wykonane przez prof. Jelskiego.

Front katedry zdobi okazały portyk o sześciu kolumnach porządku doryckiego, podtrzymujących sklepienie ozdobione rozetami. Na tympanonie znajduje się wypukłorzeźba Righi'ego, wyobrażająca ofiarę Noego. Jego również dziełem są olbrzymie posągi Mojżesza i Abrahama z obu stron portyku, w głębi którego znajdują się posągi czterech Ewangelistów, a nad nimi płaskorzeźby z dziejów Apostolskich. Nad portykiem na dachu stoją na podsta-

wach olbrzymie figury Śś. Stanisława, Kazimierza i Św. Heleny z wielkim krzyżem, obitym blachą, grubo w ogniu złoconą.

Przed kościołem stoi dzwonica, której podstawę stanowi dawna wieża pogańska, okrągła i nieforemna. Niektórzy przypuszczają, że jest to jedna z baszt

Katedra Św. Stanisława z dzwonicą.

dawnego muru obronnego, ale przypuszczenie to jest bezzasadne. Na tej podstawie wznosi się dzwonica o 3-ch ośmiobocznych piętrach. Zawieszone tu dzwony są przetopione z dawnych, uszkodzonych w pożarach. Na najwyższem piętrze znajduje się zegar, bijący kwadranse i godziny.

Wnętrze Katedry jest zbudowane systemem hallowym o trzech jednakowej wysokości nawach, przedzielonych czworobocznemi filarami, które podtrzymują sklepienia beczkowo-krzyżowe. Chór muzyczny wspiera się na 12 filarach. Na ścianach naw bocznych na wysokości gzymsu zawieszono 16 obrazów pędzla malarza włoskiego Villani'ego. Na obrazach w prawej nawie wyobrażone są sceny ze Starego Testamentu, zaś w lewej nawie obrazy z Nowego Testamentu. W głębi naw bocznych znajdują się dwa obrazy Fr. Smuglewicza: Rozmnożenie chlebów na puszczy i Melchisedech ofiarujący Abrahamowi chleb i wino. Pod temi obrazami stoją w niszach kolosalne posągi roboty Righi'ego: Miłość Boga i Miłość bliźniego. W nawie głównej na filarach są zawieszone dwumetrowej wysokości wizerunki dwunastu apostołów pędzla Fr. Smuglewicza. Naprzeciwko tronu biskupiego nad mensą znajduje się niewielki obraz za szkłem wyobrażający poznanie Chrystusa przez uczniów w Emmausie. Ma to być oryginał Tytiana, przywieziony z Rzymu w XVIII w. przez Sierakowskiego. Na następnym filarze znajduje się malowana przez Rafałowicza, piękna kopja Murillowskiego Niepokalanego Poczęcia Najśw. Panny, dalej obraz Ślendzińskiego: św. Kazimierz zamodlony w świetle księżycowem. Na filarze około tronu biskupiego znajduje się obraz Majeranowskiego, przedsta-

wiający Matkę Boską z obłoków błogosławiącą świętych polskich i litewskich.

W samym kościele są tylko dwa ołtarze: Wielki, czyli Kanoniczny i Wikarjuszowski.

Ołtarz Wielki stoi na miejścu pogańskiego ołtarza świątyni Perkunasa. Zasługuje w nim na uwagę arka srebrna augsburskej roboty. Na desce srebrnej wyobrażone są w płaskorzeźbie Wieczerza Pańska i obmywanie nóg Apostołom. Na arce z obu stron kryształowej altany ustawione są srebrne statuetki Śś. Stanisława i Kazimierza.

Ołtarz Wikarjuszowski znajduje się za Wielkim w portyku doryckim o czterech kolumnach koloru verde-antiquo, podtrzymujących tympanon ze znakiem Opatrzności i krzyżem obitym blachą w ogniu złoconą. Do portyku z obu stron wiodą schody o 15 stopniach. W ołtarzu znajduje się obraz Smuglewicza, przedstawiający zamordowanie Św. Stanisława przez Bolesława Śmiałego.

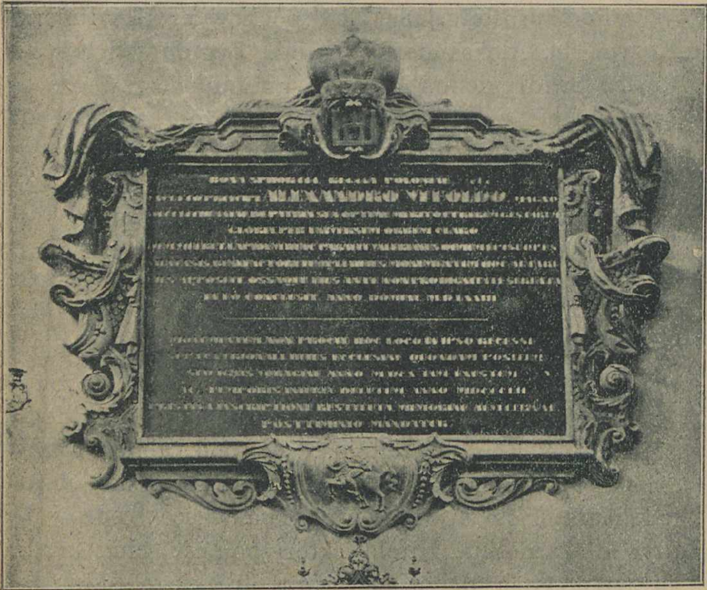
Pod ołtarzem za żelaznemi drzwiami znajduje się sklepiona pieczara o podłużnem zakratowanem okienku. Głębsza część pieczary jakoby jest pozostałością świątyni Perkunasa. Tu miano przechowywać święte giwojty, t. j. gady i mieli odpoczywać wajdeloci, strzegący wiecznego ognia. Dotąd istnieje tu rodzaj kominka. Przednia część pieczary ze śladami malowideł na sklepieniu ma pochodzenie późniejsze. Była tu urządzona kaplica wskrzeszonego Piotrowina.

Pomniki i grobowce. Pod kościołem były dawniej podziemia, w których grzebano zmarłych, ale te wszystkie, za wyjątkiem biskupiego, zostały przez Gucewicza zamurowane.

Pod presbiterjum byli pochowani Kazimierz Korygajłło, Aleksander Wigund, Zygmunt Kiejstutowicz, Świdrygiełło i Michał Zygmuntowicz. W osobnym sklepie w głębi lewej nawy złożono w r. 1430 zwłoki W. Ks. Witolda obok żony jego Anny, ale biskup Protasiewicz przeniósł szczątki Witolda do grobu wykutego w ścianie, gdzie dziś stoi posąg „Miłość Boga", zaś w dawnym grobowcu książęcym kazał pochować siebie. Królowa Bona wmurowała w ścianie nad grobem Witolda tablicę z jego popiersiem i nadpisem łacińskim. Pomnik ten zniszczony przez pożar w 1610, został wznowiony w roku 1853 przez Eust. hr. Tyszkiewicza. Nad pomnikiem zawieszono portret Witolda, zaś pod tablicą w ramach rzeźbionych, mających kształt kapliczki, obrazek Matki Boskiej, malowany na desce cedrowej. Był on własnością Witolda, który po przyjęciu chrztu otrzymał go w darze od cesarza greckiego Manuela Paleologa.

Grobowiec królewski do XVII w. znajdował się pod kaplicą Niepokalanego Poczęcia N. P. M. Tu byli pogrzebani: Aleksander Jagiellończyk, Św. Kazimierz i obie żony Zygmunta-Augusta: Elżbieta

i Barbara. W r. 1636 wszystkie te szczątki przeniesiono do nowego grobowca pod kaplicą Św. Kazimierza.

Tablica ku uczczeniu pamięci W. Ks. Witolda.

Niegdyś katedra miała mnóstwo pomników, ale pożary, wojny i niedbalstwo zniszczyły znaczną ich większość. Dziś widzimy tu następujące pomniki:

na filarach znajdują się tablice pomnikowe: Biskupa Benedykta Woyny, zm. r. 1615, Mikołaja Słupskiego, Bisk. Gracjanopolitańskiego, zm. w r. 1688, kanonika Marcina Szulca, księdza Olafa Algina Szweda, zm. w r. 1630, 13-letniej Barbary Zawiszanki i zmarłych w czasie morowej zarazy Jakóba i Anny Naporkowskich.

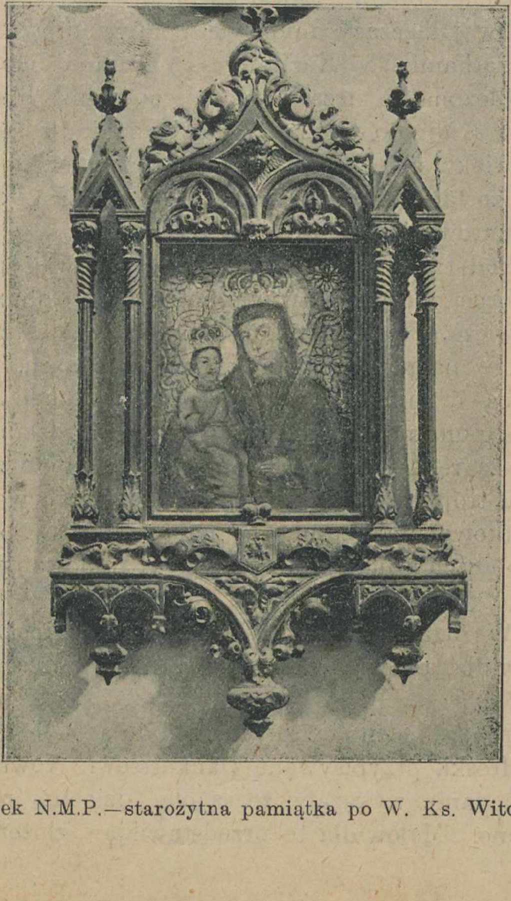
W prawej nawie znajdują się: tablica pomnikowa kanonika Adama Zabłockiego, zm. w r. 1648, tablica śpiżowa biskupa wil. Andrzeja Benedykta Kłągiewicza, zm. w r. 1841. Pięknym jest pomnik biskupa wil. Jerzego Tyszkiewicza. Nad tablicą marmurową znajduje się wykonane artystycznie z bronzu popiersie biskupa, każącego z ambony. Na tej że ścianie umieszczono nagrobek Katarzyny Potockiej, córki Stefana i żony Jeremiego, despoty wołoskiego, zm. w r. 1643. W tej że nawie widzimy barokowy pomnik Samuela Paca W. Chorążego Lit., zm. w r. 1627. W nawie lewej przy drzwiach zakrystyjnych znajduje się nagrobek Tomasza Wawrzeckiego, towarzysza broni Kościuszki, zm. w roku 1816. W przedsionku bocznym jest pomnik rodziny Zawiszów.

Kaplice.

1. *Kaplica Św. Kazimierza.* Budowę kaplicy rozpoczął Zygmunt III, ale dokończył jej Władysław IV,

poczem dnia 14 sierpnia 1636 r. zostały wniesione na ołtarz zwłoki świętego królewicza, przełożone do srebrnej trumny, którą ofiarował Zygmunt III. Na tę pamiątkę na zewnętrznej ścianie kaplicy wmurowano tablicę marmurową ozdobioną tarczą z orłem i pogonią. Na tablicy wyryty odpowiedni nadpis łaciński.

Kaplica Św. Kazimierza jest dziełem nadwornego budowniczego i malarza Piotra de Ry-Dankartsa i na jej budowę użyto karpackiego piaskowca i marmurów włoskich. Wybudowana w stylu rozwiniętego w duchu niderlandzkim baroku, lśniąca od marmurów, gipsów i sreber, kaplica przedstawia się wspaniale. Wiodą do niej drzwi ażurowe o pięknych marmurowych odrzwiach. Kaplica jest kwadratowa, u góry zaś ośmiokątna i posiada własną kopułę, ozdobioną gipsaturami. W każdej ze ścian w niszach, wyłożonych czarnym marmurem, stoją drewniane posrebrzane figury Jagiellonów; oraz są wmurowane staraniem prałata ks. Sawickiego tablice pamiątkowe pomnikowe Aleksandra Jagiellończyka i dwóch żon Zygmunta-Augusta: Elżbiety i Barbary, a także tablica z nadpisem głoszącym, iż w grobowcu pod kaplicą są złożone serce i wnętrzności Władysława IV. Za ołtarzem na ścianie pod gipsowym baldachimem znajduje się wielka płaskorzeźba wyobra-

Obrazek N.M.P.—starożytna pamiątka po W. Ks. Witoldzie.

żająca Najśw. Pannę z Dzieciątkiem Jezus w otoczeniu cherubinów i serafinów.

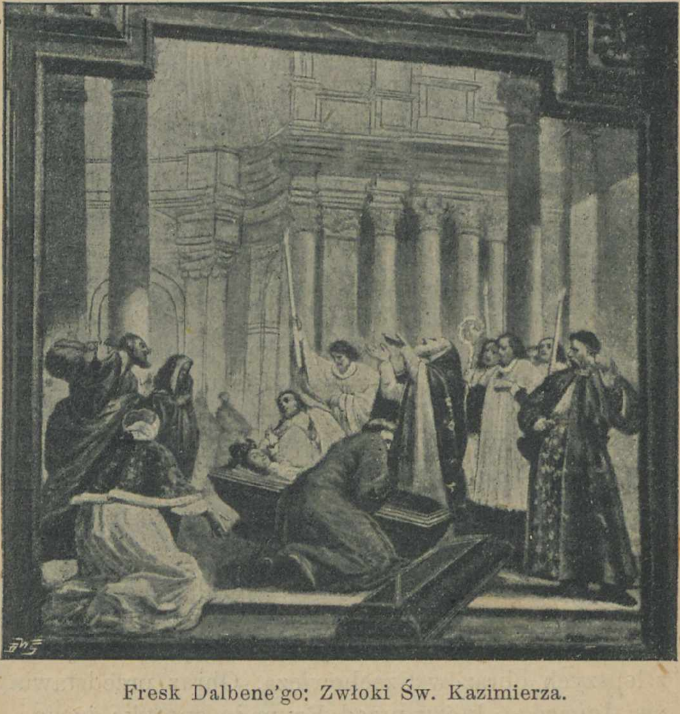
Dwaj klęczący aniołowie podtrzymują trumnę ze szczątkami św. Kazimierza. Trumna hebanowa jest obłożona z trzech stron srebrnemi blachami augsburskiej roboty; na rogach jej znajdują się orły, a na wieku srebrna statuetka św. Kazimierza. Trumna ta została zrobiona w r. 1704 zamiast dawnej Zygmuntowskiej.

Pod trumną na ołtarzu zwraca uwagę ujęty w srebrną oprawę dziwny, bo trójręki obraz św. Królewicza. Według podania, malarz znalazłszy, że namalowana przezeń ręka jest nie w miejscu, pokrył ją farbą i namalował inną, zgiętą w łokciu. Gdy jednak pomimo kilkakrotnych naprowadzań farbą pierwsza ręka wciąż występowała, uznał to za cud i taki trójręki obraz ofiarował do katedry, gdzie początkowo umieszczono go na trumnie św. patrona w grobowcu królewskim. Obraz był malowany około r. 1520.

W rogach kaplicy u góry wśród gipsatur są malowidła, przedstawiające św. Kazimierza wśród aniołów.

Na ścianach bocznych znajdują się wielkich zalet freski, przypisywane Dankertsowi. Nowsze jednak badania wykazały, że są one dziełem malarza Dalbene. Malowidła te przedstawiają: złożenie do

trumny zwłok św. Kazimierza i cud wskrzeszenia zmarłej dzieweczki Urszulki przy grobie tego świętego.

Fresk Dalbene'go: Zwłoki Św. Kazimierza.

Nad wejściem do kaplicy znajduje się balkon czyli trybuna, która była połączoną przejściem z zam-

kiem dolnym i z niej rodzina królewska mszy świętej słuchała. Trybuna uległa przeróbce i ustawiono na niej organy.

Piękny okaz staroświeckiej snycerszczyzny przedstawia sobą przenośna ambona w kształcie kielicha osadzonego na lecącym orle. Z tej to ambony kazał Piotr Skarga wobec rodziny królewskiej i dworu.

Pod kaplicą jest sklep, do którego przeniesiono z dawnej kaplicy królewskiej trumny ze zwłokami króla Aleksandra Jagiellończyka i małżonek Zygmunta Augusta. Budowniczy Gucewicz zawalił wejście do sklepu głazami i zamurował.

2. *Kaplica Św. Marji Magdaleny*, *albo Biskupia* dawniej zwała się Januszowską, jako fundowana przez Jana z Książąt Litewskich, Biskupa Wileńskiego. Od r. 1536 w sklepie pod kaplicą grzebano biskupów Wileńskich. W ołtarzu znajduje się miernej roboty, ale ciekawy jako zabytek dawnego malarstwa obraz wszystkich świętych, pendzla Borka z r. 1690. Na ścianie są blachy srebrne, zdjęte z trumien biskupów Zienkowicza i Masalskiego, a także pomnik biskupa Audziewicza z jego bronzowem popiersiem.

3. *Kaplica Św. Ignacego Lojoli* posiada jeden z lepszych obrazów Czechowicza. Obraz przedstawia św. Ignacego, który przed Rzymem spotyka dźwigającego krzyż Chrystusa. Malowidła na ścianach są dokładną kopją arabesków w lożach Rafaela. W kap-

Fresk Dalbene'go: Cud przy grobie Św. Kazimierza.

licy są nagrobki: Jana Radziwiłła, krajczego W. Ks. Lit. zm. w r. 1551, Zofji Wiszniewieckiej, wojewodziny Mińskiej, zm. w r. 1619 i Jana Cywińskiego, biskupa delkoneńskiego, zm. w r. 1845.

4. *Kaplica Św. Pawła, albo Montwidowska* została przerobiona przez Gucewicza z babińca. W ołtarzu piękny obraz przedstawia cud przywrócenia wzroku św. Pawłowi przez Ananjasza. Jest to kopja Smuglewicza obrazu, znajdującego się u Kamedułów w Krakowie.

5. *Kaplica Ukrzyżowanego Zbawiciela, albo Gasztoldowska*, założona w XV w. przez Marcina Gasztolda. W ołtarzu znajduje się obraz Ukrzyżowanego Zbawiciela, uważany za najlepsze dzieło Czechowicza. Obraz przeniesiono tu w r. 1798 z kościoła św. Kazimierza.

Zasługują na uwagę wmurowane w ścianach bocznych nagrobki z XVI w. z brunatno-czerwonego marmuru w stylu renesansu.

Są to nagrobki biskupa Pawła księcia Holszańskiego i Wojciecha Gasztolda, Wielkiego Kanclerza Lit.

6. *Kaplica Św. Jana Nepomucena*, zwała się dawniej Częstochowska, także „Gaudeamus". Założył kaplicę Biskup Tabor w r. 1495.

Biskup Aleks. Sapieha i ksiądz Mikołaj Słupski w r. 1670 wprowadzili do kaplicy Arcybractwo Imienia Maryi.

W ołtarzu znajduje się obraz Fr. Smuglewicza, wyobrażający Św. Jana Nepomucena przed królem czeskim Wacławem. Przy bocznej ścianie jest pomnik z popiersiem biskupa Jana Nepomucena Kossakowskiego, którego zwłoki są pod kaplicą złożone.

7. *Kaplica Św. Władysława, albo Wojniańska,* najbliższa chóru muzycznego w lewej nawie, posiada w ołtarzu posąg Św. Władysława, dłuta rzeźbiarza Henryka Dmochowskiego, który poległ w jednej z potyczek w r. 1863.

8. *Kaplica Niepokalanego Poczęcia N. Maryi Panny, albo Wołłowiczowska, dawniej królewska.* Z tą kaplicą, wzniesioną w r. 1474 przez Kazimierza Jagiellończyka, wiąże się wiele wspomnień. Tu w sklepie dłuższy czas spoczywały zwłoki Św. Kazimierza. W r. 1495 biskup Tabor w tej kaplicy dawał ślub Aleksandrowi Jagiellończykowi z carówną Heleną, tu również w r. 1547 odbył się w nocy potajemny ślub Zygmunta-Augusta z Barbarą, a w kilka lat potem tenże król złożył w podziemiach zwłoki ukochanej obok pierwszej żony Elżbiety. Zygmunt III, rozpocząwszy budowę kaplicy Św. Kazimierza, odstąpił kaplicę biskupowi Wołłowiczowi, który ją przerobił, powierzając ozdobienie Dankertsowi. Wtedy to zwłoki króla Aleksandra, Św. Kazimierza, Elżbiety i Barbary przeniesiono do nowej kaplicy królewskiej.

Kaplica przetrwała do dziś dnia w niezmienionym stanie.

Na prawej ścianie widzimy pomnik biskupa Eust. Wołłowicza z jego popiersiem.

W rogu kaplicy stoi statua N. Panny, która przedtem znajdowała się w niszy na rogu kościoła Franciszkanów. Przed tą figurą w r. 1863 odbywały się demonstracje patrjotyczne.

9. *Kaplica Zwiastowania N. P. Maryi, albo Kieżgajłłowska*, założona w r. 1436 przez Mich. Kieżgajłłę, kanclerza Litewsk., którego tablica nagrobkowa tu się znajduje. W lewej ścianie jest wmurowana b. stara tablica pamiątkowa męczeństwa Franciszkanów, przeniesiona tu z ich kościoła. Ołtarz, wykonany w stylu koryncKim podług rysunku prof. Podczaszyńskiego, ma obraz Zwiastowania N. P. Maryi, malowany przez Kanutego Rusieckiego.

10. *Kaplica Św. Piotra* urządzona niedawno. W ołtarzu znajduje się obraz Smuglewicza: „Św. Piotr w okowach".

11. *Kaplica Grobu Pańskiego* zwykle zamknięta, gdyż w niej raz na zawsze jest urządzony przez prof. Podczaszyńskiego Grób Chrystusa, to też kaplica bywa otwarta w Wielki Piątek i Sobotę.

Zakrystja posiada piękne umeblowanie. Zasługuje na uwagę prosty krzyż drewniany z figurą Chrystusa z kości słoniowej. Jest to dar W. Ks. Witolda. Na

ścianach znajdują się portrety niektórych biskupów. Z zakrystji drzwi żelazne prowadzą do archiwum i skarbca.

Skarbiec był niegdyś bardzo bogaty, ale wojny i najścia nieprzyjaciół znacznie go spustoszyły. Zawiera on jednak i obecnie godne uwagi zabytki przeszłości: 1. Relikwiarz srebrny z częścią kości ramieniowej Św. Stanisława. 2. Monstrancję Giorażańską, sporządzoną w r. 1535 przez Wojciecha Gasztolda, Kanclerza W. Ks. Lit. 3. Kielich gotycki, ozdobiony rubinami z XVI w. 4. Srebrną laskę przywódzcy chóru śpiewaków z XVI w. 5. Relikwiarz z r. 1602 z cierniem z korony Zbawiciela i cząstką drzewa Krzyża Świętego. 6. Krzyż Gasztoldowski kryształowy, sadzony kamieniami. 7. Monstrancje biskupów Tyszkiewicza i Paca. 8. Srebrne i złote puszki, pacyfikały, tablice i t. d. 9. Liczne staroświeckie ornaty, między innemi jeden, uważany za dar królowej Jadwigi. 10. Togę rektorską i biret Piotra Skargi. 11. Wspaniałe i b. kosztowne gobeliny, ofiarowane przez Michała Paca. 12. Księgę Arcybractwa Imienia Maryi, zawierającą własnoręczne podpisy najznakomitszych w kraju osób, między innemi Michała Korybuta, Jana III.

Archiwum mieści się w osobnej sali nad zakrystją i zawiera niezmiernie cenne materjały dla badaczy przeszłości.

Kościół Św. Jana

założony został w r. 1387 przez Wł. Jagiełłę na miejscu świątyni pogańskiej, ale dokończyli budowy własnym kosztem obywatele miasta. Dn. 10 Stycznia r. 1427 odbyło się poświęcenie kościoła pod wezwaniem Św. Jana Chrzciciela i Św. Jana Ewangelisty.

W XVI w. podczas szerzenia się na Litwie reformy kościół Św. Jana był zupełnie opuszczony, nawet ołtarze niektóre były uszkodzone. Dopiero gdy w r. 1571 Zygmunt August oddał kościół Jezuitom, został on gruntownie odnowiony i stał się najwspanialszą ze świątyń na Litwie. Jezuici założyli przy kościele kolegium, które Stefan Batory w r. 1578 przekształcił w Akademję. W kościele Św. Jana Jezuici z niezwykłą pompą witali Stefana Batorego, Zygmunta III z królową Konstancją i królewiczem Władysławem, Władysława IV z siostrą Anną-Katarzyną. Król był obecny na doktoryzacji znakomitego poety Sarbiewskiego. Witano tu również Jana Kazimierza z królową Marją Ludwiką, oraz Cara Piotra Wielkiego. W r. 1702 kościół b. ucierpiał od Szwedów, którzy zabrali srebra kościelne. W r. 1737 kościół spalił się razem z dzwonicą; odbudowano go w r. 1740. Od r. 1803 kościół należał do Uniwersytetu Wileńskiego.

Przed r. 1826 oddzielał go od ul. Ś-to Jańskiej

Kościół Uniwersytecki Św. Jana z dzwonicą.

mur wysoki z bramą, zaś ścianę od ul. Zamkowej z obu stron pomnika Chreptowiczów zdobiły malowidła, wyobrażające zarazę morową w Wilnie w r. 1710 i ścięcie kniazia Myszeckiego w r. 1661. Wewnątrz przy 17 filarach fałszmarmurowych stały 24 ołtarze. Na sklepieniu były malowidła wyobrażające sceny z życia Ś. ś. Jana Chrzciciela i Jana Ewangelisty. W r. 1828 Rektor Pelikan przedsięwziął prerόbkę kościoła, w czasie której zginęło sporo cennych pamiątek. Zniesiono mur, a prof. Podczaszyński zbudował z boku świątyni portyk.

Kościół Św. Jana zwrόcony frontem na dziedziniec Uniwersytecki, zbudowany jest w stylu odrodzenia włoskiego z domieszką baroku, ale na facjacie wykazuje rytm gotycki (wertykalizm) z 2-ej połowy XVIII w. Nad głównemi drzwiami znajduje się napis: „Fundavit Ladislaus Jagiełło A. D. 1387."

Od ul. Zamkowej wysoko na ścianie umieszczony jest pomnik Chreptowiczów, składający się ze złoconej figury Ukrzyżowanego Zbawiciela pod paludamentem i tablicy marmurowej z wyrytym na niej napisem, głoszącym, iż w ścianie ołtarza Loretańskiego złożone są zwłoki Anny z Chreptowiczów Kryszpinowej, Anny z Romerów Chreptowiczowej i Marjanny Chreptowiczówny w r. 1759.

Dzwonnica wysoka 50 metrów jest najwyższą w Wilnie budowlą i została wzniesiona w r. 1571.

Trzy dzwony o pięknym dźwięku były tu zawieszone w XVIII w. Przed inwazją niemiecką w r. 1915 spuszczono je i wywieziono do Rosji.

W bocznej kruchcie znajduje się olbrzymi posąg Św. Ignacego Lojoli, depcącego szatana.

Wnętrze świątyni imponuje swemi rozmiarami. Czternaście ośmiobocznych filarów dzieli kościół na trzy jednakowej wysokości nawy. Przy filarach na konsolach są ustawione posągi świętych.

Pięknie się przedstawia w błękitnym świetle, lśniące od falsz-marmurów i srebra „sanctuarium" o 10 zgrupowanych w 2 rzędy ołtarzach. Siedm znajduje się przy murze, z tych środkowy „*Loretto*" wzniesiony wysoko za w. ołtarzem. Z obu stron prowadzą doń schody zamknięte ozdobną kratą.

W lewej nawie są ołtarze: 1) Św. Ignacego; 2) M. B. Rożańcowej i 3) Św. Tekli, zaś w prawej nawie: 4) Św. Franciszka; 5) Św. Kajetana z obrazem Smuglewicza; 6) M. Boskiej Bolesnej.

Wielki ołtarz wystawiony przez Wojciecha ks. Radziwiłła Marszałka W. Ks. Lit. posiada na całej swej szerokości srebrną wyzłacaną arkę. Z każdej strony ołtarza wznosi się grupa kolumn korynckich marmurowych, podtrzymujących bogaty gzyms. W tej wystawie ołtarzowej wysoko znajduje się grupa gipsowa przedstawiająca chrzest Chrystusa. Przy

bocznych filarach są ołtarze z pięknemi obrazami Św. Jana Chrzciciela i Jana Ewangielisty.

Pomnik Adama Mickiewicza.

Nad głównym wejściem znajduje się chór muzyczny z popiersiem Moniuszki, który tu był organistą. Organy największe w kraju zostały przywiezione z Połocka z kościoła jezuickiego W r. 1917 Niemcy wydarli i zabrali wszystkie części metalowe organów

Pomnik Adama Mickiewicza znajduje się przy ścianie, gdzie wieszcz, będąc studentem, zwykł był słuchać mszy. Pomnik stanął ze składek w r. 1899 i jest dziełem artysty Stryjeńskiego, zaś popiersie bronzowe zostało wykonano przez prof. Gujskiego i przez niego ofiarowane. Na tablicy wyryty napis: „Adamowi Mickiewiczowi 1798—1898“.

Pomnik Edwarda Antoniego Odyńca, postawiony

został w r. 1901 przez synowca poety. Wykonany z białego piaskowca w stylu barokowym pomnik chybiony jest w pomyśle.

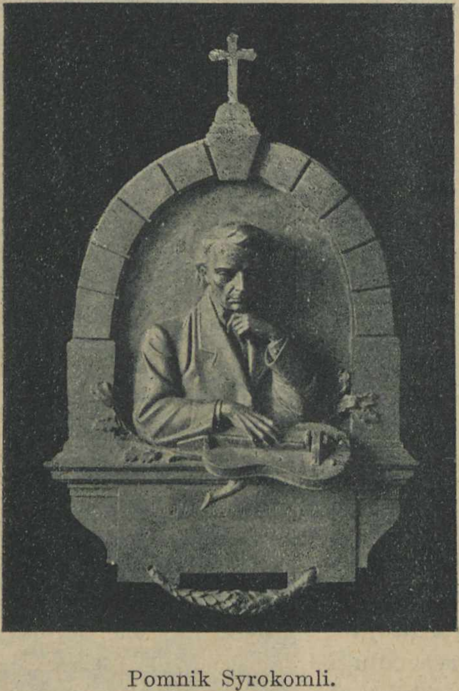

Pomnik A. E. Odyńca.

Pomnik Heronima Strojnowskiego, pierwszego Rektora Uniwersytetu i Biskupa Wil. (zm. r. 1825) miłe sprawia wrażenie dzięki stylowości i czystości linij. Pomnik wzniesiony w r. 1827 według projektu prof. Podczaszyńskiego ma cztery pilastry u góry połączone arką. Z boków dwaj aniołowie gaszą pochodnie życia. Na białej marmurowej tablicy wyryty długi napis łaciński; Nad nią w zagłębieniu w kształcie konchy ustawione jest popiersie Strojnow-

skiego, roboty prof. Jelskiego. U spodu pomnika znajduje się płyta żelazna z herbem „Strzemień".

Pomnik Ludwika Kondratowicza (Wład. Syrokomli)

Pomnik Syrokomli.

jest dziełem znakomitego artysty Piusa Welońskiego i został postawiony w r. 1908. W półsklepieniu

z czarnego marmuru na tle złoconem znajduje się popiersie poety, trzymającego jedną rękę na strunach liry, zaś drugą wspartego pod brodą. Na tablicy napis: „Tu nasz lirnik wioskowy skonał grając na lirze". Ś. † P. Ludwik Kondratowicz (Władysław Syrokomla). 1823—1862. Rodacy".

Kaplice.

1 *Kaplica Bożego Ciała, albo Ogińskich* istniała już w XVI w., bo w r. 1573 Piotr Skarga wprowadził do niej Archikonfraternię Bożega Ciała i Bractwo Miłosierdzia. W r. 1861 ks. Ireneusz Ogiński odnowił kaplicę i obstalował w Paryżu witraże, które dla dwóch okien zostały wykonane pod kierunkiem Wilczyńskiego. Na ołtarzu w stylu Doryckim tkwi trumna z relikwiami św. Teofila, przysłanemi przez Piusa VI w r. 1780. Wyżej znajduje się staroświecka figura ukrzyżowanego Zbawiciela, którą Piotr Skarga w r. 1573 sprowadził z Norymbergi. Na ścianie są zawieszone portrety malowane na miedzi fundatorów kaplicy, ks. Ogińskiego i jego żony, a niżej tablica pamiątkowa. W podziemiu kaplicy spoczywają w bogatych trumnach zwłoki Ogińskich w ubiorach staropolskich.

2 *Kaplica Matki Bożej Dobrej Rady i św. Antoniego*, dawniej utrzymywana kosztem krawców, po-

siada dwa ołtarze. W jednym z nich znajduje się cudowny obraz św. Antoniego w srebrnej szacie.

3 *Kaplica Św. Anny, dawniej Niepokalanego Poczęcia N. M. Panny.* W ołtarzu w trumience znajdują się relikwje św. Wiktorji, a wyżej wielkie rozgałęzione drzewo o pniu i gałęziach złocistych i liściach zielonych z licznemi relikwjami, które również są wprawione w ozdobne ramy w stylu rococo. W tej kaplicy bywa urządzany grób Pański. Za czasów Uniwersytetu była to kaplica studencka „Congregationis Minimae".

4. *Kaplica N. P. Maryi Pocieszenia, albo Studencka* „Congregationis Mediae", później *Św. Cecylii*, ma ozdobny ołtarz z obrazem N. P. Maryi Pocieszenia oraz ołtarze: Św. Augustyna i Św. Moniki.

5. *Kaplica św. Barbary* była utrzymywana kosztem złotników.

6. *Kaplica Matki Boskiej Anielskiej,* dawniej ŚS. Koźmy i Damjana z piękną sztukaterją dokoła ołtarzy, była niegdyś utrzymywana przez chirurgów (cyrulików) wileńskich.

W obszernej *zakrystji* przechowuje się księga dla wpisywania członków Bractwa Miłosierdzia. Są tu podpisy kardynała Hozyusza, kilku biskupów, kanclerza Lwa Sapiehy, znakomitego wójta wileńskiego Rotundusa, i setki innych.

Kościół św. Kazimierza

przy ul. Wielkiej, założony w r. 1604 przez Zygmunta III dla Jezuitów, odznaczał się niezwykłym przepychem. Piękną renesansową kopułę zdobiła mitra wielkoksiążęca. Wewnątrz było 10 okazałych ołtarzów, z których szczególnie wspaniały był ołtarz wielki wśród kolumnady marmurowej, z obrazem ukrzyżowanego Chrystusa, pędzla Czechowicza (obecnie znajduje się w Katedrze). Był tu również pomnik Hetmana Wincentego Gosiewskiego, zamordowanego w r. 1662 przez zbuntowane wojsko.

W kościele Św. Kazimierza otrzymał święcenie kapłańskie w r. 1622 Błogosławiony Andrzej Bobola. Po kasacie Jezuitów świątynia przeszła pod zarząd biskupa. W r. 1794 Jakób Jasiński, wziąwszy do niewoli 1000 żołnierzy i oficerów, zamknął ich w kościele św. Kazimierza. W r. 1812 Francuzi zajęli kościół na skład zboża i poczynili mnóstwo szkód, ale w parę lat potem odrestaurowali go Misjonarze. W r. 1815 gdy nadeszła wiadomość o śmierci Tadeusza Kościuszki, w kościele Św. Kazimierza odbyło się nadzwyczaj uroczyste nabożeństwo żałobne za duszę Naczelnika. W r. 1832 z rozkazu cara kościół odebrano katolikom i przeznaczono na cerkiew „soborną“ pod wezwaniem św. Mikołaja, ale dopiero w 1864 Murawjew przebudował go, przy-

czem wieże frontowe zniżono i zakończono kopułami, również kopułką złoconą przykryto mitrę wielkoksiążęcą na głównej kopule. Od frontu dobudowano ganek, zaś na facjacie wymalowano trzy bizantyjskie obrazy świętych prawosławnych.

Podczas okupacji niemieckiej w tej cerkwi odbywały się nabożeństwa protestanckie dla wojska. W r. 1917 dzięki staraniom kapelana wojsk niemieckich Jezuity ks. Mukermana świątynię zwrócono katolikom i odtąd odbywają się tu nabożeństwa katolickie. W marcu r. 1919 gdy bolszewicy wtargnęli do Wilna, chcieli oni aresztować ks. Mukermana, ale lud zamknął się z nim w kościele i dopiero po 3 dniach żołdacy bolszewiccy wtargnęli do świątyni, wyrwali księdza z rąk broniących go ludzi i wywieźli z Wilna.

Gdy usunięto ikonostas i ikony prawosławne, kościół odzyskał dawny swój wygląd, gdyż nienaruszone zostały wystawy czterech bocznych ołtarzów oraz wspaniała kolumnada w. ołtarza.

Natomiast rosjanie usunęli chór organowy, ambonę i nagrobek Gosiewskiego.

Ostra Brama (Kaplica).

Kaplica Ostrobramska znajduje się przy kościele Św. Teresy nad bramą, zwaną dawniej Miednicką,

albo Ostrą. W r. 1508 Zygmunt I bramę podwyższył i ozdobił. Na tę pamiątkę na bramie od strony mostu kolejowego umieszczono pod gzymsem gipsową gło-

Ostra Brama od ul. Bazyljańskiej.

wę Zygmunta. Gdy obraz Matki Boskiej zawieszony na bramie uległ zniszczeniu, wtedy w 2-giej połowie XVI w. zastąpiono go innym. Na ten nowy obraz

zwrócili uwagę Karmelici Bosi, w r. 1671 objęli go w swoje posiadanie i umieścili w wybudowanej nad pogłębioną bramą kaplicy drewnianej. W r. 1716 kaplica spłonęła w pożarze, ale obraz zdołano uratować. Niebawem wzniesiono nową kaplicę już murowaną, do której w r. 1760 Karmelici przybudowali zakrystję, a w r. 1830 urządzona została na ulicy galerja dla modlących się.

W r. 1773 Klemens X ustanowił przy kaplicy Bractwo Opieki N. Panny. W r. 1861—62 przed Ostrą Bramą odbywały się manifestacje patrjotyczne.

Ostra Brama składa się z dwóch części: dawnej z r. 1508 i nowszej z XVIII wieku. Dawna brama wysoka, czworoboczna. Nad przejazdem za ścianą ołtarzową kaplicy jest izba, która niegdyś służyła za skład broni i schronienie załogi. Posiada ona pięć strzelnic okrągłych widocznych na zewnątrz. U góry zdobi bramę szeroki szlak sztukaterji.

Nad sklepieniem przejazdu nowszej części bramy znajduje się renesansowa, niewielka sklepiona trzema łukami kaplica, o wielkich oknach. W ołtarzu znajduje się obraz cudowny, wpuszczony do framugi i zwykle zasłonięty firankami. Obraz za wyjątkiem twarzy i rąk Matki Boskiej okryty jest srebrną, wyzłoconą szatą gdańskiej roboty z konakiem z pereł i djamentów. Nad głową N. Panny są dwie korony, jako oznaka, iż jest Ona Królową

Niebios i Królową Polski. Cały obraz pokryty jest wotami, klejnotami, orderami, medalami i t. d.

Obraz malowany na spojonych deskach dębowych, ma wysokości przeszło 2 metry, zaś szerokości

Cudowny Obraz N. M. P. Ostrobramskiej.

1 m. 40 ctm., i posiada wszystkie cechy włoskiej szkoły po-Rafaelowskiej. N. Panna wyobrażona jest do półpostaci ze skrzyżowanemi na piersiach dłońmi.

Oblicze o nieuchwytnym wdzięku i słodyczy znaczone jest łagodnym smutkiem. Rys widoczny na twarzy jest spojeniem desek.

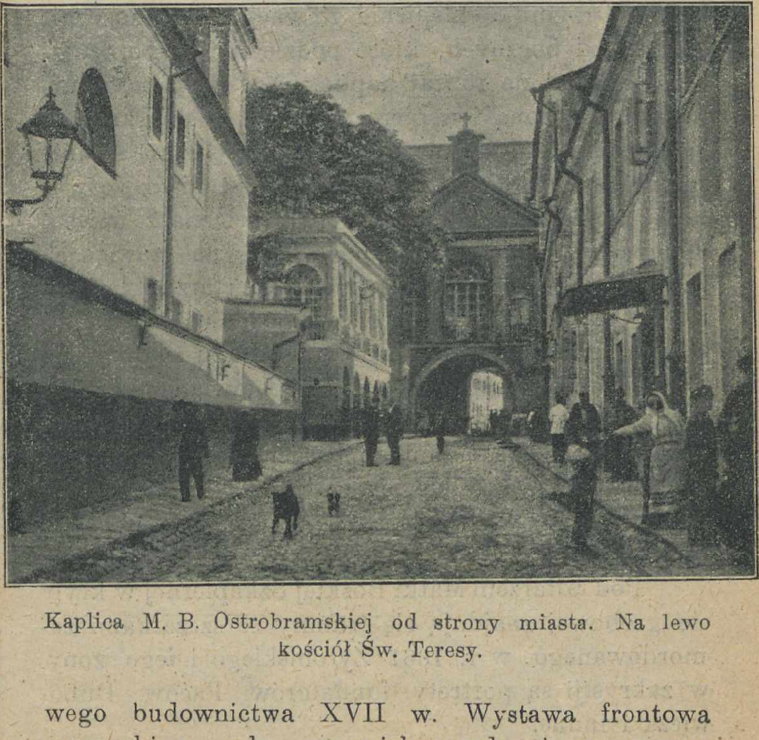
Przed obrazem codziennie od godz. 8-ej rano do południa bywają odprawiane msze czytane, a od godz. 6-ej wieczorem litanje.

Kościół św. Teresy (Ostrobramski).

Gdy biskup wileński Eustachy Wołłowicz, sprowadził do Wilna Karmelitów Bosych, wtedy w r. 1624 bracia Dubowiczowie wybudowali dla nich przy bramie Miednickiej klasztor, zaś Stefan Pac podkanclerzy W. Ks. Lit. z żoną Amelją-Marją wzniósł przy klasztorze kościół, który został poświęcony w r. 1650 pod wezwaniem św. Teresy i św. Jana od Krzyża. Z tego to kościoła w r. 1661 zbuntowani żołnierze wywlekli modlącego się sędziwego wodza swego Kazimierza Żyromskiego i zabili go czekanem. W r. 1783 Michał Pociej przybudował do kościoła kaplicę, pod którą wymurował grób dla siebie. Z tej to kaplicy braciszek zakonny Celica, gdy wojska rosyjskie w r. 1794 po szturmie weszły do Wilna, strzelił i zabił pułkownika Diejewa.

W r. 1844 klasztor Karmelitów Bosych został przez rząd rosyjski zamknięty i oddany mnichom prawosławnego monasteru św. Ducha, zaś kościół św. Teresy zrobiono parafjalnym.

Kościół wybudowany jest w stylu włoskiego baroka, wprowadzonego przez Andrzeja Palladio (z końca XVI w.) i jest cennym pomnikiem krajo-

Kaplica M. B. Ostrobramskiej od strony miasta. Na lewo kościół Św. Teresy.

wego budownictwa XVII w. Wystawa frontowa o wysokim ganku ma piękne odrzwia z czarnego

marmuru, kolumny granitowe i marmurowe piramidy. Od ulicy Ostrobramskiej znajduje się barokowa kaplica Pociejewska z wmurowaną w ścianie tablicą pomnikową fundatora. Wewnątrz kościoła ośm arkad podtrzymuje sklepienie głównej nawy, znacznie wyższej od bocznych, które podzielone są poprzecznemi arkami na rodzaj kaplic. Chór posiada ozdobną kratę złoconą i wspiera się na czterech arkadach. W presbiterjum z prawej strony wysoko na ścianie znajduje się tablica pamiątkowa założenia i poświęcenia kościoła. Podobna tablica żelazna z opisem odnowienia świątyni, umocowana na zawiasach zakrywa z lewej strony okno z korytarza klasztornego. Ołtarze w stylu barokowym zdobne są w gipsatury, kolumny i posągi. W w. ołtarzu znajduje się obraz niewiadomego artysty, przedstawiający św. Teresę z sercem zranionem, w bocznych zaś ołtarzach obrazy są pędzla Kanutego Rusieckiego.

Kaplic w kościele jest dwie: 1) Ukrzyżowanego Zbawiciela, czyli Pociejewska i 2) Matki Boskiej Dobrej Rady.

Pod ołtarzem Matki Boskiej Szkaplernej w krypcie grobowej znajdują się trumny ze szczątkami zamordowanego w r. 1661 Żyromskiego i jego żony, w zakrystji są portrety fundatorów: Paców, Dubowicza i innne.

Kościół św. Ducha.

Kościół św. Ducha przy ul. Dominikańskiej znajduje się w tem samem miejscu, gdzie w r. 1323 była drewniana kaplica pierwszych w Wilnie Dominikanów. W r. 1441 Kazimierz Jagiellończyk wybudował tu kościół murowany, który Aleksander Jagiellończyk w r. 1501 oddał sprowadzonym przez siebie Dominikanom i wybudował dla nich klasztor. Kościół kilkakrotnie stawał się pastwą pożarów, rabowali go także Moskale, Szwedzi, Francuzi. W r. 1758 kościół i klasztor spaliły się zupełnie; dopiero w r. 1770 odbudowano go tak, jak jest dzisiaj. W r. 1844 rząd rosyjski skasował klasztor Dominikanów i odtąd kościół jest parafjalnym.

Kościół św. Ducha jest wybudowany w kształcie krzyża, posiada dwie facjaty oraz piękną kopułę z latarnią. Nad drzwiami umieszczona jest tarcza herbowa z białemi orłami, pogonią i snopem Wazów. Drzwi te prowadzą do korytarza klasztornego, którego sklepienie i ściany pokryte są wielkiemi malowidłami z dziejów zakonu kaznodziejskiego.

Wnętrze kościoła barokowe, przeładowane sztucznemi marmurami, gipsaturami, złoceniami oraz figurami świętych i aniołów, ozdobionemi polichromją. Za wielkim ołtarzem znajduje się chór zakonny. W głównej nawie na filarach znajdują się

wielkie portrety króla Aleksandra i jego spowiednika ks. Mikołaja Korczaka.

W prawej nawie jest ołtarz, przed którym w r. 1863 patrjoci zwykli byli słuchać mszy przed udaniem się do obozu powstańczego. Pod stopniami tego ołtarza znajduje się wejście do podziemi, odbudowanych po pożarach przez Antoniego Andro w r. 1759. Tworzą one istny labirynt i zdaje się, iż są dwupiętrowe. Są tu nisze i krypty, przepełnione trumnami, kośćmi i próchnem. Niektóre ciała w ubiorach staropolskich, lub habitach zakonnych nieźle się zachowały.

Kościół św. Anny.

Świątynia ta jest bodaj jedyną w Wilnie pamiątką budownictwa XIV w. i pomimo niewielkich rozmiarów cieszy się wszechświatowym rozgłosem, jako niepospolicie piękny zabytek t. zw. wiślano-baltyckiego, albo krzyżackiego odcienia gotyckiej architektury. Pomimo pożarów kościołek przetrwał do dziś dnia, chociaż nadwątlone mury i fundamenty wymagały gruntownej restauracji, którą umiejętnie dokonano w r. 1903.

Kościół św. Anny założyła w r. 1392 na miejscu pogańskiej bałwochwalni żona W. Księcia Witolda, Anna, powierzając budowę jego sprowadzonemu

z Malborga mistrzowi murarskiemu Janowi Purbachowi, który skończył budowę w r. 1395.

Kościół Św. Anny i Bernardyny.

Po pożarach odnowiła kościół Elżbieta, pierwsza żona Zygmunta Augusta, która tu bywała na

nabożeństwie niemieckiem. Szukała tu również pociechy w modlitwie Barbara, w czasie nieobecności swego królewskiego małżonka.

Kościół jest zbudowany z żółtej, napuszczanej farbą czerwoną cegły i fundamenty są oparte na klocach olchowych.

Przodowa wystawa o trzech lekkich ażurowych wieżyczkach, wyginanych łukach, gzymsach, słupkach i strzałach sprawia wrażenie misternej koronki. Wszystko tu jest harmonijne, lekkie, śmiałe i jednocześnie proste.

Nie dziw, że Napoleon I powiedział, że gdyby mógł, przeniósł by kościołek na dłoni do Paryża.

Wnętrze kościoła o trzech barokowych ołtarzach nie przedstawia nic godnego uwagi. Z dawnych nagrobków zachowała się tylko tablica pomnikowa Naporkowskich, zmarłych w czasie morowej zarazy w. r. 1625 i pochowanych w Katedrze.

Kościół Ś.ś. Franciszka i Bernardyna.

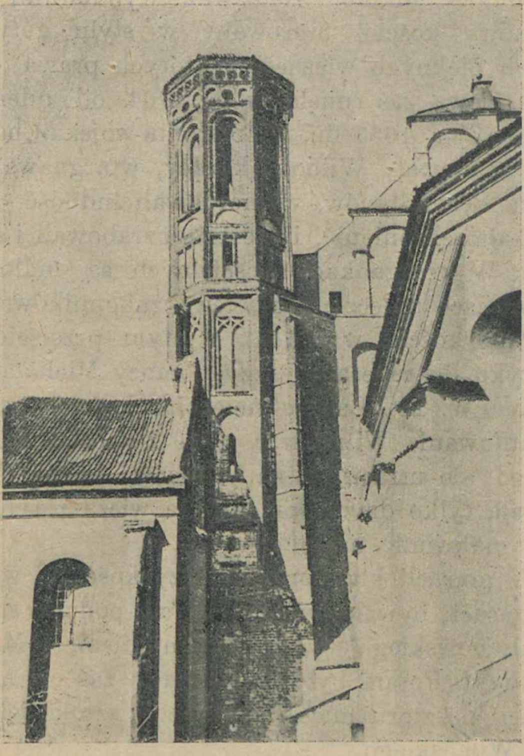
Kościół Ś.ś. Franciszka i Bernardyna znajduje się tuż za kościołkiem Św. Anny, przy zakręcie Wilenki.

Kazimierz Jagiellończyk w r. 1469 sprowadził do Wilna Bernardynów i postawił dla nich kościół drewniany i klasztor. Gdy pożar w roku 1475 znisz-

czył kościół wraz z klasztorem, wtedy Bernardyni przy pomocy Mikołaja Radziwiłła wybudowali w r. 1525 nowy kościół murowany w stylu gotyckim o dwóch pięknych wieżach, z których prawa dotąd istnieje, lewa zaś runęła w r. 1704 od uderzenia piorunu. W r. 1655 dn. 10 Sierpnia wojska Chowańskiego opanowały Wilno, i kozacy, wtargnąwszy do kościoła Bernardynów, wymordowali ludność, która tu szukała schronienia, i naostatku zrabowali i spalili kościół. W krużgankach kościelnych są malowidła wyobrażające umęczonych wtedy zakonników. Odbudowano kościół w r. 1677 w stylu przejściowym od gotyku do renesansu przy pomocy Michała Paca Hetmana W. Lit. Bardzo ucierpiał kościół podczas bombardowania Wilna w r. 1794 i chociaż odbudowano go, ale utracił on na zewnątrz dawną cechę. Pozostała tylko dawna przepiękna wieża z tyłu kościoła i malowidło na facjacie.

W murach klasztornych przy kościele w różnych czasach bywało więzienie. Tak, podczas sprawy prof. Mianowskiego, był tu więziony historyk Mikołaj Malinowski. Potem były tu koszary, zaś od r. 1920 w części klasztoru mieści się wydział sztuk pięknych Uniw. Wileńskiego.

Wnętrze kościoła zachowało ściany i sklepienia gotyckie krzyżowo-łukowe o wystających żebrach wsparte na ośmiu filarach, które dzielą kościół na

Wschodnia wieża kościoła Bernardynów.
(Najstarsza część kościoła).

trzy nawy. W nawach bocznych sklepienia są w części krzyżowo-łukowe, zaś w części kryształowe.

W kościele jest 14 ołtarzów, wykonanych z drzewa jasionowego i ozdobionych piękną drewnianą rzeźbą. Wysoko nad wielkim ołtarzem w szafie wybitej ponsowym aksamitem znajduje się wielka, rzeźbiona z drzewa i pomalowana cudowna figura Ukrzyżowanego Zbawiciela. Za ołtarzem znajduje się chór zakonny, mający piękne stalle. W lewej nawie przy ścianie jest ołtarz ze starożytnym obrazem cudownym Matki Boskiej Budzkiej, przysłanym w r. 1598 z Rzymu przez Klemensa VIII Janowi Pacowi, Wojewodzie Mińskiemu. W kościele jest tylko jedna kaplica Trzech Królów, zbudowana w XVI w. pod wezwaniem św. Florjana. W ołtarzu dokoła obrazu Trzech Królów w szerokiem mosiężnem obramieniu znajdują się liczne relikwje.

Z obu stron ołtarza stoją szklane trumny z woskowemi figurami św. Florjana Biskupa w szatach pontyfikalnyah i św. Walentego w bogatym ubiorze dworskim. Figury te były przysłane przez jednego z papieżów dla kościoła trynitarskiego Pana Jezusa na Antokolu. W kościele jest kilkanaście nagrobków, z których na szczególną uwagę zasługują:

1) Okazały grobowiec Piotra Wiesiołowskiego zm. w 1556. Pomnik ten z czarnego marmuru w stylu „Odrodzenia" stanął w r. 1634. Na tablicy znać ślad

kuli armatniej, która wpadła do kościoła podczas bombardowania Wilna w r. 1794.

2) Piękny jest pomnik (w lewej nawie) Stanisława Radziwiłła, Marszałka W. Ks. Lit. zmarłego w r. 1599. Pomnik, wykonany w stylu późnego renesansu, ma piękne motywy w rysunku i gustowną całość.

3) Na początku lewej nawy we framudze znajduje się mała trumienka marmurowa z napisem, iż jest to pomnik 7-letniego Błogosławionego Szymona Kirelisa, zamordowanego w r. 1597 przez żydów, którzy mu zadali 170 ran.

Zakrystja godna jest uwagi, jako ciekawy zabytek dawnego budownictwa. Posiada ona łamane kryształowe sklepienie, poczynające się od posadzki marmurowej.

Skarbiec posiada kilka cennych zabytków przeszłości: 1) Drzwi wiodące do skarbca, kute z żelaza i ozdobione orłami jagiellońskiemi, pogoniami i aniołami. Drzwi pochodzą z XV wieku. 2) Monstrancja gotycka, darowana kościołowi przez Kazimierza Jagiellonczyka. 3) Dwa relikwjarze z kroplą krwi Chrystusa i cząstką drzewa Św. Krzyża. 4) Ornat, kapa i dalmatyka, szyte złotem przez królowę Elżbietę, matkę św. Kazimierza i przez nią ofiarowane. 5) Chorągiew bracka z XVI wieku. 6) Mszał żałobny z XVI wieku w bogatej oprawie.

Gradusy, albo Scala Christi znajdują się w kapliczce pod dzwonicą z prawej strony bramy kościelnej. Do kapliczki prowadzą schody marmurowe, zawierające w środku każdego stopnia osadzone pod szkłem relikwje, które pobożni całują wchodząc po stopniach na kolanach. W kapliczce z ołtarzem znajduje się drewniana, naturalnej wielkości figura Chrystusa („Ecce Homo"). Gradusy urządzili w r. 1746 małżonkowie Miłkiewiczowie, którzy tu zostali pogrzebani. W r. 1746 papież Benedykt XIV przysłał breve, którem ustanowił „nabożeństwo stopni Chrystusa."

Kościół św. Michała.

Kościół św. Michała i przy nim klasztor wybudował w r. 1596 dla mniszek Bernardynek Hetman Lew Sapieha na miejscu swego pałacu i sam po śmierci (1633) został w sklepie rodzinnym pod kościołem pochowany. Sąsiedztwo ze zborem kalwińskim dawało powód do ustawicznych zatargów. Doszło do tego, że gdy strzała, wypuszczona z łuku przez kalwina Piekarskiego, utkwiła w obrazie namalowanym na facjacie kościoła, inna zaś wpadła do chóru zakonnego, sfanatyzowany tłum zburzył zbór kalwiński.

W r. 1655 kozacy wpadli do kościoła, wyrz-

nęli lud, który w nim się schronił, a zamordowawszy w okrutny sposób przełożoną klasztoru, zrabowali kościół i podpalili go. Odbudowano go w r. 1661.

W r. 1866 klasztor został przez rząd rosyjski skasowany, a zakonnice przeniesione do klasztoru św. Katarzyny. W kilkanaście lat potem zamknięto i kościół, ale na skutek starań książąt Sapiehów z rozkazu cara zwrócono go im i pozwolono dokonać restauracji.

Kościół św. Michała znajduje się w blizkości kościołów św. Anny i Bernardynów. Niektóre szczegóły budowy pozwalają przypuszczać, że budowniczym świątyni był Piotr Dankerts. Na facjacie znajdują się malowane na drzewie obrazy Archaniołów: Ś.ś. Michała, Gabriela i Rafała. Przed kościołem niewysoka wieża czworoboczna z bramą, wiodącą na dziedziniec kościelny. Na wieży hełm barokowy o wysokiej latarni z wytworną kopułką. Na murze nad bramą znajduje się kopja obrazu Matki Boskiej Ś-to Michalskiej.

Wewnątrz kościół tworzy jedną hallę; przyścienne filary podtrzymują sklepienie beczkowe o wystających żebrach.

Ołtarz główny, dzieło rzeźbiarza niemieckiego w XVII w. jest wykonany z marmurów różnobarwnych i przedzielony gzymsami na pięć kondygnacji.

Inne ołtarze w stylu rococo ze sztucznego marmuru (stucco lustro) pochodzą z połowy XVIII wieku.

W lewym ołtarzu znajduje się słynący cudami obraz Matki Boskiej. Obraz malowany na deskach dębowych ma wysokości 3 metry, a szerokości 2 m. Matka Boska wyobrażona jest stojąca z Dzieciątkiem Jezus na lewej ręce. U stóp N. Panny klęczą św. Bernard z Sienny i św. Franciszek Seraficki. Obraz okrywa srebrna pozłacana szata, a dwaj aniołkowie podtrzymują koronę rubinami sadzoną.

Obraz ten, jakoby znaleziony na puszczy około r. 1518, najpierw dostał się Bernardynom wileńskim, od których wyprosił go Lew Sapieha i na własnych barkach przeniósł do kościoła św. Michała. W r. 1750 odbyła się niezwykle uroczysta koronacja obrazu dwiema złotemi koronami, które przysłał Papież Benedykt XIV.

Na największą uwagę zasługują znajdujące się w kościele pomniki, szczególniej pomnik Lwa Sapiehy, cały marmurowy, z leżącemi postaciami kanclerza i dwóch jego żon: Doroty Firlejówny i Elżbiety Radziwiłłówny. Pomnik w stylu pięknego renesansu jest dziełem Franciszka Krakowianina.

Nad drzwiami zakrystji znajduje się pomnik Jana Stanisława Sapiehy, Marszałka Lit., syna kanclerza, zm. w r. 1637 a przy prawej ścianie pomnik Teodory-Krystyny z Tarnowskich Sapieżyny zm.

w r. 1652. Wysoko na ścianie nagrobek Krzysztofa Sapiehy, Pisarza W. Ks. Lit. zm. w r. 1631.

Pod kościołem jest pięć sklepów grobowych w których złożone ciała znakomicie się zachowały wskutek mumifikacji.

Pod presbiterjum jest grobowiec Sapiehów. Spoczywają tu zwłoki Lwa Sapiehy, jego żon, synów, synowych, wnuków. W r. 1655 kozacy zrabowali bogate trumny, zaś zwłoki wyrzucili. Zakonnice wróciwszy do Wilna umieściły zwłoki kanclerza w osobnej trumnie, zaś szczątki innych ciał złożyły w jednej skrzyni. W grobowcu zakonnym dobrze się zachowały zwłoki przełożonej Doroty Siedleszczyńskiej, umęczonej przez moskali.

Mury poklasztorne obrócone na dom noclegowy i tanie mieszkania zachowały cechy swej starożytności.

Kościół Św. Mikołaja.

Kościół ten położony wśród ciasnych uliczek żydowskich, jest najstarszą w Wilnie świątynią chrześcijańską. Pierwotnie był tu kościołek drewniany, postawiony w r. 1324 przez kupców i rzemieślników, sprowadzonych przez Giedymina. Dzisiejszy murowany kościół wybudowany został w r. 1440 dla Franciszkanów przez Hawnula, Namiestnika Wileń-

skiego. Był on w stylu gotyckim, jak świadczy o tem facjata. W r. 1812 Francuzi zajęli go na magazyn i ogromnie zanieczyścili. Kościołek ani nazewnątrz, ani wewnątrz nic osobliwego nie przedstawia. Sklepienie z wystającemi żyłami opiera się na czterech filarach ośmiobocznych. W ołtarzu w zepsutym stylu włoskim jest obraz Św. Mikołaja. Kościołem władają Litwini i nauki i śpiewy odbywają się w nim po litewsku.

Kościół Św. Krzyża (Bonifratrów).

Mały ten kościołek znajduje się przy placu Napoleońskim, w miejscu, gdzie za Olgierda, Namiestnik Litewski Gasztold osadził w drewnianym klasztorze pierwszych w Wilnie Franciszkanów. W roku 1345 motłoch, podburzony przez kapłanów pogańskich, klasztorek zburzył, a zakonników wymordował. Według podania na miejscu męczeństwa wytrysnęło źródełko, które ujęte w studzienkę dotąd w kościele się znajduje. W r. 1543 Paweł książe Holszański biskup wileński wymurował na tem miejscu kościołek Św. Krzyża, jak świadczy o tem napis na tablicy wmurowanej w ścianie plebanji w dziedzińcu.

W r. 1635 biskup wil. Abraham Wojna osadził w klasztorze przy kościołku sprowadzonych przez

siebie z Krakowa Bonifratrów, którzy urządzili tu szpital dla obłąkanych i zarządzali nim do r. 1843. Kościół Św. Krzyża, wybudowany w stylu barokowym, ma od frontu dwie wieżyczki i na facjacie nad kruchtą kopię cudownego obrazu Matki Boskiej.

Wnętrze kościoła zachowało wygląd starożytny pomimo odnowienia dokonanego w r. 1906. Z prawej strony jest studzienka z wodą źródlaną, której lud przypisuje własności lecznicze w chorobach oczu. W wielkim ołtarzu barokowym znajduje się spory, słynący cudami krzyż z figurą Zbawiciela, a niżej cudowny obraz Matki Boskiej z Dzieciątkiem Jezus, okryty srebrną wyzłacaną szatą. Pochodzenie obrazu nie jest znane.

Kościół Św. Katarzyny.

Kościół Św. Katarzyny znajduje się przy ul. Wileńskiej, zaś wejście do klasztoru Panien Benedyktynek jest od zaułka Św. Ignacego. Benedyktynki przybyły do Wilna w r. 1622 i tu przy pomocy magnatów litewskich, szczególniej Jana Karola Chodkiewicza wybudowały kościół i klasztor, które zostały spalone przez moskali w r. 1655. Wtedy kilka Benedyktynek poniosło śmierć męczeńską broniąc swej czystości przed żołdakami.

Zakonnice odbudowały klasztor i piękny koś-

ciół, który poświęcono w r. 1703 pod wezwaniem Św. Katarzyny.

Kościół wybudowany jest według systemu hallowego z absydą ołtarzową w stylu rococo, od frontu wznoszą się dwie wysmukłe wieże przykryte stylowemi kopułkami. Facjata ma wśród ornamentów posągi świętych, herby fundatorów i napisy na wstęgach.

Z boku kościoła przybudowana jest kaplica Opatrzności w kształcie stylowej ośmiobocznej rotundy z piękną kopułą i latarnią. Wnętrze świątyni ma jedną hallę o wysokiem i śmiało rzuconem sklepieniu, które opiera się wprost na przyściennych filarach. Całą absydę w presbiterjum zdobią piękne sztuczne marmury, które stanowią oprawę trzech ołtarzów.

Kościół Św. Katarzyny zasługuje na szczególną uwagę miłośników sztuki ze względu na to, iż wszystkie 15 obrazów w ołtarzach są arcydziełami znakomitego Szymona Czechowicza. Szczególnie wielkich zalet jest duży obraz znajdujący się w W. Ołtarzu i przedstawiający zaślubiny Św. Katarzyny z Dzieciątkiem Jezus.

W kościele są pomniki: Jerzego i Elżbiety Wołłowiczów, zm. w r. 1769 i zmarłej w r. 1863 patrjotki Antoniny z Sulistrowskich Śniadeckiej, synowej Jędrzeja Śniadeckiego, która za sprawę Konar-

skiego, była w r. 1840 więziona w klasztorze Benedyktynek.

Kaplica Opatrzności Boskiej ma piękny ołtarz z obrazem Ukrzyżowanego Zbawiciela, pędzla Czechowicza.

Kościół Św. Jerzego.

Kościół św. Jerzego znajduje się na wzgórzu przy ul. Śniadeckich, gdzie jakoby w końcu XIV w. obozem stali Krzyżacy, a za Zygmunta-Augusta była puszkarnia. Cała ta miejscowość należała do Radziwiłłów. W. r. 1506 Mikołaj Radziwiłł, Wojewoda Wil. i Kanclerz W. Ks. Lit. na pamiątkę zwycięztwa nad tatarami pod Kleckiem wybudował na tem wzgórzu kościół pod wezwaniem. N. P. Maryi Śnieżnej i Św. Jerzego, a przy nim w klasztorze osadził Karmelitów. W r. 1798 Biskup Kossakowski usunąwszy z klasztoru zakonników, przeniósł doń seminarjum djecezjalne, dotąd tu istniejące.

Kościół Św. Jerzego prostej architektury stoi w głębi cmentarza i ma ztyłu ciężką wieżę czworoboczną. Wnętrze świątyni hallowe. W presbiterjum na bocznych ścianach znajdują się malowane „al fresco“ portrety Zygmunta III, Mikołaja Radziwiłła jego żony Barbary, oraz Jerzego Radziwiłła. W ołtarzu Św. Filomeny, w ozdobnej trumnie przechowują się relikwje Św. Teresy i innych świętych.

Kościół Wniebowstąpienia (Misjonarzów).

Kościół Wniebowstąpienia był wybudowany przez Teofila Platera, Wojskiego Inflanckiego i poświęcony w r. 1730 na wyniosłości, zwanej „Górą Zbawiciela“ przy ul. Subocz. Jednocześnie z kościołem stanął klasztor, w którym osadzono sprowadzonych do Wilna Misjonarzów. W r. 1812 kościół i klasztór spustoszyli Francuzi, a w r. 1839 klasztor był obrócony na więzienie, w którym trzymano niektórych uczęstników spisku Konarskiego. W roku 1844 kościół zamknięto po ogołoceniu go ze wszystkich ozdób i dopiero w r. 1862 został ponownie otwarty.

Zbudowany w stylu pięknego baroku i posiadający dwie dziwnie lekkie i strzeliste wieże, kościół góruje nad miastem. Wnętrze ma trzy nawy o sklepieniach beczkowych; nawa główna jest znacznie wyższa od bocznych.

W Wielkim ołtarzu jest obraz Wniebowstąpienia Pańskiego, wykonany przez Majeranowskiego. Na bocznej ścianie znajduje się portret fundatorki stowarzyszenia Siόst Miłosiernych, Ludwiki de Grass z towarzyszkami. Na filarze napis na tablicy marmurowej świadczy, że złożono tu serce Józefa Sapiehy, Biskupa-Koadjutora wileńskiego.

Kościół Misjonarzów (Wniebowstąpienia).

Kościół Serca Jezusowego. (Wizytek)

Kościół był założony przez króla Augusta II w r. 1717 dla sprowadzonych do Wilna wizytek i poświęcony w 1737. Kościół i klasztor znajdują się w pięknej miejscowości na krańcu miasta w bliz-kości kościoła Misjonarzów. Kościół odwiedzali kró-lowie August II, Stanisław August, Car Paweł I. W r. 1864 z rozkazu Murawjewa Wizytki zostały wygnane i wyjechały do Wersalu. Ich klasztor od-dano sprowadzonym z Moskwy mniszkom prawos-ławnym. Dopiero w r. 1920 kościół stał się znowu własnością katolików, zaś do klasztoru powróciły wizytki w liczbie dziewięciu.

Kościół Serca Jezusowego zbudowany w stylu barokowym znajduje się na obszernym cmentarzu, otoczonym murem, w którym jest brama, zbudowa-na przez Teodora Narbutta, znanego potem historyka. Wewnątrz kościoła przetrwały dawne prześliczne oł-tarzowe kolumny, a także malowidła ścienne w pod-stawie kopuły, przedstawiające: Św. Józefa, św. Bar-barę, św. Elżbietę i św. Małgorzatę. Z siedmiu obra-zów Czechowicza, które tu niegdyś były, wróciły do kościoła obrazy: Nawiedzenie, Chrystus ukrzyżo-wany, św. Jan Ewangielista i św. Józefa.

Kościół św. Bartłomieja.

Kościół znajduje się na Zarzeczu. W r. 1644 JakóbProniewicz-Załamaja wybudował tu dla Kanoników Regularnych od Pokuty drewniany klasztorek i kościołek, który wkrótce spalił się. Odbudował go w r. 1664 Jan Rajski, od którego nazwiska ta miejscowość otrzymała nazwę „Rajskiej góry“ Gdy i ta świątyńka spłonęła, zakonnicy w r. 1788 wybudowali tu oratorium, które w r. 1824 przebudowano na kościół i dopiero w r. 1881 wzniesiono od frontu wieżyczkę. Kościołek nie odznacza się ani architekturą, ani ozdobnością i nic godnego uwagi nie przedstawia.

Kościół N. P. Maryi Pocieszenia (Augustjanów)

Kościół znajduje się przy ul. Sawicz. Wybudowali go Augustjanie w r. 1768. Przy kościele był ich klasztor, który Uniwersytet kupił od nich w r. 1803 na pomieszczenie seminarjum głównego, zaś od r. 1833 do r. 1842 mieściła się tu *Akademja Duchowna.*

W r. 1812 Francuzi zajęli kościół na magazyn i poczynili znaczne spustoszenia.

W roku 1843 rząd rosyjski zabrał kościół i przerobił go na cerkiew prawosławną św. Andrzeja. Po odzyskaniu Wilna przez Polaków w r. 1919 kościół został zwrócony katolikom.

Zbudowany w stylu „odrodzenia“ kościół posiada jedną wysmukłą o 4 piętrach wieżę, a wewnątrz trzy nawy, przedzielone arkadami. Rosjanie usunęli chór organowy i ambonę, to też dziś wnętrze kościoła świeci pustkami i przedstawia się ubogo. Większość obrazów, które niegdyś zdobiły świątynię, po jej zamknięciu przeniesiono do kościoła św. Jana.

Kościół św. Trójcy.

Mały ten kościołek znajduje się w linji domów przy ul. Dominikańskiej. Istniał on już w XVI w. bo Zygmunt I w r. 1536 założył przy nim szpital, na którego utrzymanie przeznaczył dochód „mostowe“ z zielonego mostu. Na pocz. XIX w. proboszczami byli profesorowie uniwersytetu, między innymi sławny astronom Marcin Poczobut. W r. 1821 rząd moskiewski zabrał kościół i przerobiwszy go na cerkiew Zwiastowania, oddał zarządowi poczty, a od r. 1838 zarządowi wojskowemu. W 1848 przerobiono ją zupełnie, tak że utraciła dawny wygląd. Po wyzwoleniu Wilna w r. 1919 kościół św. Trójcy wrócono katolikom. Proboszcz kościoła św. Ducha ks. Kulesza dokonał restauracji, a biskup wileński poświęcił odzyskaną świątynię w lutym 1920 r. Władze duchowne oddały kościół do użytku konferencji Pań św. Wincentego à Paulo.

Kościół ma od frontu dwie niewysokie czworoboczne wieże przykryte zielonemi kopułami. Wewnątrz ustawiono 3 ołtarze barokowe.

Kościół Wszystkich Świętych (Karmelitów).

Kościół położony przy ul. Rudnickiej, również jak klasztor przy nim, założył w r. 1620 dla Karmelitów Wojciech Chludziński, a poświęcił w r. 1631 biskup Wojna. W r. 1812 Francuzi zajęli kościół na skład wozów.

Kościół w stylu baroka dawniej był oddzielony od ulicy murem, który w r. 1880 zastąpiono kratą żelazną. Przy facjacie ozdobionej posągami SS. Eljasza i Elizeusza znajduje się dość okazała dzwonnica o 5 kondygnacjach. Trzy nierównej wysokości nawy są przedzielone czworobocznemi filarami. Wnętrze świątyni barokowe ze sztucznemi marmurami, złoceniami, malowanemi posągami i aniołkami, posiada dziesięć barokowych ołtarzy i dwie kaplice. Kościół wskutek nieumiejętnej restauracji wnętrza w r. 1904 został zeszpecony.

Kościół ŚŚ. Piotra i Pawła.

Piękny ten kościół znajduje się w malowniczej miejscowości na Antokolu, w miejscu, gdzie jakoby była niegdyś pogańska świątynia Mildy (bogini mi-

łości). Już za czasów Jagiełły był tu kościołek drewniany, który się spalił w r. 1594, również jak wybudowany na jego miejscu przez ks. Korkonosa kościołek, który spłonął w r. 1625.

Kościół ŚŚ. Piotra i Pawła.

Michał-Kazimierz Pac, Hetman W. Lit., gdy mu groziło niebezpieczeństwo od zbuntowanego wojska, ślubował, iż wybuduje okazałą świątynię, jeśli go

Bóg uratuje. Jakoż wierny sługa przewiózł swego pana na czółnie przez Wilję w bezpieczne miejsce. W r. 1668 Hetman rozpoczął, nie żałując kosztów, budowę kościoła według planu Architekta Jana Zaora i pod kierunkiem luceńskiego, budowniczego Fregdianusa. Ozdobienie wnętrza Pac powierzył sprowadzonym artystom-rzeźbiarzom włoskim Piotrowi Peretti z Medjolanu i Janowi Marja Galli z Rzymu, oraz malarzowi Rzymianinowi Marcinowi de Altamonte. Siedm lat trwała praca artystów. W r. 1701 biskup Brzostowski konsekrował kościół. W r. 1702 fundator wybudował przy nim obszerny klasztor dla Kanoników Lateraneńskich. Hetman Pac umarł d. 4-go września 1682 r. i na własne żądanie został pochowany w krypcie pod progiem kościoła, zamkniętej płytą kamienną z napisem „Hic jacet peccator" (Tu leży grzesznik). Gdy piorun strzaskał ową płytę, Kanonicy Lateraneńscy, umieścili przy drzwiach kościelnych tablicę pamiątkową.—W roku 1796 r. rzeźbiarz Jan Baretto z Mikołajem Piano odnowili kościół i rozpoczęli budowę nowego w. ołtarza, ale jej nie dokończyli. Ostatecznej restauracji dokonano w r. 1902 pod dozorem osobnej komisji.

Kościół ŚŚ. Piotra i Pawła zbudowany jest na wzór kościoła watykańskiego w stylu przejściowym od renesansu do baroka i uwieńczony piękną kopułą renesansową z latarnią.

Na facjacie nad wielkim oknem między sześciu kolumnami znajduje się napis: „Regina pacis funda nos in pace“ (Królowo pokoju, utwierdzaj nas w spokoju). Jest to gra słów w celu upamiętnienia nazwiska fundatora.

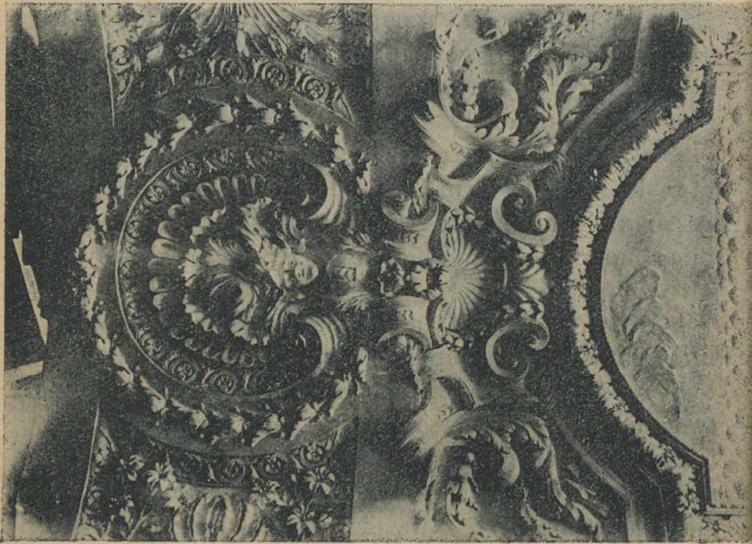
Na lewej zewnętrznej ścianie znajdował się za szkłem wielki obraz, przedstawiający morową zarazę w Wilnie w r. 1710. Cenną tę pamiątkę usunięto i zastąpiono innem lichem malowidłem.

Cmentarz dokoła jest otoczony murem z basztami na rogach, co nadaje mu wygląd kastelu. Nade drzwiami prawej baszty znajduje się nagrobkowa tablica Jana Kantego Chodaniego, profesora Uniwerstytetu wileńskiego.

Kościół o trzech nierównej wysokości nawach ma ściany, arki, sklepienie i wnętrze kopuły pokryte przeszło 2-ma tysiącami artystycznych gipsatur, tworzących pełną harmonji zachwycającą całość i stanowiących dla artystów niewyczerpane źródło motywów i wzorów. W wielkim ołtarzu znajduje się jeden z najlepszych obrazów Smuglewicza, przedstawiający pożegnanie Św. Piotra ze Św. Pawłem.

W lewym ołtarzu przy kratkach w niszy stoi cudowna figura P. Jezusa Madryckiego, przeniesiona tu z zabranego na cerkiew w r. 1864 kościoła Pana Jezusa na Antokolu. Figura ta, dar papieża Inocentego XII (r. 1700) naturalnej wielkości, z drzewa

rzeźbiona, malowana, ma prawdziwe czarne włosy, spadające na ramiona. Szata czerwona, a na piersiach szkaplerz trynitarski, który zakonnicy wdziewali na wykupionych z niewoli tureckiej jeńców.

Płaskorzeźby w kościele ŚŚ. Piotra i Pawła na Antokolu.

Ołtarz z prawej strony przy kratkach zwał się zawsze „ciemnym“ od starego bardzo obrazu Ukrzyżowanego Chrystusa. Hetman Pac miał ten obraz we

wszystkich swoich wyprawach i przed nim odprawiano mszę obozową; wreszcie Hetman umieścił go w ołtarzu „ciemnym“ polecając obraz opiece Kanoników Lateraneńskich.

Nie uszanowano atoli woli fundatora i przy odnawianiu kościoła w r. 1902 cenną tę pamiątkę usunięto z ołtarza i wzamian postawiono wcale nie piękną figurę św. Franciszka, patrona ówczesnego proboszcza. Obraz podziurawiony kulami tureckiemi obecnie jest zawieszony na ścianie w presbiterjum. Powinien on wrócić na dawne swe miejsce.

W lewej nawie przy ścianie znajduje się bardzo piękny, ozdobiony artystyczną sztukaterją ołtarz z obrazem Matki Boskiej Łaskawej, kruszącej strzały morowej zarazy. Obraz sprowadził z Włoch w r. 1653 biskup Jerzy Tyszkiewicz w czasie grasującego w Wilnie morowego powietrza.

Na ścianie w presbiterjum zawieszony jest obraz św. Magdaleny de Pazzis, przysłany z Rzymu Michałowi Pacowi, który uważał Świętą za krewną. Piękna ambona ma kształt łodzi Piotrowej, również jak żyrandol kryształowy.

Kościół posiada nieco pamiątek po Hetmanie Pacu, między innemi jego portret, dwa olbrzymie litaury, czyli kotły miedziane zdobyte na Turkach w wyprawie Chocimskiej, wielką kasę wojskową z antabami, zamkami wewnętrznemi i malowidłami. Cho-

rągiew Bractwa Pięciu Ran Chrystusowych, przysłaną w r. 1647 przez Papieża Urbana VIII, staroświecką kosztowną monstrancję, ornaty,gobelin, dywany tureckie i inne pamiątki.

Kościół Pana Jezusa (Trynitarzy).

Na Antokolu za kościołem ŚŚ. Piotra i Pawła, o 2 wiorsty za miastem znajduje się kościół Pana Jezusa, fundowany wraz z klasztorem Trynitarzy w r. 1694-1717 przez księcia Jana Kazimierza Sapiehę, Hetmana W. Ks. Lit. W r. 1812 kościół został zrabowany przez Francuzów, zaś w r. 1864 przerobiono go na cerkiew prawosławną Św. Mikołaja Archanioła, a klasztor zamknięto. Po wyzwoleniu Wilna przez wojska Polskie w r. 1919 kościół zwrócono katolikom.

Kościół P. Jezusa, zbudowany na wzór Trynitarskiego kościoła Św. Karola w Rzymie, w ośmiobok, posiada wysoką i obszerną kopułę. Nad wejściem znajduje się sztukaterja, wyobrażająca anioła błogosławiącego Trynitarza i wykupionego przezeń jeńca.

Wnętrze jest formy okrągło-ośmiościennej, ozdobione gipsaturami. Było tu siedm ołtarzów, o 4-ch filarach każdy. Moskale usunęli ołtarze, ale pozostały ich obramienia. W W. Ołtarzu była słynąca cudami, przysłana przez Papieża Inocentego XII drewniana figura Zbawiciela, którą po zabraniu świątyni prze-

niesiono do kościoła Św. Piotra i Pawła. Usunięto wtedy i pomnik Aleksandra Ks. Sapiehy, Marszałka W. Ks. Lit., syna fundatora.

Kościół św. Rafała.

Kościół Św. Rafała (na lewo most Zielony).

Kościół św. Rafała na Śnipiszkach, tuż za Zielonym mostem, założony został w r. 1703 przez Michała Koszyca, Pisarza Ziemsk. Lit. dla Jezuitów, którzy wybudowali przy nim klasztor. Ten ostatni, również jak kościół, w r. 1775 przeszły we władanie Pi-

jarów, którzy w r. 1792 sprzedali zabudowania klasztorne na koszary wojskowe.

W r. 1832 rząd moskiewski zamknął kościół i urządził w nim skład różnych rzeczy, to też gdy wreszcie odzyskano kościół, wymagał on gruntownej restauracji.

Kościół zbudowany w stylu jezuickim ma na facjacie dwie wieże barokowe. Wnętrze barokowe o trzech nawach, przedzielonych czworobocznemi filarami i arkadami. W Wielkim Ołtarzu znajduje się obraz Czechowicza, przedstawiający Św. Rafała Archanioła, który wobec Tomasza i jego rodziny wznosi się ku niebiosom.

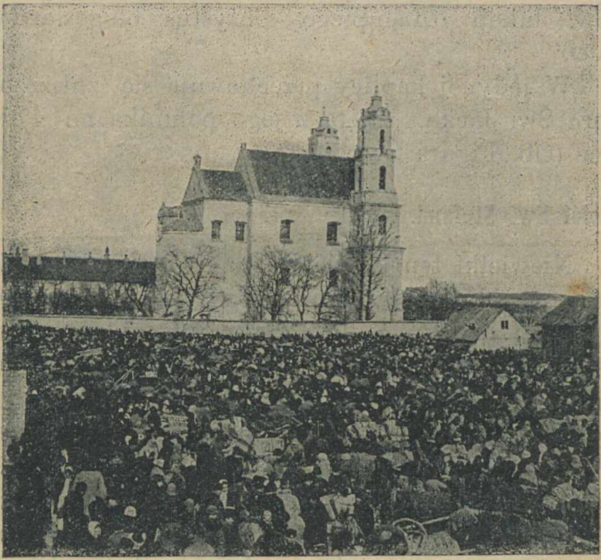
Kościół ŚŚ. Jakóba i Filipa.

Kościół ŚŚ. Jakóba i Filipa przy placu Łukiskim i klasztor przy nim były wybudowane z drzewa w r. 1624 przez Jerzego Litawora Chreptowicza, wojewodę mścisławskiego. Drewniany ten kościół spalił się w pożarze, który w r. 1655 wznieciły wojska Kniazia Chowańskiego. Dzisiejszy kościół wybudowali Dominikanie w r. 1794. W r. 1812 Francuzi urządzili w nim lazaret.

Kościół z dwiema wieżami wybudowany jest w stylu jezuickiego płasko-pilastrowego baroka i ma nade drzwiami malowaną alfresco kopję cudownego obrazu Matki Boskiej, który znajduje się w kościele.

Wnętrze kościoła jest hallowe o nadzwyczaj śmiałem sklepieniu, które, będąc szerokiem prawie na 30 metrów wspiera się tylko na bocznych ścianach.

W Wielkim ołtarzu znajduje się słynący cuda-

Kościół ŚŚ. Jakóba i Filipa.

mi obraz Najśw. Panny, zwanej Łukiską z Dzieciątkiem Jezus, w srebrnej pozłacanej szacie z koroną.

Obraz ten został przewieziony w r. 1649 z Rusi

przez Macieja Korwin-Gosiewskiego, Generała artylerji Lit. i przechowywał się w jego dworze w Łozdziejach, zkąd, gdy zaczął słynąć cudami, przewieziono go do Kościoła Ś. Jakóba w Wilnie.

W bocznych ołtarzach są obrazy: Smuglewicza —Św. Jakób i Lampiego—Chrystus błogosławiący dzieci.

W jedynej kaplicy przechowuje się zniszczona figura Św. Jacka, zdjęta z jego pomnika na Pohulance (Ob. Figura Św. Jacka).

Kościół Św. Stefana.

Niewielki ten kościołek znajduje się przy końcu ul. Św. Stefańskiej w pobliżu toru kolejowego. Jest on prostej budowy i nic godnego uwagi nie przedstawia, za wyjątkiem starego obrazu Św. Andrzeja Boboli.

Kościół został założony w r. 1600 przez Jezuitę ks. Wysockiego, który wybudował przy nim niewielki szpital św. Łazarza. W r. 1737 ks. Jan Turczynowicz założył przy kościele św. Stefana Zgromadzenie panien Marjawitek, które opiekowały się neofitkami-żydówkami.

W r. 1794 kościół bardzo ucierpiał podczas bombardowania Wilna. Marjawitki odnowiły go ze składek.

CERKWIE PRAWOSŁAWNE.

Cerkiew Św. Mikołaja.

Cerkiew św. Mikołaja przy ul. Wielkiej została założona w XIV w. przez Juljannę, drugą żonę Olgierda. Pożary znacznie ją uszkodziły, ale odbudował ją w r. 1514 Konstanty Książę Ostrogski, Hetman Lit. W r. 1609 cerkiew oddano Unitom, którzy władali nią do r. 1827.

Z rozkazu Murawjewa zburzono domy zasłaniające cerkiew od ulicy i dano kratę żelazną.

Cerkiew św. Mikołaja, zbudowano w stylu gotycko-bizantyjskim, ma lekką wieżycę. W r. 1863 przybudowano na pamiątkę Murawjewa kaplicę św. Michała Archanioła z piękną wyzłacaną kopułą. W kaplicy jest wielki obraz mozajkowy św. Michała Archanioła, wykonany w Petersburskiej Akademji Sztuk pięknych.

Cerkiew i monaster Św. Ducha.

Cerkiew św. Ducha i monaster przy niej wybudowało w r. 1597 bractwo św. Trójcy za zezwoleniem króla. W r. 1638 w miejscu dawnej drewnianej stanęła cerkiew murowana, która jednak spaliła sie w r. 1749. Ostatnio odbudowano ją dopiero

w r. 1873. Cerkiew św. Ducha jest jedyną w Wilnie, która nigdy w posiadaniu Unitów nie była. Znajduje się ona w głębi cmentarza przy ul. Ostrobramskiej przed kościołem św. Teresy i odznacza się prostą budową o dwóch frontowych wieżyczkach z zielono malowanemi kopułami; ciężka czworoboczna dzwonnica stoi tuż za cerkwią.

Wewnątrz cerkwi przed „ikonostasem“ jest wejście do podziemnej kaplicy, w której w bronzowym grobowcu znajdują się pod szkłem przykryte złotogłowiem zwłoki męczenników wschodniego obrządku: ŚŚ. Jana, Eustachego i Antoniusza. Pod tym grobowcem w r. 1868 pogrzebano znanego renegata, Metropolitę Józefa Siemaszkę.

Cerkiew i monaster Św. Trójcy.

Cerkiew ta znajduje się przy ul. Ostrobramskiej i stanęła na miejscu, gdzie za czasów pogańskich tracono przestępców. Tu w r. 1347 powieszono na dębie trzech dworzan Olgierda Jana, Antonjusza i Eustachego za przyjęcie chrześcijaństwa według wschodniego obrządku.

Juljanna, żona Olgierda postawiła na miejscu ich męczeństwa drewnianą cerkiewkę. Książe Konstanty Ostrogski w r. 1514 zastąpił ją dziś istniejącą cerkwią murowaną. Data założenia monasteru nie jest

wiadomą, ale istniał on już przy końcu XV w. W r. 1608 z rozkazu Zygmunta III cerkiew i monaster oddano Bazyljanom, a jednym z ich przełożonych był św. Józafat Kuncewicz. W r. 1812 klasztor został zajęty na szpital wojskowy, w którym większość chorych Francuzów wymarła z głodu i niedozoru.

W r. 1825 w klasztorze Bazyljanów więziono Filaretów, między innymi Adama Mickiewicza, w tych że murach więziono również w r. 1838 Szymona Konarskiego z towarzyszami i stąd poszedł on na śmierć d. 27 lutego 1839 r. Po skasowaniu Bazyljanów ich kościół zabrano na cerkiew, a w murach klasztornych od r. 1845 mieściło się prawosławne „litewskie Seminarjum“

Cerkiew św. Trójcy znajduje się w dziedzińcu, na który z ulicy Ostrobramskiej wiedzie brama w stylu „odrodzenia,“ za nią znajduje się druga głęboka brama, która zachowała swój wygląd starożytny. Dziedziniec z dwóch stron otaczają mury poklasztorne. Można twierdzić, że okno w celi Mickiewicza („Konrada“) jest na piętrze ostatnie przy murze, oddzielającym dziedziniec od ulicy Ostrobramskiej. Cerkiew pod względem architektonicznym nie przedstawia nic osobliwego. — Wewnątrz zachowały się obrazy Smuglewicza, mianowicie: Zbawiciel, ŚŚ. Piotr

i Paweł, św. Onufry, św. Bazyli, św. Makrena i św. Mikołaj.

W „ikonostasie“ w bogatych ramach do inwazji Niemców, znajdował się czczony przez prawosławnych, jako cudowny, obraz matki Boskiej Odigitrii, w srebrnej pozłacanej szacie z XIV w. ale przerobionej w r. 1816. Obraz ten, malowany na deskach, jest według podania dziełem św. Łukasza Ewangelisty i przywieziony został do Wilna w r. 1494 przez Helenę, córkę cara Iwana III, a żonę Aleksandra Jagiellończyka.

W cerkwi jest kilka pomników, między innemi piękny okaz renesansu — nagrobek burmistrza wileńskiego Ofanasja Bragi, zm. w r. 1576.

Przy lewej ścianie znajduje się wielka tablica grobowa zmarłych w połowie XVIII w. sióstr Jeleńskich, z których jedna była przełożoną klasztoru pp. Bazyljanek. Na tablicy wyryty napis polski i wiersz głoskami słowiańskiemi.

Po wyzwoleniu przez wojska polskie Wilna w r. 1919 w murach poklasztornych mieści się gimnazjum białoruskie, w którem niewielu jest uczniów białorusinów, za to sporo żydów.

Cerkiew św. Paraskewy (Piatnicka).

Mała ta cerkiew znajduje się przy ul. Wielkiej. Według bałamutnego podania miała ją wybudować

Marja, żona Olgierda w r. 1345 na miejscu świątyni Ragutisa, bożka pijaństwa. Oczywiście niema w tem słowa prawdy gdyż taki bożek nie istniał, a zresztą kapłani pogańscy nie pozwoliliby przerobić swoją świątynię na cerkiew.

Prawdopodobnie stanęła ona znacznie później. W r. 1708 car Piotr Wielki ochrzcił w tej cerkiewce murzyna Hanibala, dziada poety Puszkina. W r. 1611 oddano ją unitom, którzy wcale o nią nie dbali i nie podtrzymywali, tak że w XIX w. była to ruina z zapadłem sklepieniem i w takim stanie, ukryta w dziedzińcu domu przetrwała do r. 1864. Z rozkazu Murawjewa dom zburzono, a cerkiewkę odbudowano na nowo, nie uwzględniając dawnego wyglądu.

Na zewnętrznej jej ścianie wmurowano trzy tablice, z wyrytemi napisami: bajeczkę o Ragutisie, o ochrzczeniu Hanibala i o odbudowaniu cerkwi w 1865 r.

Metropolitalny Sobór Przeczystej Bogarodzicy.

Sobórna ta cerkiew znajduje się na Zarzeczu nad Wilenką. Założyła ją według podania w r. 1346 Juljanna, żona Olgierda i po śmierci była w niej pogrzebana.

W r. 1416 Witold utworzył dla Litwy i Rusi

osobną metropolję. Pierwszym metropolitą był Grzegorz Cemblan, a potem św. Makary. Wtedy to sobór Przeczystej uczyniono metropolitalnym.

W r. 1609 Metropolita Ign. Pociej w tej cerkwi ogłosił unję i odmówił modlitwę za papieża. W r. 1794 podczas bombardowania Wilna sobór ten tak znacznie ucierpiał, iż musiano go zamknąć. W r. 1808 cesarz Aleksander I oddał cerkiew Uniwersytetowi Wil., który w jej murach urządził teatr anatomiczny, klinikę i muzeum weterynaryjne. Po zamknięciu Akademji Medyko-Chirurgicznej, gmach byłej cerkwi obrócono na koszary wojskowe, a później mieściła się tu kuźnia miejska. W r. 1864—68 z rozkazu Murawjewa odbudowano sobór według projektu akademika Riezanowa.

Sobór Przeczystej, wybudowany w stylu gruzińskim, jest jedną z piękniejszych cerkwi wileńskich, chociaż w niczem nie przypomina dawnej cerkwi. Wnętrze jest obszerne i jasne. W ścianach są wmurowane tablice z wyrytemi nazwiskami Rosjan, poległych w r. 1863. Znajdujące się tu po zabraniu na cerkiew kościoła Wizytek obrazy Czechowicza, w r. 1920 zostały zwrócone prawnym właścicielkom.

W ostatnich czasach swego tu panowania Rosjanie wybudowali w Wilnie cerkiew **Romanowską** na Pohulance, św. **Aleksandra Newskiego** na Nowym Świecie, **Znamieńską** w Zwierzyńcu i **Sw. Michała** (cerkiew

szkołę) na Śnipiszkach. Tę ostatnią cerkiew Niemcy obrócili na tartak, a potem urządzono w niej stację elektryczną.

Świątynie innych wyznań.

Kościół Ewangielicko-Reformowany (Kalwiński).

Kalwiniści od r. 1555 mieli zbór w pałacu księcia Mikołaja Radziwiłła Czarnego, naprzeciwko kościoła św. Jana, zaś od r. 1579 w nowym gmachu naprzeciwko kościoła św. Michała. Zbór ten po trzykroć (w latach 1591, 1611 i 1639) był burzony przez motłoch z namowy uczniów jezuickich. Wtedy w r. 1640 wyrokiem sądowym, potwierdzonym przez Władysława IV, kazano przenieść zbór za obręb miasta—za wały. Tu kalwiniści na cmentarzu swoim (którego ślady na dziedzińcu kolegjum kalwińskiego są dotąd widoczne) postawili drewniany kościół. Dopiero w r. 1835 został wybudowany po drugiej stronie ul. Pozawalnej dzisiejszy kościół w stylu klasycznym według planu Prof. Podczaszyńskiego. Sześć kolumn korynckich podtrzymują fryz z tympanonem, ozdobionym rzeźbą prof. Kaz. Jelskiego, wyobrażającą Chrystusa w otoczeniu rzeszy ludu. Jego też dłuta są posągi na szczycie frontonu,

Kościół Ewangelicko-Reformowany.

mianowicie: Wiara w postaci stojącej niewiasty z krzyżem i dwaj klęczący aniołowie. W r. 1906 wznowiono na frontonie złocone polskie napisy, usunięte z rozkazu władzy w r. 1863, mianowicie: „Dajcie cześć Panu“ i „Pokój wam“. Wnętrze kościoła nic osobliwego nie przedstawia.

Kościół Ewangielicko-luterski.

Kościół znajduje się przy ul. Niemieckiej, ukryty w dziedzińcu domu № 5. Kamienica ta należała w XVI w. do kupca Morsztyna, który dał u siebie schronienie kaznodziei luterskiemu Janowi Wiklefowi, ten jednak musiał uciekać z Wilna przed wzburzonym tłumem. Wkrótce potem luteranie wybudowali w dziedzińcu domu Morsztyna drewniany kościołek, który jednak spalił się w pożarze. Dzisiejszy kościół stanął w r. 1744. Przeniesiono do niego ocalony z pożaru dawny ołtarz, wzniesiony jeszcze w r. 1624 przez Burmistrza wileńsk. Gibela. Ołtarz w stylu przejściowym od renesansu do baroka o sześciu kolumnach, ma pomiędzy niemi wielki krzyż z figurą Chrystusa, a dokoła drewniane pozłacane figury ŚŚ. Piotra i Pawła oraz czterech Ewangelistów.

Wnętrze kościoła utrzymane jest w stylu „odrodzenia“ XVI wieku. Godną jest uwagi Chrzcielnica z 1741 r. jako okaz dawnej snycerszczyzny.

Meczet Mahometański.

Meczet znajduje się przy ul. Łukiskiej. Jest to prosty budynek drewniany z minaretem, uwieńczonym półksiężycem. Wybudowano meczet około połowy XIX w. na miejscu dawnego, fundowanego przez Witolda, który tu w r. 1394 osiedlił jeńców tatarskich.

Główna Synagoga

znajduje się przy ul. Żydowskiej i została wybudowana jakoby w 1542 r. Jest to ciężki czworoboczny gmach piętrowy z okratowanemi i zaopatrzonemi w okienice oknami, nad któremi od frontu całą szerokość budynku zajmuje drewniana galerja z takiemiż słupami. Całość przedstawia się oryginalnie i ma wygląd starożytny. Wewnątrz cztery kolumny podtrzymują sklepienie—kopułę.

Nowa Synagoga choralna (Tagarot-Hakodasz).

Została wybudowana przy ul. Pozawalnej w r. 1903 w stylu maurytańskim i posiada piękną kopułę. Nad frontem ozdobionym rozetami ustawione są tablice marmurowe Prawa Mojżeszowego. Wewnątrz na galeryi są miejsca przeznaczone dla kobiet. Chór dla śpiewaków mieści się na osobnej galerji, na której są ustawione organy.

CMENTARZE.

Cmentarz Rossa.

Piękny ten cmentarz leży za plantem kolejowym w malowniczej dolinie, w której Litwini za czasów pogańskich obchodzili święto Rossy, od którego cała ta miejscowość wzięła swą nazwę. Cmentarz, założony w r. 1760, należy do kościoła św. Jana; zaś kaplicę gotycką wybudował w r. 1841 ostatni wizytator Misjonarzów ks. Józef Bohdanowicz oraz Prof. Uniw. wil. Jan Waszkiewicz, który ofiarował do kaplicy piękny obraz: zdjęcie Chrystusa z krzyża. Przy końcu ubiegłego stulecia Dr. Hilary Raduszkiewicz wybudował przy kaplicy oratorjum z dzwonnicą i grobowcem dla siebie. W blizkości kaplicy znajdują się dwie katakumby z mnóstwem nisz, zawierających trumny i zakrytych tablicami pomnikowemi.

Przed murem otaczającym cmentarz koło bramy znajdują się dwa rzędy mogił z prostymi krzyżami drewnianymi. Na każdym z nich pod świętym obrazkiem i orłem polskim, wypisane imię i nazwisko tu pogrzebionego. Są to mogiły bohaterów, poległych przy zdobywaniu Wilna w kwietniu 1919 r. Na cmentarzu Rossa nie wiele jest pomników odznaczających się artystycznem wykonaniem. Należą do nich: sarkofag marmurowy nad grobem

Milewskiej, oraz pomnik Salmonowiczówny, na którym bronzowy anioł-dziewica, krusząc pęta ziemskie, wznosi się na skrzydłach ku niebiosom. Jest to dzieło art. rzeźbiarza Wasilkowskiego.

Jeżeli na Rossie brak pomników artystycznych, zato na każdym kroku spotykamy wyryte na kamieniach imiona zasłużonych mężów i niewiast. Wprost bramy znajduje się mogiła Wilczyńskiego, znanego wydawcy „Albumu wileńskiego".

Na t. zw. „górce literackiej" spoczął snem wiecznym: *Ludwik Kondratowicz (Wład. Syrokomla)*, zm. dn. 3 września 1862 r. Tuż znajduje się kamień grobowy historyka *Mikołaja Malinowskiego*, a dalej wielki krzyż kamienny nad grobem *Eustachego hr. Tyszkiewicza*, uczonego archeologa i pisarza. Są tu również pomniki: *Antoniego Glińskiego*, (autora „Bajarza Polskiego"), *Adama Jochera*, bibliografa i bibliotekarza Uniw. wil., pjanisty i kompozytora *Szachny*, sławnego w Europie gitarzysty *Marka Sokołowskiego*, zasłużonej na polu pedagogicznem *Kleczkowskiej*.

Z profesorów Uniwersytetu i Akademji Medyko-Chirurgicznej wileńskiej zostali na Rossie pogrzebani i mają tu nagrobki: *Ks. Tomasz Hussarzewski*, prof. historji powszechnej, zm. w r. 1807, *ks. Platon Sosnowski*, prof. teologji, zm. w r. 1827, *Tomasz Życki*, prof. matematyki, zm. w r. 1839. Tuż za kaplicą znajduje sie pomnik prof. chirurgji *Józefa Korzeniow-*

skiego, zm. w r. 1878, a w stronie katakumb nagrobek poety i prof. literatury *Euzebjusza Słowackiego*, ojca Juljusza (zm. w r. 1814). Na pomniku wyryty przedśmiertny wiersz poety.

Na Rossie również zostali pogrzebani: *Feliks Rymkiewicz*, prof. medycyny praktycznej, *Wincenty Herberski*, dyrektor kliniki terapeutycznej, *Jan O'Connor*, prof. kliniki medycznej, *August Becu*, prof. fizjologji, ojczym J. Słowackiego, *Franciszek Smuglewicz*, prof. malarstwa, *Zygmunt Rewkowski*, prof. matematyki, *Stanisław Hryniewicz*, prof. języków starożytnych, *Antoni Marcinkowski*, redaktor „Kurjera Wileńskiego“, *Józef Montwiłł*, znany filantrop i działacz społeczny, ks. prałat *Jan Kurczewski*, historyk, pierwszy prezes Towarzystwa Przyjaciół Nauk i wielu innych zasłużonych obywateli kraju.

Cmentarz Bernardyński.

Znajduje się na Zarzeczu przy ul. Połockiej nad stromym brzegiem Wilenki. Cmentarz założony został w r. 1810 przez Bernardynów, jak świadczy o tem napis na tablicy, umieszczonej na kapliczce z figurą Ukrzyżowanego Zbawiciela w głębi cmentarza. Kaplica pogrzebowa z podziemiem i wysokim gankiem stanęła w r. 1838. Ma ona w ołtarzu piękną figurę Chrystusa na Krzyżu. Na lewo od bramy cmentarnej znajdują się katakumby, wymagają-

ce już restauracji. W nich są tablice grobowe *Stefana Stubielewicza*, prof. fizyki w Uniwersytecie Wileńskim, żony *Pinabla*, prof. literatury francuskiej, *Ruszczyca*, kapitana wojsk polskich, zm. w r. 1815. Była tu tablica Lefevbta, hrabiego Gdańskiego zm. w r. 1812, ale ta zaginęła.

Na cmentarzu znajdują się nagrobki: *Józefa Jundziłła*, przyrodnika, prof. Uniwersytetu, *Stanisława Jundziłła*, prof. i założyciela ogrodu botanicznego, *Konstantego Porcyanki*, prof. chirurgji, *Zacharjasza Niemczewskiego* prof. matematyki, *Jana Skidela*, prof. Uniwersytetu, *Ludwika Sobolewskiego*, uczonego bibliografa. Przed kilku laty odnowiony został pomnik *Leona Borowskiego*, poety, prof. wymowy, poezyi, nauczyciela Adama Mickiewicza. Na pomniku wyryty piękny wiersz Marji Konopnickiej. Są tu również pomniki artystów malarzy wileńskich: *Szemesza*, *Zienkiewicza*, *Rypińskiego*, *Kanutego Rusieckiego* i jego syna *Bolesława*, profesorów *Gorskiego i Polińskiego*, prałata *Herburta*, historyka, *Tekli Iwickiej*—filantropki, *D-ra Józefa Kowalskiego* opiekuna i przyjaciela Ad. Mickiewicza, poety *Ignacego Szydłowskiego*, D-ra med. i poety *Stan. Rosołowskiego*, *Aleksandra Zdanowicza*, historyka i jego syna *Ignacego*, powieszonego na Łukiszkach w r. 1863.

Oprócz wyżej wymienionych na cmentarzu Bernardyńskim zostali pogrzebani: *Maciej Każyński*,

dyrektor teatru w Wilnie i syn jego *Djonizy*, znany artysta dramatyczny, prof. anatomji *Jan Lobenwejn*, prof. mineralogji *Ignacy Jakowicki*, *Herkulan Abramowicz*, dyrektor teatru polskiego w Wilnie, księżna *Radziwiłłowa*, wnuczka księcia wojewody „Panie Kochanku“, żona Dominika Radziwiłła, *A. Hołownia* biskup greko-unicki, zm. w r. 1831.

Cmentarz św. Stefana.

Cmentarz ten skasowany w r. 1865, znajduje się przy kościele św. Stefana, jednocześnie z którym był założony w r. 1600-ym. Z osób tu pogrzebanych należy wymienić: *Dawida Pilchowskiego*, Biskupa-Sufragana wil. i profesora, zm. w r. 1818-ym, *Mikołaja Regnjera*, prof. medecyny, zm. w r. 1800, *Anioła Dowgirda* prof. logiki i filozofji moralnej w Wileńskiej Akademji Duchownej.

W tylnej ścianie kościoła jest wmurowana tablica pomnikowa *Wawrzyńca Gucewicza*, profesora budownictwa.

Cmentarz Antokolski.

Położony jest za kościołem św. Piotra i Pawła w pięknej miejscowości. Z ludzi zasłużonych spoczywają tu: *Józef Zawadzki*, słynny wydawca i księgarz Uniwers. Wil., zm. w r. 1838 i *Karol Rafałowicz*, zdolny artysta-malarz zm. w r. 1861.

Cmentarz Ewangielicki.

Cmentarz ten wspólny dla wyznawców kalwińskiego oraz luterańskiego obrządków założony został przy ul. Mała Pohulanka w r. 1806 przez Godfryda Hahna. W r. 1819 ukończono budowę kościołka na cmentarzu i zawieszono dzwony, odlane przez Wennera. Kościołek z jedną wieżyczką frontową, choć nie wielki, ale ładny, ma w posadzce kilka płyt grobowych z XVI i XVII w., przeniesionych tu z dawnego cmentarza, między innemi widzimy *Littów* (r. 1556 do 1600), *Andrzeja Rigno*, *Andrzeja Moellera*, Asesora W. Księstwa Lit., zm. w r. 1780. W zewnętrznej ścianie kościoła wmurowany jest nagrobek *Tobjasza Bicewicza*, podpułkownika 4-go pułku pieszego, zm. w r. 1785.

Na cmentarzu Ewangielickim, jak i na innych cmentarzach wileńskich, spoczęło nie mało ludzi zasłużonych Ojczyźnie i nauce. Tu zostali pogrzebani profesorowie Uniwersytetu Wil.: *Jan Fryderyk Niszkowski*, prof. chirurgji, zm. w r. 1816, *Aleksander Woelk*, prof. położnictwa, *Adolf Abicht*, nadzwyczaj popularny prof. patalogji, zm. w r. 1860, *Adam Ferdynand Adamowicz*, prof. weterynarji, potem dyrektor kliniki terapeutycznej, *Wawrzyniec hr. Puttkamer*, mąż „Maryli" zm. w r. 1856, *Albert Żamett*, zdolny malarz-pejzażysta i *Dr. Juljan Titius*, znany filant-

rop, prezes 3-go wydziału Towarzystwa Dobroczynności.

Cmentarz Prawosławny

znajduje się za żelaznym mostem kolejowym przy trakcie lidzkim. Cmentarz założono w r. 1815. Znajduje się tu pomnik — kaplica na mogile poległych w r. 1863 rosyjskich oficerów i żołnierzy, których nazwiska są wyryte na tablicach marmurowych. Na tym cmentarzu pogrzebani zostali: *Bazyli Kisłow* pierwszy dyrektor Instytutu Szlacheckiego, *Andrzej Bułhakow*, senator i derektor poczt na Litwie, *Paweł Kukolnik*, profesor historji i cenzor, *Ign. Łopaciński*, kapitan wojsk polskich, Legji Nadwisłańskiej.

Cmentarz Żydowski.

Od r. 1487 Żydzi grzebali swoich zmarłych za Wilją. Cmentarz ten skasowany w r. 1831 istnieje dotąd na Pióromoncie i zachowały się jeszcze na nim stare nagrobki. Nowy cmentarz żydowski otwarty w r. 1831, znajduje się w górach przy drodze z Popowszczyzny na Antokol. Jest on podzielony na ośm kwater, w których grzebią zmarłych, zależnie od ich zamożności i znaczenia.

OKOLICE WILNA.

Nie wiele jest miast w Polsce, które by miały takie, jak Wilno okolice. W jakąkolwiek stronę wyjedziemy za miasto, wszędzie spotykamy się z malowniczemi widokami.

Belmont.

Nazwę tą otrzymały malownicze, pokryte roślinnością wzgórza nad Wilenką, znajdujące się za traktem Połockim. U podnoża wzgórz kryją się w zieleni wille i dworki. Na prawo bliżej rzeczki jest zabudowana letniemi domkami miejscowość, zwana *Karlsbadem* od źródełka zawierającego żelazo i inne sole.

Belmont pamiętny jest ztąd, że był ulubionem miejscem spacerów Promienistych, którzy z Tomaszem Zanem urządzali tu majówki.

Markucie.

położone są naprzeciwko Belmontu w wąwozie z drugiej strony Wilenki. W XV w. był tu pałac Heleny, żony Aleksandra Jagiellończyka. Markucie przeszły od Heleny do magnata Unkowskiego, następnie do Kiszków, Chodkiewiczów i innych. Obecnie są one własnością Puszkinowej.

Żelazna Chatka

w odległości $1^1/_2$ wiorsty od miasta w blizkości toru kolejowego, dawniej była ulubionem miejscem spacerów wilnian. W r. 1862 tu był punkt zborny pierwszej partji powstańców wileńskich.

Zakręt

otrzymał swą nazwę od położenia nad Wilją, przy jej zakręcie. Miejscowość ta należała do Radziwiłłów, potem przez Stanisława Radziwiłła, Marszałka W. Księstwa Lit., była darowana Jezuitom, którzy na początku XVIII w. wybudowali w Zakręcie pałac i urządzili w nim kaplicę. W r. 1710 podczas zarazy morowej pogrzebano w jednej mogile Jezuitów, którzy padli ofiarą przy niesieniu pomocy zadżumionym.

Po skasowaniu Jezuitów kupił Zakręt w r. 1774 biskup wil. Massalski, po którym drogą spadku przeszedł do hr. Potockiego. Ten sprzedał Zakręt hr. Zubowowi, od niego zaś kupił te posiadłość generał-gubernator wil. Beningsen i urządził tu letnią rezydencję. W r. 1812 odbył się w Zakręcie wspaniały bal dla Aleksandra I i wtedy otrzymano wiadomość o zbliżaniu się Napoleona. Francuzi zajęli pałac na szpital wojskowy, który się spalił, przyczem wszyscy chorzy zginęli w ogniu. Aleksander I, upodobawszy sobie Zakręt, kupił go od Beningsena za 12 tys. dukatów.

Obecnie Zakręt oddany został Uniwersytetowi Wil., który urządza w nim ogród botaniczny.

Przy drodze, wiodącej do Zakrętu, znajduje się murowana kapliczka, zwana Repninowską, ponieważ postawił ją pierwszy gubernator wojenny na Litwie Repnin na mogile swojej żony, zmarłej w r. 1796.

Zameczek

znajduje się za Zwierzyńcem na malowniczem lesistem wzgórzu nad Wilją. Wspominają go kroniki krzyżackie. Był tu niegdyś zamek Wirszyłłów, zwany *Suderwą*, później do końca XVIII w. należał on do Jezuitów. Mieszkała tu powieściopisarka Olimpja hr. Mostowska, autorka powieści „Strach w Zameczku".

W blizkości folwarku znajduje się mogiła krzyżaków, którzy byli rozbici nad rzeczką Suderwianką.

Karolinka

leży na drodze do Zameczku nad Wilją w uroczej miejscowości. Było to niegdyś ulubione miejsce spacerów wilnian i uczącej się młodzieży, która tu w pobliżu karczemki urządzała majówki i zabawy. Widoki, jakie się ztąd na miasto i okolice roztaczają, są zachwycające.

Ponary

Droga stanowiąca dalszy ciąg Wielkiej Pohulanki wiedzie w malownicze góry Ponarskie, które przerzyna kolej warszawska z tunelem na 9-ej wiorście. W XVIII wieku trakt ten był bardzo ożywiony, jako główna arterja handlu z zagranicą, ale niebezpiecznie było puszczać się tędy w drogę bez eskorty wojskowej z powodu band rozbójniczych, które napadały na podróżnych.

Według podania, jeszcze za czasów pogańskich niejaki Dowojna postawił w Ponarach pierwszą na Litwie kaplicę katolicką. Na tem że miejscu Jezuici założyli cmentarz i wybudowali nową kaplicę.

W r. 1794, gdy Jasiński zdobył Wilno, generał rosyjski Tuczkow przez Ponary uprowadził artylerję. Tu w r. 1812 Magistrat m. Wilna witał Napoleona i wręczył mu klucze miasta.

W r. 1831 Giełgud stoczył w Ponarach bitwę z Rosjanami, lecz został rozbity i cofnął się na Kowno.

Szeszkinie.

Od Zielonego mostu na Snipiszkach ulica Wiłkomierska prowadzi ku górze *Szeszkinie*, którą oddziela od miasta równina, zwana *polem Szeszkińskiem*. Na tej równinie W. Książe Skirgiełło stoczył

w r. 1390 krwawą bitwę z krzyżakami. Bitwa trwała od rana do zachodu słońca i całe pole było usłane trupami. Skirgiełło został rozbity i schronił się do zamku wileńskiego.

Wojenne pole, Trynopol, Kalwarja.

Ulica Kalwaryjska na Śnipiszkach idzie od Zielonego mostu na północ i przechodzi w drogę Werkowską, przy której znajduje się obszerna równina, t. zw. *Wojenne pole.* Na równinie tej niegdyś stały wojska cara Piotra Wielkiego. Tu w r. 1812 Napoleon I robił przegląd swej wielkiej armji. Gdy w lipcu 1920 r. bolszewicy po raz wtóry owładnęli Wilnem, zwykli byli mordować nieszczęśliwe ofiary między innemi i na wojennem polu.

Po opuszczeniu przez nich Wilna, osobna komisja odkopała mogiły i znalazła zwłoki mężczyzn i kobiet w straszliwy sposób zmasakrowane, powiązane drutami kolczastemi, z połamanemi kończynami i rozbitemi czaszkami.

Droga werkowska przechodzi koło *Trynopola,* położonego w malowniczej miejscowości nad Wilją na wzgórzu wśród zieleni drzew. Trynopol należał do Trynitarzy, którzy mieli tu kościół i klasztor, założony przy końcu XVII w. przez biskupa wil. Brzostowskiego. Rząd moskiewski przerobił kościół

na cerkiew, zaś klasztor trynitarski oddał archirejom prawosławnym, którzy tu spędzali letnie miesiące.

Tu zaczyna się *Kalwarja*, w pagórkowatej zalesionej miejscowości. Urządzono ją w XVII w. na pamiątkę oswobodzenia Wilna od Moskali w r. 1661. W lesie na wzgórzach rozrzucone są liczne stacje, kapliczki, mostki i. t. d. a góruje nad tym wszystkiem kościół kalwaryjski, zbudowany w r. 1664 przy klasztorze Dominikanów przez Biskupa wil. Jerzego Białłozora. Kościół znajduje się na wzgórzu i prowadzą do niego wysokie schody. W r. 1812 Francuzi zupełnie spustoszyli kościół, ale odrestaurował go przeor Dominikanów ks. Magnuszewski. Podczas Zielonych Świątek dziesiątki tysięcy pobożnych z różnych stron kraju śpieszą do Kalwarji w celu obejścia stacji.

W e r k i.

Urocza ta posiadłość leży za Trynopolem na wyniosłości nad Wilją. Nazwę swą wzięła ona od litewskiego słowa „werkt", co znaczy płakać, ponieważ, według podania, W. Ks. Litewski, polując w lasach werkowskich, posłyszał płacz niemowlęcia, którego kolebka była umieszczona na dębie w orlem gnieździe. Książę dał chłopcowi imię Lizdejko od słowa „lizda"—gniazdo, a miejscowości, gdzie to się działo dano nazwę „Werki". Wychowany przez księ-

cia Lizdejko został arcykapłanem. On to miał wytłómaczyć Giedyminowi wieszczy sen o żelaznym wilku, za co otrzymał nazwisko Radziwiłła.

Władysław Jagiełło w r. 1387 darował Werki biskupom wileńskim. W XVII w. stanął tu pałac, w którym w r. 1639 biskup Abraham Wojna z niezwykłym przepychem przyjmował Władysława IV.

W r. 1780 Werki przeszły na własność Biskupa Massalskiego, który wybudował piękny pałac według projektu i pod kierunkiem Gucewicza, oraz założył park i oranżerję. Masalski zapisał Werki swej krewnej księżnej de Ligne. Następnie należały one kolejno do Potockich, Wittgenstejnów, Hohenloe i innych.

Pałac o wspaniałych komnatach posiadał bogatą zbrojownię, bibliotekę, galerję obrazów, zbiory archeologiczne, ogród zimowy, zwierzyniec. Wszystko to zostało wywiezione, sprzedane, lub zmarnowane.

W r. 1831 gen. Dembiński stoczył pod Werkami bitwę z Rosjanami, lecz musiał się cofnąć.

Z tarasu parku pałacowego roztacza się przepiękny widok na dolinę Wilji.

Zielone jeziora, albo Krzyżaki.

znajdują się za Werkami w odległości 2 mil od Wilna. Według podania stoczona tu była krwawa

bitwa z Krzyżakami, którzy trupami swojemi usłali dno i brzegi jeziora. Położone wśród leśnych wzgórz w niezwykle uroczej miejscowości jezioro odznacza się tem, że woda w niem mieni się prześliczną jasnozieloną barwą.

Niemież.

Jest to wieś położona w pięknej miejscowości, i o milę od Wilna odległa. Tu na żyznych wzgórzach W. Ks. Witold osadził Tatarów. Miał on tu pałac w którym spędzał lato z rodziną.

Pod Niemieżą Aleksander Jagiellończyk w lutym r. 1496 spotkał i poraz pierwszy powitał przyszłą swą żonę Helenę, córkę cara Iwana III.

Miejsce to również pamiętne jest zawartą d. 3 listopada 1656 r. umową Jana Kazimierza z carem Aleksym Michajłowiczem.

Rybiszki.

Znajdują się za miastem w blizkości Markuć przedzielone od nich zielonym jarem i położone na górze. Była tu dawniej sala masońska, a potem bardzo uczęszczana restauracja podmiejska.

Burbiszki.

Za przedmieściem Kominy, na stromej górze otoczony wzgórzami i gaikami znajduje się folwark

Burbiszki, które należały dawniej do księży Misjonarzy. Później był tu przytułek dla dzieci. Jest to najwynioślejsza miejscowość z okolic Wilna.

Dalsze okolice Wilna.

Nowa Wilejka.

Z ulicy Połockiej prowadzi droga do odległego od Wilna o 9 wiorst miasteczka **Nowej Wilejki**, położonego przy stacji kolei żelaznej tejże nazwy. Po drodze mija się *Puszkarnię*, *Papiernię* i niezwykle malownicze *Kuczkuryszki*.

Nowa Wilejka położona nad rzeczką Wilenką wśród leśnych wzgórz, w uroczej miejscowości, posiada kilka fabryk. Nad miasteczkiem góruje niedawno wybudowany kościół, a na prawo w odległości 1½ wiorsty na wzgórzu widać opuszczone i nawpół zrujnowane obszerne zabudowania szpitala dla obłąkanych, który był tu urządzony na 1000 osób według wszelkich wymagań nauki.

Mickuny.

Położone o 5 wiorst za Nową Wilejką wśród pięknej miejscowości, pamiętne są z tego względu,

że tu często spędzał lato *Juljusz Słowacki.* Dotąd zachowała się weranda, oraz rozłożysty wiąz, pod którym poeta lubił siadywać.

Lantwarów.

Leży przy stacji tejże nazwy kolei Wilno-Warszawa i należy do hr. Wład. Tyszkiewicza, który ma tu pośród prześlicznego parku pałac, wybudowany w stylu angielskiego gotyku z ozdobną wieżą. Przy parku i na brzegach pięknego jeziora w poblizkim lesie rozrzucone są liczne wille do wynajęcia na letni pobyt.

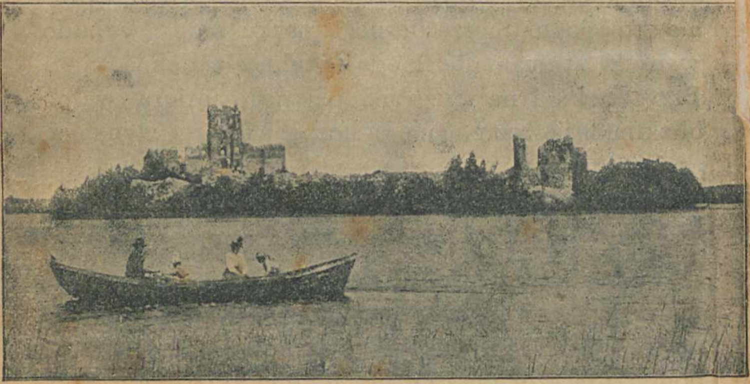
Jaszuny.

Miasteczko i dobra nad rz. Mereczanką, położone przy stacji tej że nazwy kolei żelaznej poleskiej, do końca XVIII w. były własnością Radziwiłłów, potem przeszły do Balińskich. Piękny pałac był wybudowany według planu prof. Padczaszyńskiego. Na cmentarzu miejscowym znajdują się groby sławnego matematyka i rektora Uniwers. Wil. *Jana Śniadeckiego* i historyka *Michała Balińskiego.*

Troki.

Jest to miasteczko powiatowe, odległe o 10 w. od Lantwarowa. Założył je W. Książe Lit. Giedymin.

W. Ks. Kiejstut wybudował na wyspie na jeziorze Gałwe potężny zamek, którego malownicze ruiny ściągają do dziś dnia licznych turystów. W zamku tym urodził się W. Ks. Witold. Tu również mieszkali Swidrygiełło, Skirgiełło, okrutny Zygmunt Kiejstutowicz i Kazimierz Jagiellończyk. Zamek ten

Ruiny Zamku Trockiego na wyspie.

zburzony został przez Moskali w r. 1655. Na brzegu jeziora są również ruiny zamku lądowego. W starej Farze, założonej przez Witolda, znajduje się w W. Ołtarzu koronowany obraz cudowny Matki Boskiej Trockiej, darowany Witoldowi przez cesarza bizantyjskiego.

PLAN miasta
WILNA
Sporządzony przez Kierownika Pomiarów Miejskich Stanisława Januszewicza
SKALA 1:20000
TRYNAPOL
ANTOKOL
ŚNIPISZKI
ŁUKIS
ZWIERZYN
ZARZECZE
BELMONT
POPŁAWY
ZAKRET
ROSSA
DUNAJKA
NOWY ŚWIAT
KOMINY
WILCZA Ł.
PONARY
KUPRJANISZKI
WILJA

SPIS ULIC m. WILNA

z uwzględnieniem ostatnich zmian, uchwalonych przez Radę Miejską w r. 1920. (ułożył S. Januszewicz).

Nowa nazwa ulic.		Stara nazwa ulic.
Św. Anny	F—5. 6.	Suworowska
Antokolska (od kościoła św. Piotra)	F—1. 2. 3. 4.	Antokolska (od kościoła św. Piotra)
Akademicka	E—6.	Gubernatorska
Aleja Róż	D—6.	Aleja Róż
Archanielska	D—7. 8.	Archangielska
Artyleryjska	E—4.	Artyleryjska
Augustjańska	F—6. 7.	Kazimierzowski zauł.
Arsenalska	E 5.	Arsenalska
Bakszta	F—6. 7.	Bakszta
1-ej (konnej) Baterji	D—5.	od Mostu Zielonego do kościoła św. Jakóba
Bagatela	B—9.	Wronia (Leśniki)
Bankowa	E—7.	Bankowa
Batorego trakt	G. H.—4. 5.	Połocka (od Sas. Kępy)
Bazyljańska	F—7.	Konna
Beliny	F. G—7. 8.	Ostrobramska za most.
Belmont	G—H—5.	Belmont
Belwederska	H—7.	Belwederska
Benedyktyńska	E—6.	Prochodny zauł.
Bernardyńska	E—F—6.	Zamkowy zauł.
Betlejemska	H—6.	Betlejemska
Białoskurnicza	C—6.	Białoskurnicza
Białostocka	G—7.	Białostocka
Biały zauł.	G—6.	Biały zauł.
Biskupia	E—6.	Dworcowa
Bobrowa	A, B—5.	Bobrowa
Bobrujska	G—6. 7.	Bobrujska
Boczna	B. C—9.	Generalska
Bogusławska	E—5.	Czysta
Bołtupska	D—4. 5.	Kostromska
Bonifraterska	E—6.	Siemionowska
Borowa	F. G. H—2. 3.	Podleśna (Antokol)
Bosaczkowa	E. F—7.	Dworzański
Botaniczna	F—5.	Botaniczna
Bracka	E—9.	Bracka
Brzózka	C—7.	Brzózka
Bukowa	C—8. 9.	Bazarna
Bystrzycka	F. G—2.	Bystrzycka droga
Góra Bouffałowa	D—6.	Kaukazka (Kamienna)
Cechowa	D—8.	Orenburski zauł.
Cedrowa	C—8.	Bolniczna
Ceglana	B—8. 9.	Ceglana
Cerkiewna	F—7.	Cerkiewna
Chełmska	D—3.	Łomżyńska (Nowa)
Chlebowa	A. B—5.	Chlebowa
Chocimska (dalszy ciąg)	D—2. 3. 4.	Chiwińska
Chmielna	B—5.	Chmielna
Chłodna	E—9.	Chłodna
Ciasna	C—5. 6.	2 Więzienny zauł.
Ciesielska	G—4. 5.	Ciesielska
Cmentarna	E. F—9.	Cmentarna (Kładb.)
Cicha	D—5.	Maneżowa
Cudna	A—5. 6.	Cudna
Czerwonodwor.	D—2. 3.	Czerwonodworska
Dębowa	A—5. 6.	Dębowa
Derewnicka	D. E—4. 5.	Pietrozawodska
Dobra	C—7.	Dobra
Dobrej Rady	C—9.	Dobrej Rady
Dobroczynna	E—6.	Dobroczynny zauł.
Dominikańska	E—6.	Błagowieszczeńska
Dominikański zauł.	E—6.	Św. Ignacego zauł.
Druetowski zauł.	F—8.	Druetowski zauł.
Dunajka	G. H—8.	Dunajka
Dynaburska	D—8.	Włodzimierska
Dzielna	A. B.—5. 6.	Dzielna
Dzika	A—6.	Dzika
Dziśnieńska	E—7.	Dziśnieński zauł.
Dąbrowskiego	D—5. 6.	Wronia
Fabryczna	B—6.	Fabryczna
Filarecka (ciąg dalszy)	G. H—3. 4. 5.	I ponomarski zauł.
Św. Filipa	D—5.	Św. Jakóbska
Finna	D—4.	Sarocieńska
Flisowa	C—5.	Wozniesieńska
Franciszkański z.	E—6. 7.	Franciszkański zauł.
Gajowa	B—9.	Gajowa
Gaona	E—6.	Szklanna
Garbarska	E—6.	Garbarska
Gazowa	D—5.	Gazowy zauł.
Giedyminowska	B. C—5. 6.	Giedyminowska
Gdańska	D. E—6.	Podwale (Nowa)
Gipsowa	B—8.	Gipsowa
Gęsia	D—8.	I Włodzimierski zauł.
Gliniana	B—8. 9.	Gliniana
Głęboka	F—1.	Głęboka
Głuchy zauł.	F—7.	Głuchy zauł.
Gołębia	F—2. 3.	Gołębia
Gościnna	E. F—7.	Gościnny zauł.
Graniczna	A—5.	Graniczna
Grochowa	G. H—10.	Grochowa
Gradzka	B. C—6.	Gradzka (Miejska)
Staro-Grodzieńs.	G—7. 8.	Staro-Grodzieńska
Grzybowa	B—9.	Grzybowa
Hojda	F—6.	Hojda
Hetmańska	F—7.	Miljonowa
Holenderska	F—4. 5.	Św. Piotra i Pawła
Horodelska	E—9.	Mała Raduńska
Hrybiszki	H—8. 9. 10.	Hrybiszki
Hoża	C—8.	II Leśny zauł.
Św. Jacka	C—7.	Junkierski zauł.
Jagiellońska	D—6.	Żandarmski zauł.
Św. Jańska	E—6.	Św. Jańska
Jar	A—5.	Jar
JakóbaJasińskiego	C.D—6.	Portowa II
Św. Jakóbska	D—5.	Św. Jakóbska II-a
Jasna	B—5. 6.	Jasna
Jatkowa	E—7.	Jatkowa II
Jęczmienna	C—9.	Jęczmienna
Jelenia	B—5.	Jelenia
Jerozolimska	H—6. 7.	Jerozolimska
Św. Jerski zauł.	E—5.	Św. Jerski (od Mostowej do koś. św. Jerzego)
Jeziorna	F—6.	Jeziorna
Jezuicka	E—6.	Św. Ignacego
Św. Ignacego	E—6.	Św. Ignacego
Imbary	E—6.	Imbary (Wielka)
Inflańska	B—6.	Serbsko-Czarnogórska
Inspektowa	D— 2. 3.	Inspektowa
Kanoniczna	F—4.	Brzeg Antokolski
Kanonierska	D. E—3.	Karabinerska
Karaimska	B. C—6.	Karaimska
Karlzbadzka	H—6.	Karlzbadzka
Karna	B. C—9.	Karna
Kasztanowa	D—5.	Kasztanowa
Kawaleryjska	E.—3. 4.	Artyleryjska
Kawalkata	E—2.	Kawalkata
Św. Kazimierza	F—6.	Kazimierzowski zauł.
Kiejdański zauł.	E—6 7.	Głuchy zauł.
Kijowska	D. E—7. 8.	Kijowska
Kacza	D—8.	zauł. Włodzimirski II
Krakowska	C. D. E—4.	Bucharska i II Słomianka
Kijowski zauł. I	E—8.	Kijowski zauł. I
Kijowski zauł. II	E—8.	Kijowski zauł. II
Kijowski zauł. III	E—8.	Kijowski zauł. III
Kirkotowa	G—5.	Kirkotowa
Juljana Klaczki	E—6.	Jatkowa
Klonowa	C—8. 9.	Staroruska
Kobiałkowa	B—4.	Kobiałkowa
Kocia	G—7.	Kocia
Kolejowa	E. F—7. 8.	Wagzałowa
Komendancki zauł.	D—7.	Komendancki
Kominy dr.	F. G. H—9.	Kominy droga
Konarskiego	B. C—7. 8.	Pohulanka od b. Rogatki
Konduktorska	E—8. 9.	Stefański-Forsztat
Końska	F—7.	Policyjny zauł.
Kopanica	F. G—7.	Kopanica
Tadeusza Kościuszki	E. F—4. 5.	od Arsenalskiej do kośc. św. Piotra
Kościelny zauł.	D—7.	Kościelny zauł.
Koszarowy zauł.	C. D—4.	Agresta zauł.
Koszykowa	B. C—8. 9.	Kirpiczna
Kowalski zauł.	D—8.	Kowalski zauł.
Kowieńska	E—9.	Kowieńska
Kowieński zauł.	E—9.	Kowieński zauł.
Kozia	D—8.	Kozia
Kozłowy zauł.	D—5.	Kozłowy zauł.
Krawiecki zauł.	D—8.	Krawiecki zauł.
Krok	E—7.	Krok
Królewska	E. F—5. 7.	Botaniczna
Krótka	B—5.	Krótka
Krucza	B—9.	Krucza
Krópniczny zauł.	E—7.	Makarjewski zauł.
Krzywa	A. B—5.	Krzywa
Krzywe koło	G—5.	II Ponomarski zauł.
Kucharski zauł.	D—8.	Kucharski zauł.
Kurhany	B—9.	Kurhany
Kurlandzka	C—9.	Kurlandzka
Kwaszelna	E—7.	Św. Stefańska mała
Kwiatowa	E—7.	Kwiatowy zauł.
Kraszewskiego	B. C—6.	Gogola
Lelewela	D—5.	Mostowa (od Wil. do Gaz.)
Legjonowa	C—7.	Prowentowa
Legjonowa	B. C—7. 8. 9.	Trakt Trocki
Letnia	F. G—4.	Letnia
Lwowska	C. D. E—4.	Sergjuszow. i I Słomian.
Lidzki zauł.	E—7.	Lidzki zauł.
Lidzki tr.	G. H—8. 9. 10.	Lidzki trakt
Litewska	B—6.	Bułgarska I i II
Lipowa	A. B—5.	Lipowa
Listopadowa	G—7.	Listopadowa
Literacki zauł.	F—6.	Literacki zauł.
Lotnicza	D. E—2.	Lotnicza
Lubelska	D—6.	Piaskowa II
Ludwisarska	E—6.	Preobrażeńska
Łotoczek	F—6.	Łotoczek
Łokieć	F—7.	Św Nikodema
Łukiszska	C. D—5.	Łukiszska
3-go Maja	D—5, 6.	Garncarska (Kazańska)
Mahometańska	C—5.	Mahometańska
Majowa	G. H—6. 7.	Majowa
Makowa	E—7.	Makarjewska
Malinowa	B. C—9.	Malinowa
Mała	C—6.	Mała
Marcowa	G—7.	Bobrujski zauł.
Marji Magdaleny	E—6.	Plac Katedralny
Meczetowy zauł.	C—5.	Mahometański zauł.
Mejszagolska	D—2.	Mejszagolska
Metropolitalna	F—6.	Metropolitalna
Mętna	C. D—3.	Mętna
Św. Michalski z.	E. F—6.	Św. Michalski zauł.
Św. Mikołaja	E—6. 7.	Św. Mikołaja
Miła	B. C—5.	Miła
Miłosierna	E—6.	Spaska
Mińska	G—7.	Mińska
Miodowa	F—8.	Miodowa
Mysia	B—8. 9.	Mysia
Adama Mickiewicza	C. D. E—6.	Św. Jerska do mostu
Mohylewska	G—7.	Mohylewska
Moniuszki	B—5. 6.	Moniuszki
Montwiłłowska	D—5.	Arzamaska
Montwiłłows. prz.	E.D—5.	Montwiłłowski przejazd
Mostowa	D—5.	Mostowa
Murarski zauł.	D—8.	Murarski zauł.
Młynowa	F—6.	II Bernardyński zauł.
Muzułmański zauł.	C—5.	Meczetowa
Nadleśna	E—3.	Nadleśna
Nasza	C—7.	Nasza
Niecała	F—1.	Niecała
Niedźwiedzia	B—5.	Niedźwiedzia
Niemiecka	E—6.	Niemiecka
Nieświeska	F—8. 9.	Nieświeska
Nieświeski zauł.	F—8.	Nieświeski zauł.
Św. Nikodema	F—7.	Nikodemska I
Nowa Aleja	F—7. 8.	Nowa Aleja
Nowogródzka	C. D. E—7. 8. 9.	Nowogródzka
I Nowomiejs. zauł.	D—7.	I Nowomiejski zauł.
II Nowomiejski z.	D—7.	II Nowomiejski zauł.
Nowy świat	F—8.	Nowoświecka
Nowy świat, pr. z.	F—8.	Nowoświecki prawy zauł.
„ „ lewy z.	F—8.	Nowoświecki lewy zauł.
Nowoświec. mały z.	F—8.	Mały Nowoświecki zauł.
Objazdowa	D—6.	Objazdowa
Obozowa	E. F—3. 4.	Obozowa wielka
Odnoga	G—1.	Michajłowska
Ofiarna	D—6.	Sądowa
Oficerska	D—2.	Oficerski I i II
Ogińskiego	F—1.	Policyjny
Ogórkowa	C. D—2, 3, 4.	Miropolska
Ogrodowa	A—5.	Ogrodowa
Olimpja	G—7.	Olimpja
Oranżeryjny	F—5. 6.	Oranżeryjny zauł.
Orla	A—5.	Orla
Orzechowa	G—8.	Orzechowa
Orzeszkowej	D. E—5.	Skwer Św. Jerski
Ostrobramska	F—7.	Ostrobramska
Oszmiańska	F—8. 9.	Oszmiańska stara]
Oszmiański zauł.	E—7.	Oszmiański zauł.
Oszmiański trakt.	H—10.	Oszmiański trakt
Parkowy zauł.	G—7.	II Witebski zauł.
Pańska	C—7.	Więzienny zauł.
Pawia	D—8.	III Włodzimierski zauł.
Piaski	F—2. 3.	Wielka Mieszczańska
Piaskowa	D—6.	Piaskowa
Piekarski zauł.	D—8.	Piekarski zauł.
Piekiełko	D—6.	Piekiełko
Piękna	F. G—1.	Piękna
Piesza	A—5.	Piesza
Pijarska	D—5.	Śnipiski brzeg
Piłsudskiego	D. E—7. 8.	Raduńska I
Plutonowa	E—4.	Pionerska
Pióromont	D. E—5.	Piramont-Siemieniski
„ prawy z.	E—5.	Piramontski prawy zauł.
„ lewy z.	E—5.	Piramontski lewy zauł.
„ mały z.	E—5.	Piramontski mały zauł.
Św. Piotra i Pawła	F—4.	Obozowa
Piwna	F—7.	Monasterska
Pobrzeżna	F—4.	Antokolski brzeg
Podgórna	C—6.	Twerska
Pogodna	C—9.	Tkacka (poprz. Wesoła)
Pohulanka	C. D. E—6. 7.	Pohulanka
Mała Pohulanka	D—6.	Mała Pohulanka
Poznańska	E—6.	Górzysty (od Wilei do Zawalnej)
Podzamcze	E—5.	Inżynieryjny zauł.
Pokój	C—8.	Kładbiszczeńska
Poleska	D. E—8. 9.	Poleska
Polna	A—5. 6.	Polna
Polowa	G—3. 4.	Polowy zaułek
Połocka	F. G—5. 6.	Połocka
Ponarska	C. D. E—8. 9.	Połtawska
II Ponomarska	G—5.	II Ponomarska
Popowszczyzna	F—5. 6.	Popowska
Popławska	F. G—6.	Popławska
Popławski zauł.	G—6.	Popławski
Portowa	D—6.	Portowa I
Porzeczkowa	D—2. 3.	Porzeczkowa
Potok	H—5.	Potok
Pożarowa	D. E.—8.	Pożarowy zauł.
Praczkarnia	F—6.	Praczkarnia
Prochowa	F—4	Prochowy
Promowa	E—1.	Obozowa
Prosta	C. D—8.	Żwirowy zauł.
Promienista	F. G—1.	Majakowa
Prowentowy zauł.	C—7.	Prowentowy
Prywatny zauł.	D—7. 8.	Prywatny
Przejazd (Antokol)	F—4.	Przejazd
Przejazdowa	D—6.	Przejazdowa
Przykątek	G—1.	Mariińska
Przeskok	E—5.	od zauł. Św. Jerskiego do ul. Adama Mickiewicza
Ptasia	B—5.	Ptasia
Pułkowa	E—2. 3.	Pułkowa
Przytulna	D—6.	Gimnazjalna
Przyjaźń	E—3.	Obozowa nowa
Raduńska	E. F—8. 9. 10.	Raduńska II
Mała Raduńska	E—9.	Mała Raduńska
Rajski	F—7.	Rajski
Radość	C. D—8.	Radość
Rakowa	E—8. 9.	Rakowa
Rossa	F. G. H—7. 8.	Rossa
Rybaki	D. E—5.	Elektryczna
Rossa zauł.	F. G—7.	Rossa zauł.
Równe pole	H. 3—4.	Rowne pole
Rozbrat	C. D—8.	Rozbrat
Raduńska	E. F—7. 8.	Raduńska
Rybny zauł.	F—7.	Rybny zauł.
Rycerska	D. E—1.	Rycerska
Rymarski zauł.	C—4.	Rymarski zauł.
Rysia	A. B—5.	Rysia
Rzeczna	C—7.	Rzeczna
Rudomińska	E—8. 9.	Oszmiańska nowa
Plac Piotra Skargi	E—6.	Plac Św. Jana
Sadowa	E—7. 8.	Sadowa
Safjaniki	F—6.	Safjanna
Sapieżyńska	F—3. 4.	Wojsk. Szpitalna
Sapieżyńskie rowy	F. G—1. 2.	Sapieżyńskie rowy
Saska kępa	G—5. 6.	Sąska kępa
Sawicz	F—6.	Andrzejewska
Senatorska	F—2. 3.	Wojskowa Szpitalna
Sienna	E—9. 10.	Sienna
Siόstr Miłosier.	G. H—3.	Siόstr Miłosierdzia
Składowa	D—8.	Składowa
Skopówka	E—6.	Skopówka
Słomianka	C. D—3. 4.	Słomianka
Słoneczna	E. G—4.	Słoneczna
Słowiańska	F—8.	Słowiańska
Ślusarska	D. E—9.	Ślusarska
Ślepa	D—7.	Suzdalski zauł.
Słuszczyński z.	F—4. 5.	Słuszczyński zauł.
Smoleńska	C. D—7.	Smoleńska
Smolna	C—9.	Smolna
Śmigłego-Rydza	D. E—7. 8.	Orenburska
Śniegowa	F—7. 8.	Śniegowa
Śniadeckich	E—5.	Św. Jerski zauł. II od Mostowej obok d. ks. Ogińskiego do ul. Adama Mickiewicza
Śniegowy zauł.	F—8.	Śniegowy zauł.
Juljusza Słowackiego	D. E—6. 7. 8.	Kaukazka
Słucka	E—4. 5.	Carogrodzka
Sokola	B—5.	Sokola
Solny zauł.	D—8.	Solny
Sołtaniska	B—4. 5.	Sołtaniska
Sołtaniska	A. B—5.	Werkowa
Sosnowa	B—5. 6.	Sosnowa
Spokój	B—6. 8.	Zawodski
Środkowa	G. H—8.	Środkowa
Stalowa	E—9.	Stalowa
Stara	B. C—5. 6.	Stara
Stroma	C—6.	Portowy zauł.
Ś-to. Stefańska	E—7. 8.	Stefańska
Styczniowa	D—6.	Św. Jakóbska I
S-to Stefański forsztadt.	E—9.	Stefański forszt.
Stolarska	H—4. 5.	Stolarska
Aleja Syrokomli	E. F—5.	Ejchorna
Strażacki zauł.	D—8.	Głuchy zauł.
Strycharska	C—3. 4.	Strycharska
Strzelecka	D—3.	Starodubska
Subocz	F. G. H—6. 7.	Sieroca
Sucha	F—3.	Sucha
Suwalska	D—6.	Suwalska
Szeptyckiego	D—7.	Suzdalska
Ślepa	D—7.	Suzdalski zauł.
Święciańska	G—7.	Witebski zaułek
Świerkowa	C—8. 9.	Cerkiewna
Świetlana	C—2. 3. 4.	Romanowska
Świronek	E. F—4.	Świronek
Sybir	G—6. 7.	Sybirska
Sygnałowa	D—9.	Sygnałowa
Szańcowa	D—3.	Starodubska
Szara	D. E—2.	Automobilowa
Straszuna	E—7.	Szawelska
Szerejkiska	F—5.	Szerejkiska
Szeroka	E—7.	Szeroka
Szyszkińska	B—5.	Graniczna
Szewska droga	F.H—8. 9.	Szewska droga
Szkaplerna	E. F. G—8.	Szkaplerna
Szklanna	E—6.	Szklanna I
Szpitalna	E—7.	Szpitalna
Szkolny zauł.	D—8.	Szkolny zauł.
Stara Szlachturna	C—6.	Sołdacka
Sierakowskiego	C. D—6. 7.	Junkierska I i II
Szczygla	D—7. 8.	I Archanielski zauł.
Szopena	E—7.	Szopenowska
Szwajcarski zauł.	G—6.	Szwajcarski zauł.
Szwarcowy zauł.	E—6.	Szwarcowy
Tartaki	C—5. 6.	Magazynowa
Targowa	E. F. G—7. 8.	Targowa
Tatarska	E—6.	Tatarska
Teatralna	D—6.	Teatralna
Św. Teresy	E—5.	Św. Teresy
Tiwoli	F—4.	Zielona
Tokarska	E—8.	Tokarska
Topolowa	F. G—1.	Graniczna Topolowa
Torfowa	C—2. 3.	Torfowa
Towarowa	A B—5.	Towarowa
Tramwajowa	F—2.	Tramwajowy zauł.
Trębacka	D. E—3.	Możajska
Trocka	E 6.	Trocka
Trwała	E—3. 4.	Dunkielska
Trynitarska	E—3.	Trynitarska
Turgielska	F—7.	Nikodemski zauł. II
Tunelowa	C. D—9. 10.	Tunelowa
Tuskulańska	D. E—3. 4.	Izmajłowska
Tyzenhauzowska	F. G—7. 8.	Astrachańska
Ułańska	D—3. 4. 5.	Kalwaryjska
Uniwersytecka	E—6.	Dworcowa
Urok	B—8.	Kirpiczny przejazd
Wapienna	C—4. 5.	Wapienna
Warszawska	F—8.	Warszawska
Warszawski zauł.	G—7.	Warszawski z.
Wąwozy	G. H—9.	Wąwozy
Werkowska	D—2. 3.	Łagierna
Witoldowa	B. C—5. 6.	Wesoła
Węglowa	E—7.	Uglicka
Widok	F—1.	Widok
Wiejska	G. H—10.	Wiejska droga
Wielka	E. F—6. 7.	Wielka
Więzienna	C—5.	Moskiewska
Więzienny zauł.	C—5.	3-ci Więzienny zauł.
Wierzbowa	A—5.	Wierzbowa
Antoniego Wiwulskiego	D—7.	Tombakowa
Wilanów	H—6.	Wilanow
Wilcza	A—5.	Wilcza
Wilcza łapa	B. C—9.	Wilcza łapa
Wileńska	D. E.—5. 6.	Wileńska
Wiłkomierska	B. C. D—4. 5.	Wiłkomierska
Św. Wincentego	E. F—9.	Św. Wincentego
Wingry	E. F.	Wengierski zaułek
Wiosenna	F. G—4.	Wiosenna
Wiśniowa	E—9.	Wiśniowa
Witebska	D. E—5. 6.	Witebska
Wodociągowa	B. C—9.	Wodociągowa
Wojskowo-Cmentarna	F. G—3.	Wojskowo-Cmentarna
Wójtowska	F—3. 4.	Wójtowska
Wolana	F—6.	Pokrowska
Wróbla	D—7.	Archangielski zauł. II
Wszystkich Świętych	E. F—7.	Szpitalna
Wysoka	B—8. 9.	Wysoka
Tomasza Zana	B. C—6.	Św. Jerski od mostu
Zacisze	C—8.	Leśna
Zakretowa	B. C. D—6. 7.	Zakretowa
Zakretowy zauł.	C—7.	Zakretowy zauł.
Zamkowa	E—6.	Zamkowa
Zamiejska	E—1. 2.	Letni zbór
Zarzecze	F—6.	Zarzecze
Zawalna	D. E. F—6. 7.	Zawalna
Zbożowa	F—10.	Zbożowa
Zbrojny zauł.	E—7.	Zdrojowy zauł.
Zgoda	C—8. 9.	Pograniczna
Zielona	A—5.	Zielona
Zjazd	C—6.	Zjazd
Złoty Róg	C. H—4.	Złoty róg
Zorza	E—1. 2.	Zorza
Zwierzyniecka	B. C.D.—5.	Zwierzyniecka
Żelazna-Chatka	G. H—7.	Żelazna-Chatka
Zygmuntowska	D. E—5.	Nadbrzeżna (od Arsenalskiej do Zielonego mostu)
Żołnierska	D—4.	Żołnierski z. pr. i lewy
Żórawia	B—5.	Żórawia
Żubrowa	A—5.	Żubrowa
Żwirowa-Góra	G—6.	Żwirowa góra
Żydowska	E—6.	Żydowska

DRUKARNIA JÓZEFA ZAWADZKIEGO